

Kimon Friar, Περίληψη της «Οδύσειας»

[= Η «Οδύσεια» του Ν. Καζαντζάκη, περ. ΚΑΙΝΟΥΡΙΑ ΕΠΟΧΗ - Αφιέρωμα στο Νίκο Καζαντζάκη, μτφρ. Ζ. Κ., Δίφρος: Αθήνα, Φθινόπωρο 1958, σ. 45 – 136]

Αρχικά είχα σκεφτεί να προτάξω σε κάθε ραψωδία μια μικρή «επεξήγηση», όπως έχει γίνει στον *Απολεσθέντα Παράδεισο* και τον *Ανακτηθέντα Παράδεισο* του Μίλτονος, φοβήθηκα όμως ότι ο αναγνώστης θα μπορούσε να σκεφτεί πως αυτές οι περιλήψεις δεν είναι του μεταφραστή μα του ίδιου του ποιητή. Αναπόφευκτα, ιδίως στις τελευταίες ραψωδίες, που το περιεχόμενό τους είναι πιο φιλοσοφικό, ακόμα κι η πιο ασήμαντη αφήγηση γεγονότων δίνει λαβή σε πολλές προσωπικές ερμηνείες. Μόλο λοιπόν που συζήτησα συχνά κάθε άποψη του ποιήματος με τον συγγραφέα, θεώρησα καλό να επισυνάψω την περίληψη στο τέλος. Έτσι θα φαίνεται καθαρά πως είναι του μεταφραστή και το πεδίο θα μένει πιο ελεύθερο, για να μελετηθούν τα μέρη εκείνα του ποιήματος που μπορούν πάντα να προσφέρονται στη φιλοσοφική συζήτηση ή στη μελέτη για το συμβολισμό τους. Η παρούσα περίληψη έχει κυρίως σκοπό να βοηθήσει τον αναγνώστη ν' αποκτήσει μια καθαρή αντίληψη της όλης δράσης· τούτο θα το πετύχει, αν ρίξει μια ματιά στην επεξήγηση κάθε ραψωδίας, πριν τη διαβάσει. Θα τον βοηθήσει επίσης να γνωρίσει πιο συστηματικά τη φιλοσοφική σκέψη του ποιητή, καθώς αυτή περιβάλλεται με τον πλούτο των επεισοδίων, των παρομοιώσεων και παραβολών. Συχνά θα βρει περιστατικά που περιγράφονται με τέτοιον τρόπο, ώστε να περιέχουν μιαν ερμηνεία φανερή. Η περίληψη αυτή εντούτοις δεν πρέπει με κανένα τρόπο να θεωρηθεί σαν ένα υποκατάστατο αφηρημένο του καθαυτό ποιήματος, ιδίως σ' εκείνα τα μέρη όπου τα σύμβολα κι οι παρομοιώσεις παίρνουν διαφορετική σημασία για κάθε αναγνώστη κι όπου η σκέψη είναι αυτομάτως αναπόσπαστη απ' την ίδια την υφή του ποιήματος.

Η περίληψη τούτη ίσως να μπορέσει αργότερα να χρησιμεύσει και σε φιλολόγους που θα επιθυμούσαν να προβούν στις αναγκαίες, εξονυχιστικές, συγκριτικές μελέτες ή ν' αναζητήσουν σε ανάλογες πηγές.

Πρόλογος

Το ποίημα επίτηδες αρχίζει και τελειώνει με μian επίκληση στον Ήλιο, γιατί οι εικόνες της φωτιάς και του φωτός κυριαρχούν και το λούζουν με τους ιριδισμούς συμβολικών νοημάτων. Το κεντρικό θέμα αναγγέλλεται σε όλη του την ορμή:

*Ηλιε, γοργοπαιχνοδομάτη μου, φρογό λαγωνικό μου,
την άγρη που αγαπώ ξετόπωσε και πάρ' την του κυνήγου
κι ό,τι τηράς στη γης μαντάτευε κι ό,τι γροικάς μολόγα
κι εγώ θα τα περνώ στου σπλάχνου μου το μυστικό αργαστήρι
κι αγάλια με το παίζε γέλασε και το βαθύ κανάκι
πέτρες, νερό, φωτιά και χόματα θα γίνουν όλα πνέμα·
κι η λασποφτέρουγη βαριά ψυχή γλυκά θα ξεκορμίσει
και θ' ανεβεί σα φλόγα γαληνή και θα χαθεί στον ήλιο!*

Ο ήλιος συμβολίζει τη θεότητα, το υπέρτατο, εξαγνισμένο πνεύμα, γιατί το κεντρικό θέμα είναι η διαρκής πάλη που μαίνεται μέσα στην έμψυχη και την άψυχη ύλη, για ν' αναλώσει και ν' αποβάλει αυτή, ολοένα περισσότερο, το ακάθατο στοιχείο, ώσπου το διάφανο, αραιωμένο πνεύμα, βαθμηδόν απελευθερούμενο, υψώνεται προς το συμβολικό, τελικό σκοπό. Θίγονται επίσης και άλλα θέματα συγγενικά κι αντιθετικά: το γέλιο κι η χαρά που υψώνονται μέσα και πέρα απ' την τραγωδία. Η τέλεια απελευθέρωση απ' όλα τα δεσμά, απ' όλους τους φυλετικούς, ηθικούς και φιλοσοφικούς δεσμούς που η φρόνηση κι οι σιγουρεμένες αρετές υπαγορεύουν, η βεβαιότητα πως για κάθε άτομο τα συμπαντικά φαινόμενα δεν είναι παρά δημιουργίες της διάνοησης. Κι απ' την αρχή ο ποιητής δίνει εκείνον τον τόνο που διατηρείται σ' όλο το ποίημα, τον τόνο της διάθεσης για την περιπετειώδη κι επικίνδυνη εξερεύνηση του φυσικού και πνευματικού κόσμου και της ηρωικής, σοβαρής, ειρωνικής και παιχνοδιάρικης κομπορρημοσύνης στο αντίκρισμα της εκμηδένισης. Ακούονται τόνοι και ρυθμοί του δημοτικού τραγουδιού, της φανταστικής διήγησης, μύθων και μυθολογίας και κυριαρχεί το γεμάτο πάθος κι όμως εύθυμο παιχνίδι της φαντασίας του ποιητή, μ' όλο του το υλικό, καθώς μακραίνει αυτός, πέρα από κάθε σιγουρεμένο αγκυροβόλημα, σαν ένας ανησύχαστος θαλασσινός που ξανοίγεται στα πέλαγα, σε θάλασσα που φαίνεται να μην τον οδηγεί πουθενά:

*Όρτσα! τις έρμες πίκρες όζω νου, τρουλώσετε τ' αφτιά σας·
τα πάθη και τα βάσανα θα πω του ζακουστού Οδυσσέα!*

Ραψωδία Α΄

(Ο Οδυσσεάς καταστέλλει μίαν ανταρσία στην Ιθάκη)

Στη ραψωδία χ΄ της «Οδύσσειας» του Ομήρου ο Οδυσσεάς έχει σκοτώσει τους μνηστήρες της γυναίκας του με τη βοήθεια του γιου του Τηλέμαχου· η γριά παραμάνα του τον βρίσκει ανάμεσα στα πτώματα. Αναγκάζει δώδεκα άπιστες υπηρέτριες να καθαρίσουν τα αίματα της σφαγής κι ύστερα διατάζει να τις δέσουν και να τις κρεμάσουν στη στοά της κεντρικής αυλής. Εδώ ακριβώς είναι που ο Καζαντζάκης απόκοψε τις δυο τελευταίες ραψωδίες του Ομήρου και μπόλιασε την αρχή της δικής του συνέχισης. Η δική του πρώτη ραψωδία αρχίζει απότομα μ' ένα «Σαν», είναι δηλ. σα να εξακολουθεί μια προηγούμενη φράση απ' τον Όμηρο, εκεί που ο Οδυσσεάς φέρνει τα βήματά του προς το λουτρό του, για να πλύνει το ματωμένο σώμα του. Μερικά επεισόδια απ' τις δυο τελευταίες ραψωδίες του Ομήρου, όπως η γεμάτη τρυφερότητα σκηνή αναγνώρισης και συμφιλίωσης με τη γυναίκα του Πηνελόπη, έχουν τελείως παραλειφθεί· άλλα επεισόδια, όπως η ιστορήση των περιπετειών του κι η πρώτη συνάντηση με τον πατέρα του, ο θυμός κι η ανταρσία του λαού του, δίνονται μ' έναν τρόπο διαφορετικό. Καθώς εκτυλίσσεται η καινούργια Οδύσεια κι άλλα ακόμα επεισόδια από το ομηρικό έπος παίρνουν διαφορετική μορφή ή μίαν άλλη ερμηνεία. Η αγριωπή όψη του Οδυσσεά κατατρομάζει την Πηνελόπη κι αυτός με τη σειρά του, καθώς τη βλέπει, δεν αισθάνεται τίποτα απ' τη χαρά που περίμενε. Οι χήρες των αντρών που σκοτώθηκαν στην Τροία κι οι πατέρες των φονευθέντων μνηστήρων συντροφεμένοι απ' τις σκιές των πεθαμένων ξεσηκώνουν το λαό σ' επανάσταση κι ορμούν με δαδιά στο παλάτι, για να το κάψουν. Ο Οδυσσεάς καλεί το γιο του να τον βοηθήσει, για να τους υποτάξει, μιλεί με περιφρόνηση για τον όγλο και για τους αλαζόνες άρχοντες κι επιμένει στα δικαιώματα της απολυταρχίας. Στον Τηλέμαχο όμως, παλληκάρι με τρόπους ήμερους που δεν θέλει τίποτα άλλο, παρά ν' ακολουθήσει τον δρόμο της παράδοσης και της συμφιλίωσης, ο πατέρας του τώρα φανερώνεται σαν ένας ξένος τραχύς, σκληρός και με διαθέσεις φονικές· θα επιθυμούσε να μην είχε γυρίσει ποτέ απ' την Τροία αυτός ο «βαρύς φονιάς». Καθώς πάνε ν' αντιμετωπίσουνε το συρφετό, ο Οδυσσεάς του λέει για τη Ναυσικά κι ότι θέλει να του τη δώσει γυναίκα. Ύστερα αντιμετωπίζει τον όγλο. Κάνει πως νομίζει ότι ο λαός του έτρεξε να τον καλωσορίσει· έτσι τους υποτάζει με πονηριά και με πλούσιες υποσχέσεις, τους κυριαρχεί και στο τέλος του φιλούν το χέρι και τον ακολουθούν δουλοπρεπώς στο παλάτι. Εκεί τους λέει να φύγουν και πηγαίνει να συναντήσει την τρομαγμένη Πηνελόπη στο κρεβάτι. Ο Τηλέμαχος ονειρεύεται πως ο πατέρας του με μορφή αετού τον αρπάζει απ' το κρανίο, πετά μαζί του στα ουράνια, για να τον δοκιμάσει και να τον κάνει πιο τολμηρό, κι ύστερα τον ρίχνει με το κεφάλι κάτω. Νωρίς το άλλο πρωί ο Οδυσσεάς ερευνά το παλάτι του καταμετρώντας τι άφησαν οι άρπαγες μνηστήρες και νοσταλγικά αναθυμάται μερικές απ' τις παλιές του περιπέτειες.

Μιλάει με τους κολίγους του για τα χωράφια του, τα ζώα του, τους σκλάβους του, ορίζει τη δουλειά του καθενός, τακτοποιεί το βασίλειό του και αναγγέλλει ότι θα δώσει μια μεγάλη γιορτή για την επιστροφή του. Γεμίζει μια στάμνα με το αίμα των μνηστήρων, πηγαίνει στους τάφους των προγόνων του, χύνει μια σπονδή, για να μπορέσουν οι πρόγονοί του να πιουν και ν' αναζωογονηθούν, χορεύει μαζί τους πάνω στις ταφόπετρες κι ύστερα ανεβαίνει στην κορφή του βουνού και θεάται μ' αγάπη το νησί του. Στο κατέβασμα σταματά σ' ενός ταπεινού καλαθοποιού, για να ζητήσει λίγη τροφή· μόλο που δεν αποκαλύπτεται ποιος είναι, λέει στο γέροντα ότι ο Οδυσσέας γύρισε· ο καλαθοποιός όμως μένει αδιάφορος στη μοίρα των βασιλιάδων κι απασχολείται μονάχα με τις ανάγκες της απλής ζωής. Κατηγορεί τη φιλοδοξία κι εγκωμιάζει την καθημερινή, κοινή ζωή, τις αλήθειες εκείνες που είναι φανερές, την υποταγή στους νόμους του θανάτου και της Μάνας Γης. Αλαζονικά ο Οδυσσέας υποστηρίζει την ατομικιστική στάση στη ζωή, την επαναστατικότητα και την πανουργία, παραδέχεται όμως πως η ζωή ολόκληρη είναι ματαιότητα κι ότι όλοι οι δρόμοι είναι εξίσου καλοί.

Ο πατέρας του Οδυσσέα Λαέρτης, που σ' όλη τη ζωή του δε στάθηκε άλλο παρά ένας γεωργός κι ένας στεριανός όσο ο γιος του ήταν ναύτης και τυχοδιώκτης, σέρνεται έξω στα πολυαγαπημένα χωράφια του και καλεί τη Μάνα Γη να τον πάρει επιτέλους.

Κατά το σούρουπο όλοι μαζεύονται στη μεγάλη γιορτή που δίνει ο βασιλιάς τους. Ανάμεσα στους γλεντζέδες είναι ο Κένταυρος, ένας φαγάς και μεγάλος μπεκρής, κωλαράς, κοιλαράς, στραβοπόδης, ένα βουνό από κρέας, αισθηματικός, καλόκαρδος και στοργικός· γκαρδιακός του φίλος είναι ο Ορφός, ένας ποετάρης και σουραύλης, τσακνοπόδαρος, λιγνός, αλλήθωρος, ονειροπαρμένος και δειλός. Όταν αρχίζει το ξεφάντωμα κι όλοι περιμένουν απ' τον αφέντη τους, που τόσα χρόνια τον είχαν για χαμένο, να κάνει σπονδή στους θεούς, ο Οδυσσέας τους σκανδαλίζει, καθώς προτείνει μια πρόποση για του ανθρώπου το ατρόμητο μυαλό. Το γλέντι ανάβει κι ο πιο ξακουστός λυράρης σηκώνεται και τραγουδά τις τρεις Μοίρες που είχαν ευλογήσει τον Οδυσσέα στην κούνια του: τον Τάνταλο, που του κληρονόμησε την αχόρταγη καρδιά του, τον Προμηθέα, που του έδωσε την αστραφτερή λαμπράδα του νου, και τον Ηρακλή, που τον έλουσε στη φωτιά του πνεύματος που είναι πάλη επίμονη κι οδηγεί στην κάθαρση. Καθώς του θύμισαν τούτες τις κληρονομίες, ο Οδυσσέας σηκώνεται και μαστιγώνει με μανία τον εαυτό του, γιατί θέλησε ν' αποκατασταθεί και να σιγουρευτεί κι όχι ν' αναζητήσει μακρύτερα άλλους δρόμους, για να μάθει και ν' ανακαλύψει κι άλλα πράγματα. Γνωρίζει πως έχει μέσα του την κληρονομιά ενός πρωτόγονου προπάτορα. Η εξομολόγησή του τρομάζει το λαό του κι ο Τηλέμαχος και πάλι καταριέται τούτον τον πατέρα που φαίνεται να είναι όλο αντιθέσεις, ανήσυχος, ανειρήνευτος, επαναστατικός κι όμως απολυταρχικός, πρωτόγονος κι άγριος. Ο Οδυσσέας ησυχάζει την καρδιά του περπατώντας τη νύχτα στην ακρογιαλιά.

Ραψωδία Β΄

(Ο Οδυσσέας αφήνει για πάντα την Ιθάκη)

Κοντά στο τζάκι την επόμενη νύχτα ο Οδυσσέας λέει στον πατέρα του, στη γυναίκα του και στο γιο του ότι στο ταξίδι του ο θάνατος τον ζύγωσε με τρεις θανατερές ύψεις: 1) Η ζωή με την Καλυψώ τού φάνηκε σαν ένα όνειρο και μπήκε τότε στον πειρασμό να δεχτεί το δώρο της, την αθάνατη νεότητα. Ένα κουπί όμως μπηγμένο κοντά στη θάλασσα τον έφερε και πάλι πίσω στη ζωή, έφτιαξε ένα καράβι και ξεκίνησε, όταν όμως έφτασε κι είδε από μακριά την πατρίδα του, μια καταιγίδα τον παρέσυρε· σε παραλήρημα επισκέφτηκε τους θεούς στον Όλυμπο κι αυτοί μαζευτήκαν γύρω του, για να θαυμάσουν το θνητό και τόσο ενεργητικό σώμα του. 2) Ναυαγός στο νησί της Κίρκης μπήκε σε πειρασμό να μεταμορφωθεί σε ζώο γι' αγάπη της, να ξεχάσει την αρετή και το πνεύμα και να κυλιστεί στο βόρβορο των σαρκικών απολαύσεων. Μια μέρα όμως, καθώς είδε μερικούς ψαράδες, μια μάνα με το μωρό της που χαίρονταν την απλή άνεση του φαγητού και του πιοτού, ξαναγύρισε πίσω στη ζωή, στα καθήκοντα και στις χαρές της. 3) Έφτιαξε πάλι ένα καράβι που κι αυτό ναυάγησε. Με τη Ναυσικά όμως μπήκε στον πειρασμό να κάνει μια κανονική ζωή δίχως αξιώσεις, που αυτή είναι το πιο γλυκό απ' όλα τ' άλλα προσωπεία του θανάτου. Μόλο που εγκατέλειψε και τη Ναυσικά, είχε πάρει την απόφαση να τη δώσει μια μέρα γυναίκα στο γιο του, για να μπορέσει αυτή να του χαρίσει εγγόνια. Όταν ο Οδυσσέας τελειώνει την ιστορία του, έξαφνα αντιλαμβάνεται ότι η ίδια του η πατρίδα είναι το πιο θανάσιμο προσωπείο του θανάτου, μια φυλακή κοντά σε μια γυναίκα που γερνά και σ' έναν γιο όλο φρονιμάδα. Ύστερα από λίγο ο πατέρας του Λαέρτης αισθανόμενος ότι ο θάνατός του πλησιάζει, σέρνεται με τη γριά παραμάννα του κατά τα ξημερώματα ίσαμε το περιβόλι του κι αποχαιρετά τα δέντρα του, τα πουλιά και τα ζώα του, σπέρνει κι ύστερα πέφτει κι αυτός στη γη σα σπόρος και πεθαίνει.

Ο Οδυσσέας ενταφιάζει τον πατέρα του κι ύστερα στέλνει ένα καράβι με πλούσια προικιά να φέρει τη Ναυσικά για το γιο του. Το νησί του τώρα του φαίνεται τόπος ξένος, γιατί σ' αυτό ακμάζει μια νέα γενιά κι οι πρόβουλοι της πόλης με τους οποίους είχαν επιθυμήσει να συνομιλήσει φαίνεται να 'ναι χαλασμένοι, ξεκουτιασμένοι και δειλοί. Ο Οδυσσέας αποφασίζει ν' αφήσει για πάντα την Ιθάκη. Αρκετούς μήνες αργότερα, το φθινόπωρο, βρίσκει τον καπετάν Στρεϊδά, έναν ψαρομάλλη και μπιστεμένο θαλασσόλυκο, και τον πείθει να φύγει κι αυτός. Πηγαίνει ύστερα στον χαλκιά, τον Καρτερό, έναν κοκκινομάλλη, μεγαλόσωμο βουνίσιο, βαρύθυμο, απομονωμένο, μ' έναν λεκέ σε σχήμα οχταποδιού στο δεξί του μάγουλο, και τον στρατολογεί κι αυτόν για βοηθό του με την υπόσχεση να τον οδηγήσει στον θεό Σίδερο, ένα ανώτερο, καινούργιο μέταλλο. Λίγες μέρες αργότερα βρίσκει τον Κένταυρο μεθυσμένο στη μέση του δρόμου και τον παίρνει κι αυτόν. Δουλεύοντας τη μέρα και γλεντοκοπώντας τη νύχτα οι τέσσερις σύντροφοι αρχίζουν να ναυπηγούν

το καράβι τους. Τον Ορφό τον τραβά κοντά τους το φαγί και το γλέντι κι ο Οδυσσέας τον παίρνει σαν μέλος του πληρώματος, για να τους εγκαρδιώνει πότε πότε με το τραγούδι. Οι πολίτες φοβούνται πως οι πέντε τούτοι άντρες είναι δαιμονισμένοι, πείθουν λοιπόν κάτι μάγισσες να φτιάξουν έναν χαμόδρακα με τη μορφή του Οδυσσέα, να τον καρφώσουν με καρφιά και να τον πετάξουν στη θάλασσα. Ο Οδυσσέας όμως, όταν τον βρίσκει, γελά και τον ρίχνει για προσάναμμα στη φωτιά της κατασκήνωσης. Μια μέρα ένας ξένος έρχεται και τους ανταμώνει: είναι ο Χάλικας, νέος σκεπτικός με τρόπους ευγενικούς, ένας βουνίσιος από καλή γενιά, που είχε σκοτώσει το νεότερο αδερφό του για μια γυναίκα και τώρα πλανιέται ανήσυχος με το βάρος της ενοχής. Εν τω μεταξύ οι διάφορες γυναίκες με τις οποίες ο Οδυσσέας είχε πλαγιάσει στα ταξίδια του ακούν για την επιστροφή του και του στέλνουν όλα τα νόθα παιδιά του, γιους και θυγατέρες. Τα βάζει να δουλέψουν, συγκινημένος μόνο από ένα ανάμεσα σ' όλα, την κόρη του από την Καλυψώ. Ο Τηλέμαχος κι ένας αντιπρόσωπος του λαού του, κάποιος που είχε χάσει τα χέρια του στην Τροία, συνωμοτούν να σκοτώσουν τον Οδυσσέα. Το καλοκαίρι έρχεται επιτέλους η Ναυσικά με το νυφιάτικο πλοίο και γιορτάζεται ο γάμος της με τον Τηλέμαχο. Ένας λυράρης τραγουδεί για την Κρήτη και για το σκληρό, πολεμικό θεό της που πολύ ταιριάζει στην ιδιοσυγκρασία του Οδυσσέα. Στο ξεφάντωμα του γάμου ο Οδυσσέας αντιλαμβάνεται τις ετοιμασίες που γίνονται, για να τον σκοτώσουν: αμέσως τα βάζει με το γιο του κι όμως χαίρεται που βλέπει σ' αυτόν τέτοια ανδρικότητα κι επαναστατικότητα, υπόσχεται να φύγει από την Ιθάκη το επόμενο πρωί και τη νύχτα εκείνη λαφυραγωγεί με τους συντρόφους του το ίδιο του το παλάτι, για να πάρει τροφή και όπλα. Ύστερα φεύγει κατά την αυγή δίχως ν' αποχαιρετήσει το γιο του και τη γυναίκα του, οι φίλοι ρίχνουν το καράβι στη θάλασσα κι ανοίγουν τα πανιά τραβώντας προς το άγνωστο.

Ραψωδία Γ'

(Ο Οδυσσέας πηγαίνει στη Σπάρτη)

Καθώς κωπηλατούν κι αρμενίζουν, για να περνά η ώρα ο Ορφός διηγείται μιαν ιστορία για έναν αρσενικό και θηλυκό σκούληκα: η ιστορία αυτή θέλει να δείξει το πνεύμα επιμονής που διακρίνει τον άνθρωπο, καθώς βρίσκει τον τρόπο να υπερισχύσει, μόλο που ο θεός τα πάντα μηχανεύεται, για να τον αφανίσει με τη φωτιά, την πείνα, την πλημμύρα και τον θάνατο.

Την ίδια ώρα που η Ελένη στη Σπάρτη είναι γεμάτη βαρεμό κι αισθάνεται την επιθυμία να την απαγάγουν άλλη μια φορά, ο Οδυσσέας ονειρεύεται ότι τον καλεί να τη βοηθήσει κι απ' τις μασχάλες της τρέχουν αίματα. Ξυπνά ξαφνιασμένος και δίνει οδηγίες στο πλήρωμά του, για να πάνε στη Σπάρτη. Συμπληρώνοντας τώρα αυτός την ιστορία για τους δυο σκούληκες διηγείται πώς εγκαταστάθηκαν σ' ένα μακρινό βορινό χωριό που το είχε μισοκαταστρέψει ο θεός μ' ένα μετέωρο

και πώς μια μέρα ο αρσενικός σκούληκας κατόρθωσε να λιώσει το μέταλλο, ανακάλυψε το σίδηρο και τότε μέτρησε το σιδερένιο σπαθί του με το χάλκινο σπαθί του θεού και σκότωσε τον γερασμένο και ρημαγμένο τούτον άνθρωπο πάνω στον ουρανό. Μ' αυτό ο Οδυσσέας εννοεί πως οι ταπεινοί βάρβαροι με τα καινούργια σιδερένια όπλα τους θα κυριαρχήσουν πάνω στους παρακμασμένους πολιτισμούς που στηρίζονται στο χαλκό. Οι σύντροφοι τώρα βλέπουν γη, σταματούν για τρόφιμα και νερό κι ύστερα από τρεις μέρες αποβιβάζονται κοντά στη Σπάρτη.

Ο Οδυσσέας διαλέγει, για να χαρίσει στην Ελένη, μια κρυσταλλένια μαγική σφαίρα που του την είχε χαρίσει η Καλυψώ, παίρνει μαζί του τον Κένταυρο, κλέβει ένα άρμα και άλογα και ξεκινάει για την πρωτεύουσα· σκέφτεται πως η Ελένη ποτέ δεν του στάθηκε πειρασμός σαρκικός, μια πάντα του ενέπνευσε πνευματικές επιδιώξεις.

Ήταν καιρός θερισμού· καθώς προχωρούν πλάι στον Ευρώτα, συναντούν τους ξανθούς βάρβαρους Δωριείς που έχουν κατέβει στην Ελλάδα από τον μακρινό Βορρά και που συμβολίζουν, για τον Καζαντζάκη, τις νέες δυνάμεις, το νέο άγριο αίμα που θα ζωογονήσει τους παρακμασμένους ελληνικούς πολιτισμούς ενεργώντας πρώτα με την καταστροφή κι ύστερα με την επιγαμία. Ο Οδυσσέας χαίρεται που έχει γεννηθεί σ' έναν καιρό αναταραχής και μεταβατικότητας, ανάμεσα σε αλλαγές που θα δημιουργήσουν καινούργιους πολιτισμούς και καινούργιους κόσμους. Καθώς αντικρίζουν τον Ταΰγετο, το πενταδάχτυλο βουνό που υψώνεται απειλητικά πάνω απ' τη Σπάρτη, ο Οδυσσέας μεμιάς αντιλαμβάνεται πως ήρθε εδώ με την ελπίδα να πείσει την Ελένη να φύγει μαζί του ζητώντας καινούργιες περιπέτειες· σταματά μπροστά σ' ένα βωμό της Αφροδίτης πάνω στο δρόμο και παρακαλεί να εκπληρωθεί η επιθυμία του. Όταν κατά το σούρουπο φτάνουν στο κάστρο του Μενέλαου, βρίσκουν τους πεινασμένους χωριάτες επαναστατημένους, γιατί ο βασιλιάς τους είχε δημέψει το μεγαλύτερο μέρος της συγκομιδής, καθώς όμως τοιμάζονται να επιτεθούν, πηδάει έξαφνα μπροστά τους μεταμφιεσμένος ο Οδυσσέας, τους τρομάζει και τους λέει να εναποθηκέψουν όλη τους τη συγκομιδή μέσα στο κάστρο, γιατί κινδυνεύουν απ' τις επιθέσεις των ξανθών βάρβαρων Δωριέων. Όταν ο Μενέλαος μάντεψε ποιος μπορούσε να είναι αυτός ο ξένος, τον αναζητεί μα δεν τον βρίσκει, γιατί ο Οδυσσέας έχει προχωρήσει μέσα στις σκοτεινές αίθουσες του κάστρου γυρεύοντας την Ελένη. Τέλος ανταμώνονται κι είναι και οι δυο πολύ συγκινημένοι, καθώς θυμούνται τις περασμένες δόξες του Τρωικού πολέμου. Στο δείπνο ο Οδυσσέας δείχνει πόσο περιφρονεί τη μαλθακή ζωή που κάνει ο Μενέλαος και τον προειδοποιεί πως θα είναι μια εύκολη λεία για τους βάρβαρους, ο Μενέλαος όμως υπερασπίζεται την άνεση που χρειάζονται τα γεράματα. Ο Οδυσσέας μιλεί για τον καινούργιο θεό, βάρβαρο κι άγριο, που θα υψωθεί τώρα, για να πάρει τη θέση των πολιτισμένων θεών του Ολύμπου, κι αισθάνεται μ' έναν τρόπο ανησυχαστικό ότι μ' ευχαρίστηση δέχεται την ιδέα της καταστροφής που τούτος ο καινούργιος θεός συμβολίζει. Όταν αργά τη νύχτα χωρίζονται, ο Οδυσσέας χαρίζει στην Ελένη την

κρυστάλλινη σφαίρα. Μην μπορώντας να κοιμηθεί, τριγυρίζει μέσα στο παλάτι κι αποχαιρετά τα σιγουρεμένα πλούτη και την άνεση· μέσα του αναδευόταν μια σκοτεινή αντίδραση ενάντια στην ίδια, τη δική του αριστοκρατική τάξη και ξυπνούσε η συμπάθεια για τους πεινασμένους εργάτες, τους βάρβαρους Δωριείς. (Αυτοί συμβολίζουν τις πρωτόγονες δυνάμεις που εμφανίζονται κατά περιόδους και συμβάλλουν στην παρακμή σπέρνοντας το σπόρο άλλων πολιτισμών). Ο Κένταυρος εξηγεί στους σκλάβους ότι με τον καινούργιο θεό ο Οδυσσέας εννοεί το καινούργιο μέταλλο, το σίδηρο, που οι βάρβαροι έχουν φέρει μαζί τους και που πολύ γρήγορα θα γίνει αιτία να καταστραφούν οι παλιοί θεοί κι οι πολιτισμοί που στηρίζονται στο χαλκό. Ο Οδυσσέας πάλι, αφού έβαλε στο κρεβάτι τον μεθυσμένο Κένταυρο, αισθάνεται έξαφνα αγάπη και συμπόνια για όλη την ανθρωπότητα και θεάται τη γη σιγά σιγά να ξεκαθαρίζει όλα τα φαινόμενα κι αποδίνει το καθαρό μέλι του πνεύματος.

Ραψωδία Δ΄

(Η δεύτερη απαγωγή της Ελένης)

Ο Μενέλαος ονειρεύεται πως μαζί με τον Οδυσσέα πάει καβάλα· γύρω τους απλώνονται οι χάρες κι οι απολαύσεις των αγαθών της γης, ο φίλος του όμως του απλώνει το σπαθί της φιλονικίας. Όταν ο Μενέλαος ξυπνά πραγματικά, φεύγει με τον Οδυσσέα καβάλα, για να του δείξει τα κτήματα και τα πλούτη του. Καθησυχάζει τους χωρικούς λέγοντας πως δεν έχουν να φοβούνται καμιάν επίθεση των βαρβάρων και διατάζει τους νέους να ετοιμαστούν για τα γυμνάσματα και τα παιχνίδια που θα διασκεδάσουν τον ξένο τους το βράδυ. Ο Οδυσσέας κι ο Μενέλαος περνάνε μέσ' απ' το θέρο και βλέπουν τις νομάδες φυλές των ξανθών βαρβάρων που σταχολογούν τα φτωχά απομεινάρια, ύστερα αναπαύονται κάτω απ' τα λιόδεντρα· εκεί για τελευταία φορά ο Οδυσσέας προσπαθεί να πείσει τον Μενέλαο να τον συνοδέψει στις καινούργιες περιπέτειές του, όταν βλέπει όμως ότι ο φίλος του ενδιαφέρεται μόνο για κείνη την αρετή την εύκολη που παρουσιάζει καθαρά τα κέρδη και τις ζημιές, αγριεμένος αποφασίζει ν' απαγάγει την Ελένη. Εξακολουθούν τον περίπατό τους στα ψηλά λιβάδια του Ταΰγετου· εκεί ο Οδυσσέας θαυμάζει ένα λεβέντη νιο βοσκό, τον Πέτρακα, που είχε σκαρφαλώσει στους ψηλούς απόκρημνους βράχους, για να σκοτώσει τους κλέφτες αϊτούς που είχαν αρπάξει τ' αρνιά του. Ο Οδυσσέας ζητάει και παίρνει το βοσκόπουλο, έκτο και τελευταίο μέλος τους πληρώματός του, μόλο που ο Πέτρακας πηγαίνει άθελα μαζί του.

Ο Μενέλαος πιστεύει πως ο άνθρωπος πρέπει να δέχεται ό,τι του ορίζει η μοίρα του, ο Οδυσσέας όμως απαντά πως είναι καθήκον του ανθρώπου να πολεμά τη μοίρα του, να ξεπερνά την καταδίκη του, ακόμα και το θεό του. Εν τω μεταξύ η Ελένη με την ακολουθία της από σκλάβες Τρωαδίτισσες μοιρολογάει την καταστροφή της Τροίας και μέσα στην κρυστάλλινη σφαίρα

προβλέπει τη φυγή της με τον Οδυσσέα και σε μίαν αστραπή ξεχωρίζει την Κνωσό. Οι δυο φίλοι με τον Πέτρακα γυρίζουν στο κάστρο και την ώρα που ο Μενέλαος κάνει το λουτρό του η Ελένη λείπει στον Οδυσσέα ότι έχει αποφασίσει να φύγει μαζί του. Το ίδιο βράδυ οι νέοι της αριστοκρατίας, οι γιοι των εργατών και τα νόθα παιδιά που απόχτησαν οι Σπαρτιάτισσες απ' τους ξανθούς βαρβάρους χορεύουν το χορό του θερισμού, ο Μενέλαος όμως θυμωμένος τον σταματά, γιατί γρήγορα ο χορός αυτός γίνεται ένα αντάρτικο ξέσπασμα για λευτεριά. Οι νέοι της αριστοκρατίας χορεύουν αρμονικά με συγκρατημένο και όμορφες αναλογίες, ο Μενέλαος τους θαυμάζει, μα ο Οδυσσέας τους περιφρονεί, γιατί βλέπει πως απ' αυτούς τους νέους λείπει το τραγικό συναίσθημα του αγώνα ανάμεσα στο σώμα και το πνεύμα· ύστερα ορμούν μέσα στο στάδιο τα μπαστάρδικα για μια ψευτομάχη που γρήγορα γίνεται πραγματική, ώσπου το αίμα τρέχει. Ο Μενέλαος μανιασμένος τους σταματά και σηκώνεται να χαρίσει το στέφανο από κλαδί αγριλιάς στα παιδιά των ευγενών, ο Οδυσσέας όμως αρπάζει το κλαδί και το προσφέρει στα μπάσταρδα, δείχνοντας έτσι την περιφρόνησή του για τους φτωχούς που δεν πετυχαίνουν τίποτα και για τους καλομαθημένους πλούσιους, καθώς και την εκτίμησή του για τις αρετές εκείνων που είναι εκτός νόμου, την προτίμησή του για τους παράνομους, τους άνομους εκείνους που εκμηδενίζουν τις παραδόσεις και ρίχνουν τους φραγμούς· φωνάζει πως μονάχα οι δυνατοί έχουν το δικαίωμα να κυβερνούν. Στην καστρόπορτα αντιπρόσωποι των ξανθών βαρβάρων ζητούν την άδεια απ' το Μενέλαο να εγκατασταθούν στη χώρα του κι όταν ο Μενέλαος φοβισμένος τους την παραχωρεί, ο Οδυσσέας αισθάνεται βαθιά περιφρόνηση, καθώς καταλαβαίνει πως τούτη η υποχώρηση δείχνει την αναπόφευκτη επικράτηση του ανδρισμού πάνω στην παρακμή.

Στην αποχαιρετιστήρια γιορτή το βράδυ, μόλο που σκέφτεται να προδώσει το φίλο του και να του κλέψει τη γυναίκα του, ο Οδυσσέας –λίγο από λύπη αληθινή και λίγο από πονηριά– μιλά για τη μεγάλη αγάπη του προς τον Μενέλαο και για τη λύπη του που θα τον χωριστεί. Συγκινημένος, συναισθηματικός, ο Μενέλαος δίνει ένα χρυσό άγαλμα του Δία, θεού της φιλίας. Ο Οδυσσέας ορκίζεται αιώνια φιλία, όταν όμως ο Μενέλαος αποκοιμείται, προτείνει στην Ελένη καινούργιες περιπέτειες, αγώνες και κινδύνους και χαίρεται που αυτή, μόλο που την φοβίζει η πανουργία κι η αγριάδα του, δέχεται λεύτερα να τον ακολουθήσει. Εν τω μεταξύ ο Κένταυρος συμβουλεύει τον Πέτρακα σαν καλός φίλος, τον παρηγορεί και τον προδιαθέτει για την επικίνδυνη μα ελκυστική ζωή που περνούν όσοι ακολουθούν τον δοξαρά. Το βράδυ ο Οδυσσέας στ' όνειρό του βλέπει σε όραμα τον Δία σαν ένα θεό καταθυμωμένο για την προδοσία της φιλίας, αποδιώχνει όμως όλους τους θεούς του Ολύμπου σαν επινοήματα της ανθρώπινης καρδιάς και των ανθρώπινων φόβων. Με την αυγή οι τρεις φίλοι κλέβουν ένα άρμα και δραπετεύουν μαζί με την Ελένη.

Ραψωδία Ε΄
(Αφιξη στην Κρήτη)

Κατά το σούρουπο της ίδιας μέρας φτάνουν εκεί όπου ήταν τα υπόλοιπα μέλη του πληρώματος, ανοίγουν γοργά τα πανιά δίχως να 'χουν και βέβαιο προορισμό εμπνευσμένοι από την παρουσία της Ελένης. Άγρια καταιγίδα ξεσπά, βαστά τρεις μέρες και στο τέλος συντρίβει το τιμόνι τους. Με την έγνοια της Ελένης και μόνο ο Οδυσσέας βλαστημά τον φονιά κι άπονο θεό· άνανδρος και φοβισμένος ο Ορφός κλαυουρίζει ότι ο θεός ζητάει θυσία, εξιλέωση για την απαγωγή της Ελένης· ο Καρτερός την πλησιάζει για να τη ρίξει στα κύματα, καταλαβαίνει όμως πως δεν μπορεί να το κάνει κυριευμένος από την ομορφιά της. Ο Οδυσσέας χαίρεται την ανδρικότητά του και δηλώνει ότι θα κάνει τον Καρτερό βασιλιά της πρώτης χώρας που θ' αντικρίσουν. Αμέσως σχεδόν η καταιγίδα κοπάζει και προβάλλει η Κρήτη, μια χώρα πολύ πλούσια, όμως κι αυτή τώρα σε παρακμή. Αποβιβάζονται σ' ένα λιμάνι κοντά στην Κνωσό, πέφτουν κατακουρασμένοι να κοιμηθούν και ξυπνούν την άλλη μέρα μεσημεριάτικα. Ο Οδυσσέας πουλάει το χρυσό θεό της φιλίας, για να πάρει τρόφιμα και φορέματα, το πλήρωμα σκορπίζεται στο πολύχρωμο λιμάνι κι η Ελένη με τον Οδυσσέα συναντούν έναπραματευτή που τους λέει πως έφτασαν πάνω σε μια γιορτή. Σ' αυτή τη γιορτή ο γερο – βασιλιάς Ιδομενέας, παλιός σύντροφος του Οδυσσέα στην Τροία, θ' ανέβει στο ιερό βουνό, τη Δίκητη, για να επικοινωνήσει σ' ένα σπήλαιο με την ιέρεια του θεού Ταύρου να κερδίσει ξανά την ανδρικότητά του κι έτσι να μπορέσει κι ο λαός κι η χώρα του να γίνουν πάλι γόνιμοι (Σ' ολόκληρο το ποίημά του ο Καζαντζάκης έχει πάρει πολλά περιστατικά και σύμβολα απ' το *Χρυσό Κλαδί* του Frazer, όπως εδώ τις ιεροτελεστίες και τις τελετουργίες των πρωτόγονων λαών για τη γονιμότητα). Οπραματευτής πουλάει στον Οδυσσέα έναν θεό από ελεφαντόδοντο με επτά κεφάλια· το πρώτο είναι ζωώδες, το δεύτερο άγρια πολεμικό, το τρίτο ηδονικό, το τέταρτο παρουσιάζει τον ανθισμένο νου, το πέμπτο την τραγική θλίψη, το έκτο τη γαλήνη πέρα απ' τη χαρά και τη θλίψη και το έβδομο την αιθέρια ψυχή. Για πρώτη φορά ο Οδυσσέας συγκινείται βαθιά από μια πρόγνωση της βαθμιαίας κάθαρσης που πρέπει να υποστεί ο θεός του, από το καθαυτό ζώο ως το καθαρό πνεύμα. Αφήνοντας τον καπετάν Στρεϊδά, τον Κένταυρο, τον Χάλικα, τον Πέτρακα και τον Ορφό στο λιμάνι να διορθώσουν το πλοίο τους και να το φυλάγουν, ο Οδυσσέας πηγαίνει μ' ένα κύμα προσκυνητών και ανεβαίνει προς την Κνωσό με την Ελένη και τον Καρτερό πάνω σ' ένα κάρο που νοικιάζει. Ο καραγωγέας τούς μιλεί για τις ταυρολειτουργίες που σύντομα θ' άρχιζαν.

Ο ξανθός βάρβαρος, ο κηπουρός που δίνει στην Ελένη να πει νερό, καθώς ανηφορίζουν, είναι εκείνος που αργότερα θα γίνει άντρας της σε συμβολική διασταύρωση του αρχαϊκού και του άγριου αίματος, για να δημιουργηθεί η νέα κλασική φυλή στο μέλλον.

Φτάνουν στο παλάτι και το βρίσκουν στολισμένο με κρίνα και φοίνικες από τις Μελιγάλες, τις ιέρειες της Μάνας Γης. Ανάμεσα σε λεοπαρδάλεις και στους τρεις μαύρους εραστές της παρουσιάζεται για μια στιγμή η Δίχτεννα, η δεύτερη κόρη του βασιλιά, ιέρεια στο ιερό των εταιρών. Την ώρα που ο Οδυσσέας πηγαίνει ν' αναγγείλει τον ερχομό τους όντας βέβαιος ότι αμέσως θα τους καλωσορίσουν, ο ξανθός κηπουρός παρουσιάζεται έξαφνα, προσφέρει σιωπηλά στην Ελένη ένα μεγάλο τσαμπί σταφύλι κι ύστερα χάνεται. Ο Οδυσσέας επιστρέφει μανιασμένος, γιατί τον απόδιωξαν οι φύλακες του παλατιού· έτσι και οι τρεις κοιμούνται με τους άλλους προσκυνητές στα πλακάκια της αυλής.

Νωρίς την επόμενη αυγή οι Μελιγάλες χορεύοντας ικετεύουν τη Μάνα Γη να χαρίσει ακμαιότητα στο βασιλιά τους κι έτσι όλη η Κρήτη να γίνει ξανά γόνιμη· το χορό τους όμως έξαφνα τον διακόπτει η Φίδα, η μεγαλύτερη κόρη του βασιλιά, που μισεί το βασίλειο του πατέρα της, όπου κυριαρχεί η παρακμή, και σχεδιάζει να επαναστατήσει με τους σκλάβους και τις αφιερωμένες στη λατρεία γυναίκες της, τις Δρίμες. Κραυγάζοντας πέφτει σε μια κατάσταση επιληπτική, ο Οδυσσέας τρέχει να τη βοηθήσει, ορμούν όμως έξαφνα οι ευνούχοι του παλατιού έξω και την αρπάζουν.

Εν τω μεταξύ ο γερο – βασιλιάς Ιδομενέας έχει συρθεί στο ιερό σπήλαιο με τους σταλαχτίτες πάνω στη Δίκητη, όπου οι ιέρειες φορώντας προσωπίδες αγελαδίσιας τον περιβάλλουν· από έναν κούφιο μπρούντζινο ταύρο η μεγάλη ιέρεια της Μάνας Γης βγαίνει κι αρχίζει η ψευτοϊεροτελεστία. Ο βασιλιάς κάνει μια συμφωνία με την ιέρεια, της δίνει κτήματα και χρυσάφι σε ανταλλαγή μιας εννεάχρονης ευλογίας που θα τον κάνει ακμαίο και δυνατό. Η είδηση αναγγέλλεται από βουνοκορφή σε βουνοκορφή με συνθηματικές φωτιές, ώσπου φτάνει στο παλάτι και στην πόλη, όπου ο λαός έστρωσε στους δρόμους τα ρούχα του, για να περάσει ο βασιλιάς αποπάνω και να του μεταδώσει την καινούργια ανδρικότητά του. Επιστρέφει ο Ιδομενέας κι όταν του λεν πως δεν είχαν πιάσει την Κρινώ, την πιο μικρή του κόρη που ήταν παρθένα, για να γίνει αυτή η νύφη στον αιμομιχτικό του γάμο, σύμφωνα με την ιεροτελεστία του Ταύρου, διατάζει να θανατωθούν οι άντρες που είχαν σταλεί να τη συλλάβουν.

Η Κρινώ είναι αρχηγός απ' τις Βουνοκυρές· αυτές στην ιερή τελετουργία αντιστέκονται στις Καλόγνωμες που έχουν ως αρχηγό τη Δίχτεννα.

Αφού αδιάντροπα τους έκαναν να περιμένουν, τέλος ο Οδυσσέας κι η Ελένη γίνονται δεκτοί από το βασιλιά και τους παρακμασμένους ιδιαίτερους αυλικούς του. Ο Ιδομενέας αποφασίζει να πάρει την Ελένη για γυναίκα κατά την ιεροτελεστία και να σκοτώσει τον Οδυσσέα, γιατί πάντα η παρουσία του είναι σημάδι καταστροφής. Όταν όμως η Ελένη, για να δεχτεί, του βάζει όρο τη σωτηρία του Οδυσσέα, ο βασιλιάς συγκατανεύει, μόλο που πολλά προμαντεύει. Διατάζει τις Μελιγάλες να τοιμάσουν τη νύφη σ' εφτά μέρες κι εφτά νύχτες για τις ταυρολειτουργίες.

Ραψωδία Ζ'

(Οι ταυρολειτουργίες)

Εφτά μέρες αργότερα με το λάλημα του πετεινού οι Μελιγάλες προσεύχονται στον Ταύρο να κατέβει να γονιμοποιήσει τη γη και το λαό τους. Η παλαίστρα όπου θα έβγαινε ο Ταύρος γεμίζει αμέσως, ο λαός στρυμώχνεται στην απάνω σειρά των καθισμάτων, οι ψιμυθιωμένοι άρχοντες κι οι αρχόντισσες της αυλής κάθονται κάτω. Μόλο που ο Οδυσσέας τα κοιτάζει όλα μ' αποστροφή, εντούτοις θαυμάζει κάθε εκδήλωση της σύντομης και γεμάτης μυστήριο τούτης ζωής.

Όταν ανατέλλει ο ήλιος, ο βασιλιάς παρουσιάζεται φορώντας την προσωπίδα ενός μαύρου ταύρου με χρυσά κέρατα, ανεβαίνει στο θρόνο του και δίνει το σύνθημα για ν' αρχίσουν τα παιχνίδια. Στο κέντρο της παλαίστρας πάνω στο δέρμα ενός άσπρου ταύρου η Ελένη ξαπλώνει γυμνή πλάι σε μια κούφια μπρούντζινη αγελάδα. Απολύουν ένα κοπάδι ημερωμένων ταύρων κι η Ελένη, σύμφωνα με το τυπικό της ιεροτελεστίας, φωνάζει να τη σώσουν απ' το θεό Ταύρο, η Δίχτεννα όμως κι οι Καλόγνωμες την προτρέπουν να υποκύψει. Η Κρινώ υπερασπίζει το σώμα που το θεωρεί όργανο θείο, αγνό και καθαρό, για τη Δίχτεννα όμως είναι μόνο σάρκα που θα προσφερθεί σε λάγνες τελετουργίες θυσιαστικές. Καθώς τελειώνουν τα προτελετουργικά κι οι Καλόγνωμες σκορπίζονται ανάμεσα στους άρχοντες, μας δίνεται ν' αντιληφθούμε πόσο σκληρή είναι η μοίρα των σκλάβων, σε αντίθεση με την παρακμή και τη λαγνεία των αυλικών. Ο βασιλιάς δίνει πάλι το σύνθημα, απολύονται εφτά ταύροι μέσα στην παλαίστρα κι αρχίζει ο περίφημος ακροβατικός χορός με τις τούμπες, που τον οδηγεί η Κρινώ.

Περιγράφονται κι άλλες σκηνές φτώχειας και καταπίεσης στην Κρήτη. Το μεσημέρι, την ώρα που ένας αλωνιστής κι η γυναίκα του τρώνε το λιγοστό φαί τους στα χωράφια, ο βασιλιάς διατάζει να σταματήσουν τα παιχνίδια και να στρωθεί το τραπέζι· οι σκλάβοι βιαστικά τοιμάζονται να σερβίρουν τα φαγητά. Μια μάνα σκλάβα ορμά έξω απ' τη σκοτεινή φυλακή της με το παιδί της στην αγκαλιά και το βλέπει πεθαμένο. Μονάχα ο Οδυσσέας ακούει τις κραυγές της κι αισθάνεται πως είναι υπεύθυνος για όλον τον πόνο πάνω στη γη, ωσάν αυτός να ήταν ο μόνος σωτήρας. Σιγά σιγά στον Οδυσσέα μέσα ξυπνά μια συνείδηση σχεδόν χριστιανική για τα βάσανα όλου του κόσμου κι ένα αίσθημα ευθύνης για όλον τον πόνο και την καταπίεση που υποφέρουν οι άνθρωποι· ζαλίζεται απ' τη σαπίλα του πολιτισμού αυτού που τον περιβάλλει. Εκείνη τη στιγμή η Δίχτεννα τον ζητεί για σύντροφό της στα όργια που θα γίνουν εκείνη τη νύχτα κι ο Οδυσσέας αποφασίζει, παρ' όλη την αηδία που δείχνει γι' αυτό ο Καρτερός, να μη φεισθεί τον εαυτόν του και να δοκιμάσει κάθε κατάπτωση, γνωρίζοντας πως η δυνατή ψυχή δεν μπορεί να μολυνθεί.

Εν τω μεταξύ μέσα στο στάδιο η Κρινώ αισθάνθηκε να την τραβά παράξενα η ομορφιά της Ελένης, οι δυο γυναίκες φιλιούνται και χαϊδεύουν η μια την άλλη μέσα στο λιοπύρι, ώσπου ο

Ιδομενέας λυσσασμένος από ζήλεια διατάζει την Κρινώ να παίζει με τον πιο άγριο ταύρο, που κρυφά είχε ταϊστεί με χόρτα διεγερτικά και μεθυστικά. Μόλο που γνωρίζει πως πηγαίνει στο θάνατό της, η Κρινώ κάνει ακροβασίες παίζοντας με τον ταύρο, έξαφνα αυτός την τρυπά με τα κέρατά του, την πετά στον αέρα κι η Κρινώ πέφτει και γαντζώνεται πάνω στο διπλό πελέκι, το έμβλημα του θεού Ταύρου. Είναι πια σούρουπο, ο αλωνιστής με τη γυναίκα του πήγαν σπίτι τους, η σκλάβια μάνα θάβει το παιδί της κι οι Μελιγάλες συνοδεύουν τον κοσμάκη έξω απ' το στάδιο, για να μπορέσουν ν' αρχίσουν οι μυστικές οργιαστικές τελετουργίες των ευγενών. Στο φως της πανσελήνου οι άρχοντες κι οι αρχόντισσες της αυλής φορούν δέρματα και προσωπίδες διαφόρων ζώων, οι Μελιγάλες σηκώνουν την Ελένη και την τοποθετούν μέσα στην κούφια μπρούντζινη αγελάδα και την ώρα που ο βασιλιάς την πλησιάζει, σκοτώνουν έναν ταύρο. Όλοι πέφτουν απάνω στον ταύρο και τον τρώνε ωμό. Την ώρα που ο Ιδομενέας μπαίνει μέσα στην μπρούντζινη αγελάδα, οι άρχοντες κι οι αρχόντισσες αρχίζουν το όργιο μέσα στην παλαίστρα. Η Δίχτενα μπουκώνει το στόμα του Οδυσσέα με τα νεφρά του ταύρου και πέφτουν κι οι δυο σ' ερωτικό εναγκαλισμό. Έξαφνα φανερώνεται η Φίδα κραυγάζοντας, ορμά εκεί που είναι γαντζωμένη η Κρινώ και δέχεται το αίμα που τρέχει στ' απλωμένα χέρια της, ώσπου ο λυσσασμένος πατέρας της διατάζει να τη διώξουν έξω απ' την παλαίστρα με τα κοντάρια.

Εν τω μεταξύ τα πέντε μέλη του πληρώματος έπιναν σε μια ταβέρνα του λιμανιού· εκεί ο καπετάν Στρειδάς τους λέει για τις κρυφές συνεννοήσεις του με τους ξανθούς βαρβάρους που ξεκινούν τώρα για την πατρίδα τους, να παν να φέρουν επικουρίες. Η παρακμασμένη αρχοντιά γλεντά όλη τη νύχτα κι ο Καρτερός έρχεται και λέει στον Οδυσσέα ότι στις περιπλανήσεις του μέσα στα λαβυρινθώδη υπόγεια του παλατιού ανακάλυψε ένα κρυφό σιδηρουργείο, όπου ένας αιχμάλωτος βάρβαρος κατασκευάζει σιδερένια όπλα για τον Ιδομενέα. Η Φίδα παρουσιάστηκε έξαφνα και δόθηκε στο σιδερά σε ανταλλαγή των σιδερένιων όπλων που της υποσχέθηκε εκείνος για τις Δρίμες της.

Νωρίς την αυγή οι σκλάβοι έρχονται να περιμαζέψουν τους μεθυσμένους κυρίους και τις κυρές τους, παρουσιάζεται πάλι έξαφνα κι ο ξανθός κηπουρός και φεύγει με την Ελένη. Την ώρα που οι Βουνοκυρές πλένουν κι ενταφιάζουν την Κρινώ, η Φίδα κι οι Δρίμες της χορεύουν και τραγουδούν τραγούδια της φτώχειας, της καταπίεσης και της εκδίκησης, ώσπου κι ο ίδιος ο Οδυσσέας βαθιά συγκινημένος απ' όλα όσα είδε κι έκανε, πάει και χορεύει μαζί τους και τραγουδά ένα τραγούδι σφαγής κι επανάστασης. Η Φίδα πέφτει σ' επιληπτική κατάσταση που την παραλύει κι οι Δρίμες της τη σηκώνουν και την παίρνουν. Μη μπορώντας να κοιμηθεί ο Οδυσσέας ξαπλώνει στην όχθη του ποταμού κι ακούει μια σκλάβια να τραγουδά τη λευτεριά· στο τέλος νυστάζει κι αποκοιμάται· ο παλιός του σύντροφος, ο Θάνατος, του παρουσιάζεται τώρα για πρώτη φορά,

ξαπλώνεται κοντά του σ' ένα αγκάλιασμα συντροφικό και κοιμούνται οι δυο μαζί· για μια στιγμή κι ο Θάνατος αποκοιμείται κι ονειρεύεται τη ζωή.

Ραψωδία Η΄

(Η συνωμοσία για την καταστροφή της Κνωσού)

Στον ύπνο του ο Οδυσσέας ονειρεύεται τη Μοίρα με τη μορφή μιας γυναίκας που τον μαχαιρώνει με τρία μαχαίρια, τις τρεις μεγάλες εμπειρίες και περιπέτειες της ζωής: τη γυναίκα στα νιάτα του, τον πόλεμο και τη δόξα στην ανδρική του ηλικία και το θάνατο στα γηρατειά του. Στο βασίλειμα του ήλιου ο Οδυσσέας κι ο Καρτερός κοιτάζουν τους παρακμασμένους άρχοντες και τις αρχόντισσες που κάνουν τον περίπατό τους στην όχθη του ποταμού και τους σημειώνουν, για να τους σκοτώσουν. Για τρεις μέρες και τρεις νύχτες ο Οδυσσέας κάθεται αμίλητος, σιωπηλός, γεμάτος αγωνία, καθώς συλλογίζεται και σχεδιάζει τη σφαγή στην Κνωσό κι επικαλείται τη βοήθεια του θεού του. Ο θεός όμως που τελικά του φανερώνεται είναι ένα δακρυσμένο και τρομαγμένο ομοίωμα του ίδιου του Οδυσσέα (Η εικόνα του θεού για τον Οδυσσέα θ' αλλάζει βαθμηδόν κι από δειλός ο θεός θα γίνει πολεμικός). Καταλαβαίνοντας πως ο θεός έχει ανάγκη απ' τη συμπαράστασή του κι όχι αυτός απ' τη βοήθειά του, τον διώχνει με περιφρόνηση, στον Καρτερό όμως λέει πως είδε ένα όραμα ενός άγριου και φλογερού θεού με ηρωική θωριά.

Ξαπλωμένη πλάι στον ξεκουτιασμένο βασιλιά η Ελένη αναθυμάται τις μέρες στην Τροία, θυμάται και την περιπέτειά της με τον ξανθό κηπουρό, ύστερα κοιτάζει μέσα στην κρυστάλλινη σφαίρα και βλέπει πως είναι παντρεμένη μ' αυτόν και πως ζουν με το γιο τους σε σκηνές.

Ο Οδυσσέας, με τη βοήθεια της Φίδας που τον προτρέπει να πάει μαζί της στην επανάσταση που τοιμάζει, μεταμφιέζεται κι επισκέπτεται την Ελένη στον γυναικωνίτη, την ειρωνεύεται για την ιστορία της με τον κηπουρό, όταν όμως εκείνη διεκδικεί την ελευθερία να διαλέξει το ριζικό της, ο Οδυσσέας χαίρεται, όπως πάντα, όταν κάποιος δείχνει θέληση όμοια με τη δικιά του κι ας ακολουθεί άλλον δρόμο. Αποκαλύπτει στην Ελένη πως σκοπεύει να λεηλατήσει την Κνωσό, σιγουρεύεται για τη βοήθειά της και φεύγει για το λιμάνι· εκεί βρίσκει τους φίλους του να γλεντοκοπούν σε μια ταβέρνα και τους μιλεί για έναν καινούργιο θεό που έχει δει, για έναν θεό που δεν είναι συμπονετικός μα θυμώδης κι αχόρταστος· ύστερα ορίζει στον καθένα το ρόλο του στο σηκωμό και λέει στον καπετάν Στρεϊδά ότι πρέπει να μείνει στο λιμάνι, για να βοηθήσει τους βάρβαρους στον ερχομό του και να βάλει φωτιά στον ταρσανά.

Περνά το καλοκαίρι κι ο Οδυσσέας κάνει συμβούλια με τη Φίδα, ο Καρτερός βοηθεί τον ξανθό σιδερά να φτιάξει όπλα και τα βαρβαρικά πλοία αρμενίζουν προς την Κρήτη από τον μακρινό βορρά. Περνά κι ο χειμώνας, η συνωμοσία προοδεύει. Ο Οδυσσέας δουλεύει μ' ένα

σκλάβο, έναν επιτήδειο ξυλογλύπτη (αυτός μοιάζει πολύ με τον Δαίδαλο), που μελετάει τα πετάγματα των πουλιών και λαχταρά για ελευθερία. Όταν φτάνει η άνοιξη, ο Ιδομενέας έχει μια προαίσθηση θανάτου. Η Ελένη, που 'ναι έγκυος από τον κηπουρό, έχει ξεχάσει τη Σπάρτη και την Τροία, ράβει σπάργανα κι ονειρεύεται ένα γιο.

Ο Οδυσσεάς προσπαθεί να ξεσηκώσει τους σκλάβους λέγοντας ψέματα ακόμα μια φορά για το όραμα που είδε δήθεν, τον φλογερό θεό, έναν άγριο πολεμιστή κι άσπλαχνο κυνηγό. Μόλο που τώρα επιθυμεί να βοηθήσει τους εργάτες, δεν έχει αυταπάτες, γιατί ξέρει πως οι σκλάβοι θέλουν μόνο αυτό που οι αφεντάδες τους έχουν ήδη· εντούτοις, αισθάνεται πως ο θεός κατεργάζεται την απελευθέρωσή του μέσα από τούτα τα καταπιεσμένα σώματα κι ότι τούτο είναι το επόμενο βήμα προς την πνευματική κάθαρση, σε μιαν ατέλειωτη πάλη που θα βαστάξει ίσαμε το τέλος του κόσμου.

Ύστερα από μια νύχτα αγρύπνιας, καθώς ξημερώνει η μέρα ενός μεγάλου ιερού εορτασμού, ο Ιδομενέας βηματίζει ανήσυχος μες στο παλάτι του, γεμάτος εφιάλτες και προαισθήσεις καταστροφής. Ο Οδυσσεάς κι οι φίλοι του τοιμάζουν τη σφαγή. Ντυμένος μ' ένα μανδύα στολισμένο με θαλασσινές φιγούρες ο βασιλιάς, συμβολικά σε μιαν ανοιξιάτικη ιεροτελεστία, παντρεύεται τη θάλασσα.

Καθώς ο Οδυσσεάς περπατεί πλάι στο ποτάμι, ένα αγόρι κι ένα κορίτσι του προσφέρουν λουλούδια κι εκείνος αισθάνεται έναν βαθύ οίκτο, γιατί σκέφτεται πως και τ' αθώα τούτα παιδιά θα πρέπει να χαθούν μέσα στη γενική σφαγή, όταν όμως βλέπει τον θεό του να πετάει γύρω του και κοντά του με τη μορφή ενός άσπλαχνου γύπα, ατσαλώνει την καρδιά του. Μαθαίνει ότι στο ολοκαύτωμα των παλαιών αξιών πολλοί που είναι αθώοι κι άψογοι ή απλώς θύματα των περιστάσεων, της κληρονομικότητας και του περιβάλλοντος, πρέπει κι αυτοί να σκοτωθούν. Παίζει ύστερα με τον καπετάν Στρειδά στην ακρογιαλιά και μέσα στη θάλασσα, γιατί και οι δύο αισθάνονται πως η μοίρα του γεροθαλασσόλυκου είναι να χαθεί, όταν θα βάλει φωτιά στον ταρσανά.

Ο Ιδομενέας παντρεύεται τη θάλασσα κι ύστερα πέφτει λιγοθυμισμένος. Το παλάτι είναι στολισμένο για τον εορτασμό. Τα βαρβαρικά πλοία πλησιάζουν κρυφά στο λιμάνι, οι συνωμότες βρίσκονται στις θέσεις που τους έχουν ορίσει και τοιμάζονται για τη σφαγή.

Ραψωδία Θ'

(*Η καταστροφή της Κνωσού*)

Τη νύχτα εκείνη ο Οδυσσέας κι οι σύντροφοί του θάβουν μια σκλάβα που οι άρχοντες είχαν αναγκάσει να χορεύει, ώσπου να πεθάνει απ' την κούραση, ακόμα κι ο Ορφός είναι τόσο συγκινημένος, που ορκίζεται να εκδικηθεί. Ο Οδυσσέας λέει στο σιδερά ότι ήρθε η ώρα για να μοιράσει τα σιδερένια όπλα. Στο παλάτι όπου δίνεται η μεγάλη γιορτή ο Ιδομενέας κοιτάζει με καμάρι την Ελένη που είναι έγκυος, γιατί πιστεύει πως αυτή έχει στα σπλάχνα της το γιο του. Ο Οδυσσέας κι ο θεός του, ο γύπας, κοντά σε μια κολόνα στο σκοτάδι σκύβουν και κοιτάζουν τη γιορτή, ίσαμε τη στιγμή που ο καπετάν Στρειδάς γλιστράει μέσα στον ταρσανά, για να βάλει φωτιά.

Ο Ιδομενέας προαισθάνεται την καταστροφή που πλησιάζει και τον πιάνει τρομάρα. Ακόμα κι οι τοίχοι και τα στολίδια του παλατιού εκφράζουν την τρομάρα αυτή. Τα μεσάνυχτα, όταν ο θεός κατανεύει, ο Οδυσσέας σηκώνεται την ώρα που ο Ορφός παίζει τον αυλό του και τραγουδεί την αχόρταστη σκληρότητα, την απάτη, την πονηριά. Τότε μπαίνει βιαστικά κι ένας αγγελιοφόρος φωνάζοντας πως ο ταρσανάς καίγεται. Ο Οδυσσέας δίνει το σύνθημα κι αρχίζει η σφαγή· τη στιγμή ακριβώς που ο Οδυσσέας τοιμάζεται να σφάξει τον Ιδομενέα, μπαίνει στη μέση η Φίδα κι αποκεφαλίζει τον πατέρα της με το διπλό πελέκι κι αυτήν όμως με τη σειρά της τη σκοτώνει ένας απ' τους μαύρους σωματοφύλακές του· η Φίδα πέφτει πάνω στο πτώμα του πατέρα της. Οι Δρίμες κι οι βάρβαροι λεηλατούν το παλάτι και βάζουν φωτιά. Ο ξανθός κηπουρός φεύγει με την Ελένη. Μέσα στον καπνό και τις φλόγες ο Οδυσσέας διακρίνει τον γλύπτη που φεύγει κι αυτός πετώντας πάνω στα φτερά που είχε φτιάξει.

Ύστερα απ' τη σφαγή και τη φωτιά ο Οδυσσέας ανακηρύσσει τον Καρτερό βασιλιά της Κρήτης, καθώς το είχε υποσχεθεί την ώρα της καταιγίδας. Κατά την αυγή, την ώρα που οι γύπες, τα κοράκια και τα σκυλιά τρώνε τα πτώματα, οι νικητές ψήνουν κρέατα πάνω στις στάχτες του παλατιού, που ακόμα καπνίζει, κι αρχίζουν το γλέντι· ο Οδυσσέας όμως αποτραβιέται σ' έναν ψηλό βράχο κι αρνιέται το φαΐ και τις γυναίκες. Κατά το λιόγερμα μια επιτροπή πολιτών έρχεται με δώρα να ικετέψει για χάρη κι ειρήνη, ο Οδυσσέας και πάλι καταφρονεί όλες τις απολαύσεις που ανήκουν στη βόλεψη και την ησυχία κι αντίς γι' αυτό κηρύχνει τον πόλεμο και το θάνατο. Όταν τελικά παίρνει λίγο ψωμί για να φάει, διακρίνει σκαλωμένο πάνω σ' αυτό έναν πράσινο βολάκριδα, σαν θάνατο πράσινο και για πρώτη φορά αισθάνεται φόβο. Πέφτει και κοιμάται κι ονειρεύεται το αχόρταστο πνεύμα σαν ένα οχταπόδι να τον κατατρώνει ροκανίζοντας τη σάρκα, για να μπορέσει να ζήσει, κάνοντας τον άνθρωπο να 'ναι πάντα δυσαρεστημένος και ταπεινός μπροστά στα μεγάλα έργα που πρέπει να γίνουν. Τότε πηγαίνει κι ανταμώνει τους συντρόφους του και τους λέει ότι δεν έκαναν τίποτα ακόμα· τους διηγείται έναν μύθο για το πώς ο θεός δημιούργησε τον κόσμο κι όλα

τα ζωντανά πλάσματα κι ύστερα φώναξε όλους να προσκυνήσουν και πως η ανθρώπινη καρδιά αρνήθηκε να προσκυνήσει και να παραδώσει την ελευθερία της· από τότε λοιπόν πάντα ένας πόλεμος μαίνεται ανάμεσα σε κείνο που καταστρέφει ο θεός και κείνο που ξαναχτίζει η αχόρταστη ανθρώπινη καρδιά. Ο Οδυσσέας πετιέται όρθιος λαχταρώντας ν' ακολουθήσει τη φωνή της καρδιάς του αμέσως αναζητώντας άλλες πιο σπουδαίες περιπέτειες. Συμβουλεύει τον Καρτερό ν' αρχίσει να κυβερνά· όταν όμως ο Καρτερός του λέει πως έχει κιόλας στείλει ταχυδρόμους σ' όλη τη χώρα, ο Οδυσσέας χαίρεται που βλέπει ότι ένα άλλο πνεύμα έχει κηρύξει την απελευθέρωσή του απ' αυτόν και σχημάτισε τη δική του ανεξαρτησία.

*Μα απ' όλους ένα πιο γλυκό καρπό λογιάζω εγώ της μέρας:
λυτρώθη μια ψυχή, δεν έχει πια την εδική μου ανάγκη!*

Το επόμενο πρωί όλοι μαζεύονται για να θάψουν τον καπετάν Στρεϊδά και τη Φίδα, τον ένα πλάι στον άλλο. Ο Οδυσσέας λέει πως ο θεός είναι μια τυφλή, σκοτεινή δύναμη που ζητάει ν' αναδυθεί μέσ' από τη φύση, ώσπου οι άνθρωποι να του δώσουν νου και ψυχή. Παρουσιάζεται κι η Ελένη με τον κηπουρό της κι ο Οδυσσέας τους αποχαιρετά. Συμβουλεύει τον Καρτερό να κυβερνά μ' ανήλεη αγάπη, με δύναμη κι υπομονή, να λευτερώσει τους σκλάβους, να κάνει μερτικά τη γη, να είναι πάντα ανικανοποίητος, να ορμά πέρα απ' ό,τι μπορεί να του φανεί σα σύνορο απέραντο, γιατί φοβάται πως ο Καρτερός, όπως οι περισσότεροι άνθρωποι, θ' αδρανήσει μέσα στις φόρμουλες και σε κείνες τις αρετές που βολεύουν τον άνθρωπο, όταν μια φορά εγκατασταθεί και καλλιεργήσει την ιδιοκτησία του. Αποχαιρετά και πάλι την Ελένη και φεύγει δίχως να κοιτάξει πίσω του.

Παίρνοντας τη Δίχτεννα μαζί τους οι σύντροφοι τώρα ανοίγουν τα πανιά κατά το νοτιά. Την τετάρτην ημέρα, καθώς η Κρήτη εξαφανίζεται κι ο Οδυσσέας αποχαιρετά για πάντα την Ελλάδα, αισθάνεται χαρά που αφήνει πίσω του όλες τις σιγουριές κι αρμενίζει προς αγνώριστες δημιουργίες και προς την ελευθερία. Η Δίχτεννα τραγουδεί για το πώς δωδεκάχρονο κορίτσι είχε σταλεί να θυσιάσει την παρθενιά της σ' έναν Αιγύπτιο θεό. Ο Οδυσσέας λέει στο πλήρωμά του ότι τη δύναμή του και το θάρρος τα πορίζεται από τη γνώση, πως η ζωή ολόκληρη είναι ένα σύντομο όνειρο, ένα παιχνίδι, κι όταν ο Χάλικας απαντά πως τότε θα 'ταν καλύτερα ν' αυτοκτονήσει κανείς, ο Οδυσσέας του αντιλέγει κι εξηγεί πως είναι ο δημιουργός των ίδιων των ονείρων του, πως υπηρετεί και πίνει το ίδιο του το αίμα κι ότι δέχεται την ανάγκη με χαρά. Μια μέρα κατά το σούρουπο αράζουν κοντά στις εκβολές του Νείλου κι ο Οδυσσέας διηγείται στο πλήρωμά του ένα παραμύθι για έναν παππού, έναν γιο κι έναν έγγονο που τραβούσαν κουπί όλη τους τη ζωή, για να βρουν τις άγνωστες ακόμα πηγές του Νείλου και πως κι οι τρεις τους πέθαναν στο δρόμο. Τότε ο Οδυσσέας λέει:

Χαρά στα μάτια που είδανε το πιο πολύ νερό στον κόσμο

και πως οι κρυμμένες κι αθάνατες πηγές μπορούν να βρεθούν μονάχα στο θάνατο. Ο Πέτρακας λέει πως η παρουσία της Δίχτεννας ανάμεσά τους τους κάνει απρόσεχτους κι ότι δεν τους χρησιμεύει· ο Οδυσσέας συμφωνεί να την εγκαταλείψουν.

Ραψωδία Ι΄

(Η παρακμάζουσα αυτοκρατορία των Αιγυπτίων)

Τη άλλη μέρα το πρωί όλοι οι φίλοι βγήκαν στο λιμάνι χαρούμενοι που βρίσκονταν ανάμεσα σε ανθρώπους μιας καινούργιας, παράξενης φυλής· καθώς έπιναν σε μια ταβέρνα του λιμανιού, ο Οδυσσέας αισθάνεται σκοτεινές, προγονικές ρίζες μέσα του σα να είχε αρμενίσει σε τούτα τα νερά σε μιαν άλλη ζωή πριν από πολύ καιρό. Ένας φτωχός λυράρης τούς τραγουδά τον πόνο και τη φτώχεια, ο Οδυσσέας όμως αρνιέται να του δώσει φαΐ, γιατί αισθάνεται πως σ' αυτή τη χώρα η πείνα είναι ο κήρυκας που θα τον οδηγήσει στον καινούργιο θεό του και πως το να θρέψεις ένα στόμα, είναι σα να μη θρέφεις κανένα. Οι φίλοι εγκαταλείπουν τη Δίχτεννα που δέχεται τη μοίρα της στην αποβάθρα του λιμανιού κι αρμενίζουν στο Νείλο. Ο Οδυσσέας βιάζει το πλήρωμά του να κωπηλατεί προς τις Θήβες, που γι' αυτές του είχε μιλήσει η Ελένη. Ύστερα από πολλές μέρες έριξαν άγκυρα κοντά σε μια νεκρή πολιτεία όλο ερείπια, ταφόπετρες και θεούς με κεφάλια ζώων. Ο Οδυσσέας καταλαβαίνει ότι το ζώο κι ο θεός πάντα πολέμησαν μέσα στον άνθρωπο, καθώς το πνεύμα γύρευε να φτάσει στο φως, μέσ' απ' τις σκοτεινές, αρχέγονες ρίζες. Γνωρίζει τώρα πως ριζικό του είναι να λευτερώσει το θεό, όσο τούτο γίνεται, από το ζώο ζητώντας ολοένα την ανώτερη σωτηρία. Μια μέρα οι φίλοι βρίσκουν μια πελώρια πέτρινη σφίγγα κι έναν γέρο Αιγύπτιο που προσπαθεί να τη γλυτώσει απ' την άμμο που στοιβάζεται γύρω της· δέχονται την πρόσκληση του γέρου και πάνε σπίτι του για ένα ταπεινό δείπνο· τους υπηρετούν οι δυο νεαρές κόρες του που τραγουδάν για το χατίρι τους τον έρωτα και τη λαχτάρα για ένα σπιτικό και για παιδιά. Όλοι αισθάνονται το θέλγητρο της γης και του σπιτιού κι ο Πέτρακας περισσότερο απ' όλους, όλοι όμως βγάζουν το μεράκι αυτό από μέσα τους για το χατίρι της αχόρταστης και άπιστης καρδιάς. Καθώς εξακολουθούν ν' αρμενίζουν στο Νείλο, αναγκάζονται ν' αρπάζουν και να κλέβουν, για να μπορέσουν να ζήσουν, γιατί παντού υπάρχει ξηρασία, πείνα και πολύ μεγάλη φτώχεια. Μια νύχτα ρίχνουν την άγκυρα στην ερειπωμένη πόλη του Ήλιου, την Ηλιούπολη· εκεί ο Οδυσσέας ονειρεύεται έναν τάφο, έναν βασιλιά και μια βασίλισσα (τον Αμένοφι και τη Νεφερτίτη) που τον παρακαλούν να τους ξαναχώσει. Σκάβουν τα μεσάνυχτα, βρίσκουν τον τάφο ενός βασιλιά και μιας βασίλισσας γεμάτο με θησαυρό, τον απογυμνώνουν, φορτώνουν το σκάφος τους, ώσπου

σχεδόν να βουλιάζει, με χρυσάφι και διαμαντικά κι εξακολουθούν το ταξίδι τους. Η καρδιά τους όμως είναι βαρυφορτωμένη, γιατί όλοι τους τώρα λαχταράν να εγκατασταθούν κάπου, να βουλευτούν και να χαρούν, ώσπου ο Οδυσσέας έξαφνα αρπάζει φουχιές από το θησαυρό κι αρχίζει να τον ρίχνει στο ποτάμι. Όλοι ακολουθούν το παράδειγμά του, ώσπου ούτε καν ο αυλός από ελεφαντόδοντο του Ορφού απομένει· αρμενίζουν τώρα μ' ελεύθερες καρδιές, παντού όμως ακούν κλάματα πείνας και στέρησης.

Καθώς ο Ορφός αναρωτιέται τι να κάνει άραγε η Ελένη, τη βλέπουμε στην Κρήτη όλο τρυφερότητα μητρική, ευχαριστημένη με το νεογέννητο γιο της.

Ο Κένταυρος λυπάται τους λιμοκτονούντες Αιγύπτιους, προπάντων τα παιδιά, ο Οδυσσέας όμως απαντάει πως η πείνα κι ο πόλεμος είναι δυο ισχυροί οδηγοί που αναγκάζουν τους ανθρώπους να προχωρήσουν στην εξερεύνησή τους για τα όρια του κόσμου.

*Να 'ταν εγώ να διάλεγα θεούς να πάρω στην πλωτή μου,
την Πείνα θα 'παιρνα, τον Πόλεμο, το καρπερό ζευγάρι!*

Ύστερα από πολλές μέρες αγκυροβόλησαν, την ώρα που νύχτωνε, στις Θήβες, ένα φρούριο πολυάνθρωπο, γεμάτο κίνηση, που μύριζε διαφθορά.

Ο φαράώ είναι ένας νέος κουρασμένος απ' τα εγκόσμια, δειλός, που τον κυριαρχεί η σκιά της ανάμνησης του παππού του, ενός μεγάλου πολεμιστή· δεν έχει άλλη φιλοδοξία παρά να τελειώσει ένα λυρικό ποίημα που το γράφει και το ξαναγράφει κοπιάζοντας πολύ.

Οι φίλοι τριγυρίζουν όλη τη νύχτα στους δρόμους κοιτάζοντας τους χαϊδεμένους άρχοντες και τις γοητευτικές αρχόντισσες, ώσπου κατά την αυγή πέφτουν και κοιμούνται πάνω στο κατάστρωμα του πλοίου τους κι ονειρεύονται φαγητά. Όταν ξυπνούν, σκορπίζονται όλοι, για να βρουν κάτι να φάνε· μονάχα ο Κένταυρος όμως πετυχαίνει κάπως, γιατί βρίσκει μια νεαρή πόρνη που τον προσκαλεί να μοιραστεί το λιγοστό φαί της. Την επόμενη αυγή, όταν όλοι τους ξυπνούν πάλι πεινασμένοι, ο Οδυσσέας τους θυμίζει πως ποτέ δεν τους υποσχέθηκε φαγί και γυναίκες, μα «μονάχα πείνα, δίψα και θεό – τις τρεις μεγάλες χάρες!». Λέει στους συντρόφους του πως θα φύγει, για να ζητήσει κάποια λύση, κι αν δεν ξαναγυρίσει σε τρεις μέρες, θα πρέπει να φροντίσουν οι ίδιοι για τον εαυτό τους.

Ραψωδία Κ΄

(Ανταρσία στην Αίγυπτο)

Οδηγημένος από τη Ράλα, μια νεαρή Εβραία, ο λαός ξεσηκώνεται σ' επανάσταση ενάντια στους ξεπεσμένους παπάδες και τον θεό τους τον κροκόδιλο κι ορμά στο ναό. Ο Οδυσσέας παρασύρεται κι αυτός σε τούτη την επίθεση, προσπαθεί να σώσει τη Ράλα, αλλά πληγώνεται σοβαρά στο κεφάλι. Τους ρίχνουν και τους δυο στη φυλακή του φαραώ κι εκεί η Ράλα κι άλλοι τρεις επαναστάτες, ο Γέρακας, ο Νείλος κι ο Μπούρμπουλας, περιποιούνται ανήσυχοι τον Οδυσσέα τρεις μέρες.

(Εν τω μεταξύ, ο Πέτρακας κι ο Χάλικας εγκατέλειψαν το σκάφος· ο Πέτρακας πήγε κατά το νοτιά κι ο Χάλικας κατά το βοριά. Ο Κένταυρος όμως κι ο Ορφός έμειναν)

Μέσα στη ζάλη του ο Οδυσσέας βλέπει τον γιο του τον Τηλέμαχο σε κυνήγι και τη Ναυσικά πάνω στο δώμα του σπιτιού της να τρώει σύκα. Ύστερα από έξι μέρες ανοίγει επιτέλους τα μάτια του κι η Ράλα λιποθυμάει από την κούραση.

Τώρα οι τρεις επαναστάτες προσπαθούν να μάθουν, κάνοντάς του διάφορες ερωτήσεις, ποιος και τι είναι ο Οδυσσέας, όταν όμως δεν το πετυχαίνουν, βρίζουν εκείνους που όταν τους εκμεταλλεύονται, δεν επαναστατούν. Ο Γέρακας είναι λεπτός κι άστατος, ανησύχαστος σαν τη φωτιά (Τρότσκι)· ο Μπούρμπουλας είναι σκοτεινός, φιλύποπτος, ένας χωριάτης κοντά στη γη του (Στάλιν)· ο Νείλος είναι έξυπνος, λογικός σαν άκαπνο φως (Λένιν). Ο Γέρακας προτείνει στον Οδυσσέα να πάει μαζί τους στην επανάσταση που τοιμάζουν, για να γλυτώσουν απ' την πείνα και την εκμετάλλευση. Ο Οδυσσέας στη Ράλα αναγνωρίζει τον τύπο του αληθινού ιδεαλιστή, εκείνου που θυσιάζει τα όνειρα για σπιτικό, έχοντας στο νου του ένα σκοπό αφηρημένο. Ύστερα οι τρεις επαναστάτες μαλώνουν πάνω στο τι είναι ο Οδυσσέας. Ο Μπούρμπουλας πιστεύει πως είναι ένας καιροσκόπος, ένας πονηρός πλοιοκτήτης που μονάχα κέρδη επιθυμεί, ο Γέρακας πιστεύει πως είναι Κρητικός με κρυφές δυνάμεις κι ο Νείλος πως και οι δυο έχουν δίκιο· λέει ότι ο Οδυσσέας πιθανόν να προέρχεται από τις ανώτερες τάξεις, του αρέσει όμως να παίζει με τη φωτιά και συμβουλεύει τους δυο φίλους του να τον παραδεχτούν σ' αυτό που είναι. Την επόμενη μέρα ο Νείλος αποκαλύπτει στον Οδυσσέα πως οι εργάτες στην Αίγυπτο έχουν οργανωθεί και πως όλοι τώρα περιμένουν ενισχύσεις από τους οπλισμένους βαρβάρους, τους Δωριείς, που θα 'ρθουν με τα πλοία. Ο Οδυσσέας του απαντά πως δεν ξέρει πραγματικά αν αγαπάει τον ζωώδη χωρικό ή απλώς δεν θέλει πια να είναι με το μέρος των παρακμασμένων ευγενών· μια φωνή μέσα στην καρδιά του τον σπρώχνει να ενωθεί με τους επαναστάτες. Τούτο θα κάνει, μόλο που βαθιά αισθάνεται πως δεν ανήκει σε καμιά παράταξη. Η διπλή του διάθεση στενοχωρεί τους αρχηγούς των επαναστατών, ο

Νείλος όμως του λέει ότι θα τον δεχτούν με τους όρους που βάζει αυτός, αδιάφορο αν πάει μαζί τους: «θες από αγάπη για από μάνητα για το θεό ζητώντας».

Ο Οδυσσέας τότε ονειρεύεται το θεό σαν ένα στρατηγό που μαζεύει στρατό κι όταν αναγνωρίζει την επικίνδυνη διπλή διάθεση, τη διπλοπρόσωπη προδοσία του Οδυσσέα, τον συμβουλεύει να ενεργήσει και για τις δυο παρατάξεις.

Ο φαραώ, για να συνθέσει το λυρικό του ποίημα, εργάζεται εντατικά, ακόμα και μέσα στο μπάνιο του· διατάζει να του φέρουν τη Ράλα και τον Οδυσσέα, για να διασκεδάσει. Κοροϊδεύει τη Ράλα που ανήκει σε μια καταραμένη φυλή, κλαψουρίζει ότι αυτός είναι άνθρωπος ειρηνόφιλος που απλώς θέλει να κρατήσει το καθεστώς όπως είναι, ότι ο θεός έπλασε μερικούς πλούσιους κι άλλους φτωχούς, η Ράλα όμως λέει ότι αναγνωρίζει μονάχα έναν θεό: την ελεύθερη ανθρώπινη διάνοια. Ο Οδυσσέας προειδοποιεί τον φαραώ ότι μια καινούργια φυλή βαρβάρων πλημμυράει τη χώρα του, αναγγέλλει την καταδίκη των κυβερνωσών τάξεων της Αιγύπτου και βάζει πάνω στα γόνατα του βασιλιά, σα σημάδι πολέμου, έναν θεό χαμόδρακα που τον έπλασε μέσα στη φυλακή από ψωμί, αίμα κι ιδρώτα· αυτή είναι τώρα η εικόνα του θεού για τον Οδυσσέα, ενός θεού γεννημένου απ' την πείνα και την καταπίεση. Κατατρομαγμένος ο φαραώ δίνει οδηγίες ν' αφεθούν ελεύθεροι η Ράλα κι ο Οδυσσέας. Η Ράλα παίρνει τον Οδυσσέα σε μια μυστική συγκέντρωση των επαναστατών, όπου μαθαίνουν νεότερα για τις ενισχύσεις των βαρβάρων που πλησιάζουν. Η Ράλα συμβουλεύει να επιτεθούν αμέσως, ο Οδυσσέας όμως τους καθιστά προσεκτικούς όσον αφορά τις ελπίδες τους και λέει πως εκείνος που πολεμάει δίχως θεούς ή ελπίδα, πολεμάει καλύτερα. Επιστρέφοντας στο σκάφος του ο Οδυσσέας βρίσκει τον Κένταυρο και τον Ορφό να τον περιμένουν ακόμα, θαυμάζει όμως τον Πέτρακα και τον Χάλικα που δείξαν πως ήταν ελεύθεροι κι έφυγαν, για να φτιάξουν το ριζικό τους. Όταν διηγείται στους φίλους του τις περιπέτειές του και την επιθυμία που είχε τώρα να πάει μαζί με τους επαναστάτες, ο Ορφός τον κοροϊδεύει, γιατί από αισθηματισμό αλλάζει την απόφαση που είχε πάρει να βρει τις πηγές του Νείλου.

Στο μεταξύ, οι βάρβαροι αποβιβάστηκαν κι άρχισαν να λεηλατούν τη χώρα. Ο φαραώ στέλνει απεσταλμένους που προσπαθούν, δίχως αποτέλεσμα όμως, να τους τρομάξουν με λόγια και με μαγείες, για να φύγουν, οι βάρβαροι απαντούν μ' έναν άγριο χορό και με το τραγούδι για έναν βασιλιά που μέθυσε, έριξε κάτω μιαν εικόνα του θεού κι ύστερα ήπιε από το καύκαλό του.

Οι τρεις αρχηγοί δραπετεύουν από τη φυλακή. Η Ράλα τυραννισμένη από την αγάπη της για τον Οδυσσέα –γιατί αισθάνεται πως με την αγάπη αυτή έχει προδώσει το ιδανικό της– λούζεται, φοράει το καλύτερο φόρεμά της και περιμένει στο σταυροδρόμι απ' όπου είναι να περάσει ο αιγυπτιακός στρατός, αποφασισμένη ν' αυτοκτονήσει. Ο Οδυσσέας λέει στους δυο συντρόφους του πως ο νους κι η καρδιά του βρίσκονται σε αντίθεση, γιατί ο νους του θέλει να χτίσει έναν πύργο από ελεφαντόδοντο και να κλειστεί σ' αυτόν κι η καρδιά του θέλει να χτυπήσει κάθε πόρτα και να

μοιραστεί κάθε πόνο· εμποδίζει λοιπόν το νου και την καρδιά του να αλληλοσπαραχτούν, κάνοντας το μυαλό του έναν τζουτζέ που κοροϊδεύει την καρδιά του και δίνοντας στην καρδιά του την περιορισμένη λευτεριά ενός γερακιού. Αυτή η διπλή διάθεση στον Οδυσσέα κι η ένταση ανάμεσα σε δυο αντιθέσεις είναι το κλειδί του χαρακτήρα του, το χαρακτηριστικό της μορφής του.

Ραψωδία Α΄

(Επανάσταση και ήττα στην Αίγυπτο)

Οι δυο παρατάξεις τοιμάζονται εντατικά για πόλεμο στους άμμους της Αιγύπτου. Το πρωί της μέρας που θα δινόταν η μάχη παρουσιάζεται ο Χάλικας μαζί με τους βαρβάρους με τους οποίους είχε πάει, όταν αυτοί αποβιβάζονταν στην Αίγυπτο· λέει στον Οδυσσέα ότι οι βάρβαροι έχουν χάσει δυνάμεις απ' την υπερβολή του γλεντιού και της λεηλασίας που έχουν κάνει. Ο Οδυσσέας βλέπει στους βάρβάρους το καινούργιο αίμα που θ' αναζωογονήσει τον παρακμασμένο αιγυπτιακό πολιτισμό και γνωρίζει τώρα πως σκοπός του είναι να δώσει κατεύθυνση στους άγριους εισβολείς.

Καθώς περνά ο αιγυπτιακός στρατός, η Ράλα ορμάει μπροστά στ' άλογα που την ποδοπατούν και την πληγώνουν θανάσιμα. Όταν ο Οδυσσέας βλέπει το ατέλειωτο πλήθος των Αιγυπτίων, καταλαβαίνει πως δεν υπάρχει ελπίδα να νικήσουν, όμως γι' αυτό ακριβώς διαλέγει να πολεμήσει. Οι βάρβαροι κι οι επαναστάτες επιτίθενται τα μεσάνυχτα, πριν ξημερώσει όμως έχουν νικηθεί κι οι τέσσερις φίλοι κείτονται στο πεδίο της μάχης πληγωμένοι σοβαρά. Το μεσημέρι περνά ο μαντάτορας του βασιλιά ανάμεσα στους σκοτωμένους και τους πληγωμένους, για να μαζέψει τους πιο σημαίνοντας αρχηγούς, να τους θυσιάσουν ή να τους παν να διασκεδάσουν το βασιλιά. Ο Οδυσσέας καταφέρνει με διάφορες πονηριές να μεταφερθούν όλοι οι φίλοι του· μένουν στη φυλακή ώσπου να περάσει η άνοιξη κι ίσαμε το καλοκαίρι. Για να διασκεδάσει τους φίλους του ο Οδυσσέας σκαλίζει σε ξύλο, σαν φασουλήδες που τους κινεί με σπάγκους, τους δώδεκα θεούς του Ολύμπου, ο Νείλος όμως του λέει ειρωνικά πως το πνεύμα που κοροϊδεύει τους θεούς είναι ακόμα σκλαβωμένο σ' αυτούς. Ο Οδυσσέας σιγά σιγά έχει δημιουργήσει μια καινούργια εικόνα του θεού, μian εικόνα που δεν έχει καμιά σχέση με τη δικαιοσύνη και την αρετή κι έχει το σχήμα μιας άπληστης φλόγας, ενός βέλους που διαρκώς πάει πιο ψηλά· ονειρεύεται ένα σχήμα, κάτι σαν άνθρωπο και σαν ζώο που προσπαθεί σιγά σιγά να σηκώσει από τη γη τον ουρανό που την πατά και τον βοηθούν σ' αυτό ζώα, πουλιά, έντομα κι ο ίδιος ο Οδυσσέας. Για τρεις μέρες και τρεις νύχτες προσπαθεί να σκαλίσει τα χαρακτηριστικά του νέου θεού του, προς μεγάλην αηδία του όμως σκαλίζει ένα πανομοιότυπο των δικών του χαρακτηριστικών, γιατί ο θεός πάντα δημιουργείται σύμφωνα με την εικόνα της εξελικτικής ανάπτυξης του ανθρώπου, όπως αυτή παρουσιάζεται κάθε φορά. Ο Νείλος τον ειρωνεύεται, ο Οδυσσέας όμως μιλάει ενάντια σ' εκείνους που ζητούν μονάχα

οικονομική άνεση και λέει ότι υπηρετεί μια φλόγα απάνθρωπη που καίει μέσα του και που την έχει ονομάσει θεό. Ύστερα από μια τρίτη νύχτα δίχως όνειρα, ο Οδυσσέας σκαλίζει ένα άγριο προσωπίο του νέου θεού του, που οι φίλοι του αμέσως αναγνωρίζουν σαν τον Πόλεμο κι οι βάρβαροι σαν τον δικό τους θηριώδη θεό· ο Οδυσσέας τον ονομάζει θεό της Εκδίκησης.

Για τη μεγάλη μέρα της γιορτής των προγόνων του ο φαραώ αποφασίζει να σκοτώσει τους αρχηγούς των επαναστατών θυσιάζοντάς τους· κι όταν τους επιτρέπει ένα τελευταίο γλέντι, οι φίλοι αντιμετωπίζουν το θάνατο δοκιμάζοντας διαφορετικές συγκινήσεις. Ο φαραώ όμως κατέχεται από έναν εφιάλτη που είχε δει την προηγούμενη νύχτα, ένα κεφάλι άγριο και τερατώδες που σηκωνόταν πάνω απ' τον ορίζοντα, ένα πτώμα που ταλαντευόταν· καμιά απόλαυση δεν μπορεί να τον παρηγορήσει, ούτε κανένας εξηγητής ονείρων να τον κατευνάσει.

Μέσα στη φυλακή του ο Οδυσσέας θυμάται την επίσκεψη που έκανε με τη Ράλα στους βαλσαμωτές και χαίρεται, γιατί θυμάται πως στους τοίχους των τάφων είχαν ζωγραφίσει μια παμφάγο φλόγα που άστραφτε πέρα απ' όλες τις ανέσεις της ζωής και τις χαρές της φύσης, ακόμα και πέρα απ' τους θεούς. Θυμάται επίσης πώς ένας μάγος μια φορά προσπάθησε να εμψύσει το πνεύμα μέσα στο στόμα ενός γερακόμορφου θεού και καταλαβαίνει ότι ο άνθρωπος είναι που δίνει ζωή στους θεούς.

Ο τελετάρχης του φαραώ επισκέπτεται τους φυλακισμένους και προσφέρει αναστολή της καταδίκης σε όποιον μπορεί να εξορκίσει το κακό όνειρο του βασιλιά· ο Οδυσσέας προσφέρεται να ερμηνέψει το όνειρο του βασιλιά χορεύοντας. Με το προσωπίο του θεού του, που μόλις το είχε σκαλίσει, κρεμασμένο στη ράχη του χορεύει τη ζητιανιά, τον πόλεμο, τους κολοβωμένους και τους πληγιασμένους κι έπειτα μεμιάς βάζει σφιχτά το προσωπίο πάνω στο πρόσωπό του. Ο φαραώ βγάζει κραυγές τρόμου, γιατί αναγνωρίζει το τρομαχτικό πρόσωπο του εφιάλτη του κι ύστερα διατάζει τους σωματοφύλακές του να συνοδέψουν τον Οδυσσέα και την ομάδα του έξω απ' τη χώρα του. Ο Οδυσσέας γυρίζει στη φυλακή, λέει στους δικούς του τα ευχάριστα νέα, γεμάτος ανυπομονησία τώρα ν' αφήσει την Αίγυπτο, να οδηγήσει τους ανθρώπους του σ' έναν καινούργιο τόπο κι εκεί να υψώσει μια πολιτεία και να δημιουργήσει έναν πολιτισμό που να βασίζεται στο καινούργιο όραμα του θεού του. Ο Νείλος προσφέρεται να τους ακολουθήσει ως τα σύνορα, δηλώνει όμως πως θα μείνει στην πατρίδα του, για να υποθάλψει την ανταρσία.

Ραψωδία Μ΄

(*Η φυγή από την Αίγυπτο*)

Το πλήθος που ακολουθεί τον Οδυσσέα είναι όλο δυστυχισμένοι και κακούργοι, οι απόκληροι της ζωής. Όταν φτάνουν στα σύνορα, σηκώνει ψηλά το προσωπίο του θεού του και ζητάει απ' όλους να διαλέξουν ανάμεσα στις μίζερές ευκολίες της σκλαβωμένης ζωής τους και σ' αυτόν τον καινούργιο θεό που προσφέρει μονάχα δίψα, πείνα κι ελευθερία· θέλει να συντροφιάσει μονάχα με τους αλύτρωτους, τους ανήσυχους, τους ανειρήνευτους. Μ' έναν έξαλλο χορό ο Οδυσσέας εκφράζει πως ο θεός τού αποκάλυψε τον καινούργιο δρόμο και την καινούργια πολιτεία που πρέπει να χτίσουν κι ύστερα χωρίζει την ομάδα στα τρία. Ο Ορφός με τον αυλό του προηγείται, ο Χάλικας οδηγεί τους νέους και τις αμαζόνες κοπέλες, ο Κένταυρος τους γέρους κι ο Οδυσσέας τους άντρες στην ακμή της ζωής. Τρεις μέρες ακολουθούν τον ρου του Νείλου ανάμεσα σε κροκόδιλους, φίδια και λασποχώρια, ώσπου φτάνουν στους άμμους της ερήμου. Καθώς εισχωρούν ολοένα βαθύτερα μέσα στην καρδιά της ερήμου, περνούν μπροστά από ένα ανθρώπινο καύκαλο γεμάτο μέλισσες, από ένα τελευταίο κομμάτι πράσινου χορταριού και από πελώριους σκαλισμένους βράχους, απομεινάρια ενός παρελθόντος πολιτισμού που τον έχει καταχωνιάσει η άμμος. Αδυνατισμένοι από την πείνα και τη δίψα φωνάζουν πια να επιστρέψουν ακόμα και στη σκλαβιά και τη φτώχεια. Ο Χάλικας είναι ανήλεος, ο Οδυσσέας όμως καταλαβαίνει τις ανθρώπινες αδυναμίες και προτρέπει τον κόσμο του να μοχθήσει ακόμα, για να πάνε πιο μακριά, ίσαμε εκεί όπου, καθώς τους λέγει, προβλέπει πως θα βρουν τροφή. Η απελπισία τους αυξάνει, όταν μια όαση όπου τρέχουν αποκαλύπτεται πως είναι αντικατοπτρισμός· ο Οδυσσέας όμως τους θυμίζει πως τους είχε υποσχεθεί έναν θεό ανήλεο, δίψας, πείνας και πολέμου. Τέλος, αποφασίζει, μυστικά σπρωγμένος από τους ανήλεους νόμους της επιβίωσης και την αναγκαιότητα, να εγκαταλείψει όλους όσους δεν έχουν τη δύναμη να τον ακολουθήσουν· ο καλόκαρδος Κένταυρος όμως μανιασμένος για την ασπλαχνιά του αφέντη του αρνιέται ν' αφήσει τους γέρους και τα παιδιά στο θάνατό τους και μένει πίσω, για να τους οδηγήσει. Ο Οδυσσέας και οι υπόλοιποι της ομάδας του ξεκινούν κι αρχίζουν να προχωρούν με κόπο. Τους διηγείται μύθους, για να ξεγελά την πείνα τους, αρνιέται να τους αφήσει να ποτίσουν ακόμα κι ένα λουλούδι, από φόβο μήπως ριζώσουν κι οι καρδιές τους, κι αλύπητος τους κρατάει να βαδίζουν προς τα μπρος.

(Εν τω μεταξύ, στην Ιθάκη ο Τηλέμαχος κι η Ναυσικά παίζουν με το μικρό τους γιο δείχνοντάς του όλη την τρυφερότητά τους, τρομάζουν όμως, όταν παρατηρούν πως έχει πολλά απ' τα χαρακτηριστικά του παππού του)

Στο τέλος, μια μέρα η ομάδα αντικρίζει ένα χωριό Αραπάδων, προτού όμως μπορέσουν ν' αποφασίσουν το τι θα κάνουν, τους επιτίθεται ένας όμιλος αγρίων και παρ' ολίγο να τους αφανίσει.

Ο Κένταυρος κι η ομάδα του, που είχαν αιχμαλωτίσει έναν μαύρο κυνηγό και τον είχαν αναγκάσει να τους οδηγήσει εκεί όπου θα μπορούσαν να βρουν τρόφιμα, παρουσιάζονται έξαφνα και μεταστρέφουν την ήττα σε νίκη. Κλείνουν ειρήνη με τους μαύρους κι ο αρχηγός του χωριού τους καλωσορίζει: είναι ένα τέρας πάχους, κατά λάθος παίρνει τον Κένταυρο για αρχηγό τους εξαιτίας του δικού του φοβερού όγκου και του προτείνει να τον παντρέψει με την κόρη του «παχιά σαν βουβάλα». Τοιμάζεται μεγάλη γιορτή μέσα σε μian αυλή κάτω από μια βαλανιδιά όπου είναι κρεμασμένα τα κρανία των εχθρών. Ο Οδυσσέας υποπτεύεται πως ο αρχηγός των Αραπάδων θα προσπαθήσει να τους μπουκώσει με φαγιά, με πιτό και με γυναίκες και προειδοποιεί τους άντρες του να είναι άγρυπνοι. Μ' έναν χορό και μια τελετουργία οργιαστική ο Κένταυρος κι η χοντρή νύφη παντρεύονται κι όλοι εξαφανίζονται στη σκιά για να ζευγαρώσουν. Ο Οδυσσέας όμως φυλάγει και παρατηρεί τους μαύρους που κρυφά μαζεύουν τα όπλα τους, φυσάει στο βούκινό του ειδοποιώντας τους συντρόφους του, αλλά με δυσκολία τους ξεμπλέκει απ' τα μαύρα ερωτικά αγκαλιάσματα. Ληλατούν το χωριό και παίρνουν τροφές, αφήνουν πίσω εκείνους που αρνιούνται ν' ακολουθήσουν και ξεκινούν πάλι για την επίπονη πορεία τους.

Ο Κένταυρος συλλογίζεται τον άσπλαγχο θεό του Οδυσσέα που με τέτοιο τρόπο και με τόση σκληρότητα ξεδιαλέγει όσους είναι να τον ακολουθήσουν, σύμφωνα με τον νόμο της επιβίωσης, δίχως να δείχνει εύνοια σε κανένα. Ο Οδυσσέας λέει στους ανθρώπους του πως όλες οι περιπέτειες κι όλες οι εμπειρίες τελικά οδηγούν στην αποκάλυψη του θεού κι ότι ο θεός μεγαλώνει όσο μεγαλώνει κι ο ίδιος ο άνθρωπος, αλλάζει ανάλογα με το περιβάλλον του ανθρώπου και τον πολιτισμό του, γιατί ο άνθρωπος τον τρέφει:

ήσκιος τρανός είναι ο θεός, θαρρώ, του χαρομάχου ανθρώπου.

Ο θεός μάς χρειάζεται, λέει ο Οδυσσέας, όχι γιατί μας αγαπά, μα γιατί είμαστε η σάρκα μέσα απ' την οποία ζει και μεγαλώνει. Ο Χάλικας πάλι λέει πως δυο είναι οι σκοποί που γι' αυτούς θα 'δινε τη ζωή του: ο ένας σε κάνει να περιφρονείς τις εύκολες αξίες και ν' αναζητάς ολοένα καινούργιους ορίζοντες κι ο άλλος αποδείχνει πως η πείνα κι η δίψα σπρώχνουν τον άνθρωπο να εξερευνά και να γυρεύει ολοένα. Ο Οδυσσέας συμφωνεί μαζί του, μα πάει τούτη η σκέψη ακόμα πιο μακριά: λέει πως καταστροφή και σωτηρία είναι το ίδιο πράγμα, γιατί μονάχα με τη διάλυση του τελειωμένου μπορεί ο άνθρωπος να ευρύνει το πνεύμα του και να φτάσει στη μόνη του σωτηρία: ύστερα μιλεί στο Χάλικα για το όραμά του μιας πολιτείας που θα βασίζεται στο καινούργιο του όραμα του θεού: στον Κένταυρο πάλι λέει πως οι πολιτείες δημιουργούνται πρώτα από ένα όραμα, ώσπου ύστερα να μπορέσουν να εδραιωθούν με την πράξη.

Ραψωδία Ν΄

(Μέσα απ' τη σκοτεινή Αφρική, στις πηγές του Νείλου)

Εν τω μεταξύ, ο Πέτρακας στα ταξίδια του φτάνει σ' ένα χωριό που φαίνεται σαν παρατημένο· σ' αυτό το χωριό τρεις σοφοί - μάγοι σκότωσαν σε μια ιεροτελεστία το γέρο βασιλιά, γιατί έπρεπε πια ν' ανοίξει ο δρόμος και να έρθει ένας νέος αρχηγός ακμαίος. Οι κάτοικοι του χωριού, καθώς βλέπουν τον Πέτρακα, τον χαιρετούν σαν απεσταλμένο από τους ασπρομάλληδες θεούς των και τον κάνουν αρχηγό τους.

Ο Οδυσσέας κι οι ομάδες του τώρα προχωρούν μέσα απ' τη ζούγκλα γεμάτη μούχλα κι υγρασία, με δέντρα τερατωδώς μεγάλα, με αναρριχητικά που περιπλέκουν κι εμποδίζουν και με άγρια θηρία. Εδώ ο θεός έχει πάρει τη μορφή ενός δάσους τρομαχτικού και δυσώδους, όπου κυριαρχεί η αρπαχτικότητα κι η λαγνεία.

Ο Πέτρακας διδάσκεται τα καθήκοντά του σαν μαύρος φύλαρχος και σχεδιάζει πολέμους και κατακτήσεις.

Μια μέρα ο Χάλικας πιάνει μια μικρή θηλυκιά λεοπάρδαλη και τη χαρίζει στον Οδυσσέα· το μικρό τούτο θηρίο γίνεται σύντροφός του αχώριστος. Τελικά περνούν μέσα απ' τη ζούγκλα και σε λίγο διακρίνουν κάτι Αραπάδες να καλλιεργούν τα χωράφια τους. Αυτοί, μόλις βλέπουν τους λευκούς να πλησιάζουν, φεύγουν τρομαγμένοι. Ο Χάλικας ξεχωρίζει το χωριό τους και θέλει να επιτεθούν αμέσως, ο Οδυσσέας όμως έχει τη γνώμη πως πρέπει να περιμένουν ίσαμε την επαύριο. Με την αυγή τρεις μάγοι απεσταλμένοι πάνε και χαιρετούν τους λευκούς σαν θεούς, τους λένε πως ένα μεγάλο κακό ρημάζει το χωριό τους και ζητούν βοήθεια· ο Οδυσσέας όμως τους μιλεί τόσο άγρια ζητώντας τρόφιμα για πληρωμή, που αυτοί σκορπίζονται τρομαγμένοι. Οι σύντροφοί του βοηθούν τον Ορφό να πελεκήσει από ένα κούτσουρο έναν θεό άγριο κι ακέφαλο· ο Οδυσσέας του λέει να τον πάρει και να τον πάει στο χωριό, να κάνει πως πέφτει σ' έκσταση, να κηρύξει πως ο θεός αυτός θα γιατρέψει κάθε αρρώστια και να τον ανταλλάξει με τρόφιμα. Προειδοποιεί όμως τον Ορφό πως δεν πρέπει να γελαστεί από μερικά θαύματα που μπορούν πραγματικά να γίνουν. Ο Ορφός όμως παρασέρνεται τελείως και ξεγελιέται από την ίδια του την έκσταση κι όταν πραγματικά οι ανάπηροι περπατούν κι οι τυφλοί βλέπουν, πιστεύει κι αυτός στο έργο των χεριών του, πέφτει κάτω και λατρεύει το θεό που ο ίδιος έχει δημιουργήσει και μόλο που στέλνει τρόφιμα στους φίλους του, αρνιέται να επιστρέψει κοντά τους, ακόμα κι όταν ο ίδιος ο Οδυσσέας έρχεται να τον πάρει. Κάποια μέρα, ύστερα από μια καταγίδα, ο Οδυσσέας ειρωνευόμενος διηγείται στους φίλους του τι συνέβη στον Ορφό.

Διακρίνουν μια πόλη μέσα σ' ένα βαθύ φαράγγι και μέσα σ' ένα δάσος βρίσκουν μερικούς νέους Αραπάδες που συμμετέχουν σε μια σεξουαλική ανοιξιάτικη τελετουργία, πριν να κατέβουν στο χωριό, για ν' αποκτήσουν τις γυναίκες τους. Αφήνοντας τον Κένταυρο με τους άλλους ο Χάλικας κι ο Οδυσσέας κατεβαίνουν στο χωριό κι εκεί για μεγάλη τους χαρά ανταμώνουν με τον Πέτρακα. Ο Κένταυρος έρχεται κι αυτός για ένα μεγάλο γλέντι κι ένας μάγος εξορκίζει το όραμα του Ορφού που παρουσιάζεται ντυμένος σα σοφός μάγος, γονατιστός μπροστά στον καινούργιο θεό του. Ύστερα από το γλέντι αυτό που βάσταξε τρεις μέρες και τρεις νύχτες, ο Οδυσσέας προτείνει στον Πέτρακα να πετάξει το καινούργιο στέμμα του και να πάει και πάλι μαζί τους: όταν όμως ο Πέτρακας του θυμίζει πως, σύμφωνα με την ίδια τη δική του διδαχή, ο μαθητής πρέπει να παρατά το δάσκαλό του και να γίνεται ο ίδιος αρχηγός ανθρώπων με τη σειρά του, να σημαδεύει πέρα απ' τα δώδεκα πελέκια, όπου ο Οδυσσέας μια φορά έριξε το βέλος του, αυτός χαίρεται, ευλογεί τον Πέτρακα και ζητάει σε ανταπόδοση την ευλογία της νεότητας. Οι φίλοι αφήνουν τον Πέτρακα κι ύστερα από εννιάμερη πορεία μέσα στη βραχώδη ερημιά διακρίνουν βουνά κι αρχίζουν να τ' ανεβαίνουν. Μια μέρα ο Χάλικας βγάζει άγριες φωνές: «Η θάλασσα!» κι όλοι τους ανάμεσα από μια σχισμή μπορούν να ρίξουν το βλέμμα σε μian ατέλειωτη γαλαζοπράσινη ακτή: όταν φτάνουν στο νερό, βουτάν μέσα με χαρά και το βρίσκουν γλυκό, καταλαβαίνουν πως έφτασαν στο τέλος του ταξιδιού τους, στη λίμνη που είναι η πηγή του Νείλου κι όπου σχεδιάζουν να χτίσουν την ιδανική τους πολιτεία. Ο Οδυσσέας δίνει οδηγίες στους ανθρώπους του να φτιάξουν προσωρινά καταφύγια πάνω στην ακτή κι αυτός ανεβαίνει στο πλαϊνό βουνό να επικοινωνήσει για επτά μέρες κι επτά νύχτες με τον θεό κι έτσι να μπορέσει να ορίσει τους καινούργιους νόμους και να σκεφτεί τα σχέδια της ιδανικής πολιτείας. Συντροφεμένος από τη μικρή λεοπάρδαλη κατά την αυγή αρχίζει το ανέβασμα.

Ραψωδία Ξ'

(Ο Οδυσσέας επικοινωνεί με τον θεό)

Σ' αυτή τη ραψωδία ακριβώς ο Καζαντζάκης αναπτύσσει τον πυρήνα της ασκητικής φιλοσοφίας του που τη δίνει ευρύτερα, πιο καθαρά και συστηματικά στο μικρό του βιβλίο *Ασκητική* (Salvatores Dei).

Ημέρα πρώτη (1 – 84). Ο Οδυσσέας ανεβαίνει όλη τη μέρα στο βουνό, ώσπου τη νύχτα βρίσκει ένα σπήλαιο, όπου θα κοιμηθεί κι όπου ούτε φαντάσματα ούτε δαιμόνια τολμούν να του επιτεθούν.

Ημέρα δεύτερη (85 – 161). Στο φως της αυγής ο Οδυσσέας βλέπει πως στους τοίχους του σπηλαίου του είναι ζωγραφισμένο με τρόπο πρωτόγονο ένα κυνήγι και χαιρετίζει τον

αδερφοποιτό του, τον πρώτο δοξαστή. Αφιερώνει αυτή τη μέρα στο τραγούδι και στο χαρούμενο αγκάλιασμα ζωής κι ύστερα, μέρα μεσημέρι, ονειροπολεί για τον πιο βαθύ του πόθο, τη δυνατότητα αθανασίας: ένα μικρό σκουλήκι όμως που σκαλώνει πάνω στο στήθος του του θυμίζει πως είναι θνητός. Τη νύχτα κοιμάται και πάλι μέσα στο σπήλαιο.

Ημέρα τρίτη (162 – 443). Ο Οδυσσέας κάθεται σ' ένα ψηλό βράχο, φωνάζει το πουλί του θεού να κατεβεί και πέφτει σε σιωπηλή θεώρηση. Θυμάται την πρώτη του εμπειρία με τα τρία στοιχεία, τη γυναίκα, τη θάλασσα και τον θεό, πώς, μικρό παιδί ακόμα, είχε σχεδόν λιποθυμήσει, όταν για πρώτη φορά μυρίστηκε τα στήθη μιας γυναίκας και πώς, όντας δυο χρονών, είχε λιθοβολήσει τη θάλασσα φωνάζοντας άγρια: «Θε μου, και κάμε με θεό». Έτρωγε και γινόταν τα πράγματα που έτρωγε, μεγάλωνε κι έγινε έφηβος, παντρεύτηκε, απόχτησε γιο κι ύστερα πήγε στον πόλεμο. Μπουκωμένος από αναμνήσεις αναγνωρίζει ότι μυστηριώδεις, πρωτόγονες δυνάμεις μέσα του είχαν πολύ καταπιέσει την καρδιά του, που φώναζε ζητώντας να λευτερωθεί. Κοιτάζει μέσα στα κίτρινα μάτια της μικρής λεοπάρδαλης του και βλέπει τον εαυτό του σαν το αρχέτυπο της ανθρωπότητας, έναν σπηλαιάνθρωπο· μνήμες προγονικές κοχλάζουν μέσα του, μίση σκληρά, αδιάντροπες επιθυμίες και καταπνίγουν την ψυχή του· αντιλαμβάνεται σε όλες τις μορφές της έμψυχης ύλης το αχανές της εξελικτικής ανάπτυξης του ανθρώπου από την αδρανή ύλη ίσαμε τον άνθρωπο και το πνεύμα. Όταν βασιλεύει ο ήλιος, κοιμάται πάνω στο βράχο κι ονειρεύεται πως η καρδιά και το μυαλό του μαλώνουν σαν ένα αντρόγυνο παντρεμένο από χρόνια. Η θηλυκιά καρδιά δεν είναι ικανοποιημένη με τα όρια του νόμου και της τάξης που το συνεσταλαμένο μυαλό διαρκώς υψώνει, ζητάει να σπάσει τη ρουτίνα, ν' αποτινάξει το ζυγό, να ρίξει κάτω το μεσότοιχο των φαινομένων και να βουτηχτεί μέσα στον άλλο κόσμο κάτω, μέσα στην άβυσσο, μέσα στο θεό. Το αρσενικό μυαλό όμως τη μαλώνει και της λέει να 'ναι ευχαριστημένη μ' αυτό που είναι ορατό και χεροπιαστό. Όταν η αιώνια κραυγή του ανθρώπου φωνάζει βοήθεια, το μυαλό φεύγει μακριά, η καρδιά όμως χύνει το αίμα της, για να μπορέσουν τα φαντάσματα των προγόνων να το πιουν και να ξαναζήσουν. Το άτομο εντούτοις πρέπει να διαλέξει ποιον απ' τους προγόνους του δέχεται, για να ξαναζήσει κι ακόμα τι θέλει να κρατήσει απ' την κληρονομιά του και την ιστορία του. Ο Οδυσσέας αποσπρώχνει εκείνους που επιθυμούν να ζήσουν μονάχα για τις υλικές αξίες: αρνιέται τον πατέρα του Λαέρτη, γιατί ένας πατέρας πρέπει πάντα να παραχωρήσει τη θέση του στο παιδί του. Αρνιέται τους προγόνους του, γιατί η γη έχει βγάλει καλύτερους απ' αυτούς, αρνιέται ακόμα και τον αγαπητό του φίλο καπετάν Στρείδα, γιατί ο κόσμος πρέπει να κυβερνηθεί όχι μονάχα απ' την αγάπη, μα σύμφωνα με αρχές πιο άσπλαχνες, σύμφωνα με κείνο που υπάρχει σαν ανάγκη επιταχτική. Μονάχα όταν οι τρεις μεγάλες Μοίρες του πλησιάζουν, τότε ο Οδυσσέας δίνει να πιουν απ' το αίμα του. Πίνει ο Τάνταλος και κατηγορεί

τον Οδυσσέα ότι σχεδιάζει να χτίσει μια πολιτεία και ν' αποκατασταθεί κι ότι έτσι προδώνει την ανειρήνευτη καρδιά του, την ασίγαστη αναζήτηση. Πίνει ο Ηρακλής κι ο Οδυσσέας τον χαιρετίζει σαν τον ήρωα που με τους δώδεκα άθλους του οδήγησε την ανθρώπινη σάρκα προς ένα πνευματικό εξαγνισμό και κλαίει που τον βλέπει τώρα λιγνεμένο από το θάνατο. Ο Ηρακλής προτρέπει τον Οδυσσέα να συμπληρώσει το έργο που αυτός ο ίδιος είχε αφήσει ατέλειωτο, να προχωρήσει προς τον δέκατο τρίτο και τελευταίο άθλο (την αθανασία), μόλο που ο ίδιος δεν μπορεί να ξεχωρίσει τι μπορεί να είναι τούτο.

Ημέρα τέταρτη (444 – 736). Όταν ξυπνά ο Οδυσσέας, αντιλαμβάνεται πόσα φαντάσματα κουβαλά στη ροή του αίματός του, γνωρίζει τώρα ότι είναι το αποτέλεσμα απ' όλες τις πράξεις αυτών των φαντασμάτων κι ακόμα από κείνες που θα επιθυμούσαν να κάνουν. Αυτός ο ίδιος, όπως όλοι οι άνθρωποι, είναι μια γέφυρα ανάμεσα στο παρελθόν και το μέλλον κρατώντας μέσα του τους πεθαμένους, τους ζωντανούς, τους αγέννητους. Η αντίληψη ότι κουβαλά μέσα του άπειρο βάθος λευτερώνει τον Οδυσσέα από ό,τι ήταν ίσαμε τώρα, απ' το ίδιο το εγώ του, έτσι τώρα πια γνωρίζει πως πρέπει να πάει πέρα απ' το ίδιο το εγώ, στους προγόνους της φυλής του. Βλέπει όμως την τρίτη Μοίρα του, τον Προμηθέα καρφωμένο σ' ένα βράχο κι αποτείνεται σ' αυτόν σαν πατέρα της φλόγας και του νου, σαν «το νου του θεομάχου ανθρώπου», σαν εκείνον που σταθεροποίησε τον άνθρωπο στη γη κι όμως ώθησε το μυαλό του ανθρώπου προς τον ήλιο. Ο Προμηθέας παραπονιέται πως απέτυχε εγκαταλειμμένος και προδομένος απ' τον άνθρωπο που αυτός είχε δημιουργήσει κι ότι δεν μπόρεσε «τον πιο τρανό να ξετελέψει αγώνα», ότι δεν μπόρεσε ούτε να ειρηνέψει με τον θεό ούτε να τον σκοτώσει, λέει πως:

*Πέρα απ' τη φλόγα κι απ' το φως, πιο πέρα από το χάρο, γιε μου,
τ' ολοστερνό πελέκι αστροκοπάει, γιομάτο μαύρον αίμα.*

Εξαφανίζεται ο Προμηθέας και η Μεγάλη Κραυγή που φωνάζει βοήθεια ακούεται ν' αντηχεί και πάλι. Ο Οδυσσέας τώρα βυθίζεται πέρα απ' τη δική του ιδιαίτερη φυλή, μέσα στο αίσθημα αδελφοσύνης για όλες τις φυλές· καταλαβαίνει ότι κι αυτός, όπως όλοι οι άνθρωποι, είναι μονάδα στο ρεύμα της εξέλιξης όλης της ανθρωπότητας. Η φωνή της Μάνας Γης όμως μέσα του τον διατάζει να προχωρήσει πέρα απ' τα όρια της ίδιας της φυλής των ανθρώπων, να ειρηνέψει με τη φύση ακέρια, με τα ζώα και τα δέντρα, να τη διευθύνει τώρα αυτός και να της πει τι να κάνει (ωσάν τώρα στην κλίμακα της εξέλιξης να μπορεί ο άνθρωπος να προχωρήσει πέρα απ' την ανάγκη και να διευθύνει ο ίδιος την πορεία της ζωής). Στ' όνειρό του τη νύχτα εκείνη ο Οδυσσέας αισθάνεται τον εαυτό του σαν ένα μέρος όλης της έμψυχης κι άψυχης

φύσης, αισθάνεται τον εαυτό του μαζί με τα πουλιά, τα ζώα, τα έντομα, τους βράχους και τη θάλασσα, ώσπου αγγίζει τις πιο βαθιές προγονικές και πρωταρχικές πηγές του σύμπαντος, τους ανεξιχνίαστους κι ανήλεους ρυθμούς, όπου η ζωή κι ο θάνατος δεν ξεχωρίζουν.

Ημέρα πέμπτη (737 – 950). Την επόμενη μέρα κατά την αυγή ο Οδυσσέας νομίζει πως οι άνθρωποι και τα ζώα στους τοίχους της σπηλιάς του ζωντανεύουν και στριφογυρίζουν γύρω του σε χορό· πολύ γρήγορα αισθάνεται τον εαυτό του να πιέζεται σφιχτά από τα φαντάσματα της πρωταρχικής ζωής, ώσπου όλοι τους ανοίγουν δρόμο, για να περάσει ο νεροβούβαλος, ο πιο αρχαίος πρόγονος, η μεγάλη μάζα της μισοκοιμισμένης ζωής που μέσα σ' αυτή η ψυχή μόλις αρχίζει να φτεροκοπά. Αφού περάσει ο νεροβούβαλος, ο Οδυσσέας ανοίγει τα μπράτσα του, για να καλωσορίσει τον άμεσο πρόγονο του ανθρώπου, τον πίθηκο, και τον προσφωνεί με τιμές κι αγάπη. Ύστερα στρέφεται σ' όλα τ' άλλα πλάσματα απ' τα οποία κατάγεται ο άνθρωπος, ακόμα και στον ταπεινό μπούρμπουλα της κοπριάς και στο βόδι· μέσα στο μυαλό του όλα φιλιώνουν, το λιοντάρι και το ελάφι· καλωσορίζει τα πουλιά και τα έντομα, ώσπου η ταύτισή του με τα ζωντανά πλάσματα γίνεται τέλεια, καθώς με τις ανοιξιτιάτικες βροχές εκείνη τη νύχτα όλα τα πλάσματα ζητούν καταφύγιο μέσα στο σώμα του και μέσα στο μυαλό του.

Ημέρα έκτη (951 – 1246). Πάνω στην κατάβρεχτη γη την ώρα της αυγής ο Οδυσσέας αφουγκράζεται μέσα στο στήθος του μιαν αρσενικιά και μια θηλυκιά φωνή. Η θηλυκιά καρδιά μ' αγάπη και τρυφερότητα καλεί το Πνεύμα (τον θεό), που είναι ακόμα βυθισμένο σε λασπωμένες ρίζες και σάρκα ζωώδη, λαχταρά να το καταστήσει πιο ανθρωπινό, για να τ' οδηγήσει ακόμα πιο πέρα στην εξελικτική του άνοδο. Το Πνεύμα προειδοποιεί πως είναι άγριο κι αιμοβόρο, όταν όμως η καρδιά καλεί και πάλι με αγάπη, το Πνεύμα ξεπετιέται, καθώς θα το ήθελε η καρδιά, με τη μορφή ενός ευγενικού νέου. Τώρα ο Οδυσσέας ακούει το Πνεύμα (ή θεό) να μουγκρίζει εντός του ανεβαίνοντας διαρκώς ένα δρόμο ματωμένο μέσα από όλη την άψυχη και την έμψυχη ύλη και τελικά μέσα απ' τον άνθρωπο. Δέντρα και ζώα καταπνίγουν το θεό κι ούτε καν του ανθρώπου η ψυχή μπορεί να βαστάξει τη διαρκή ανοδική του ένταση, γι' αυτό παρακαλεί τον Οδυσσέα να τον βοηθήσει, καθώς πολεμάει να λευτερωθεί· ο θεός είναι περίφοβος, γιατί δεν βλέπει το τέλος της σκοτεινής ανάβασης και σκοντάφτει παλεύοντας ν' ανέβει προς τα πάνω.

Ο Οδυσσέας κάνει τάμα ν' αφοσιωθεί στην απελευθέρωση του πνεύματος που κραυγάζει μέσα του ζητώντας βοήθεια· βλέπει τούτη τη ζωική παρόρμηση μέσα σ' όλα τα πράγματα, στον καρπό που τρώει, στο σπόρο που φυτεύει· τα πάντα είναι μια διατροφή σε σχήμα κύκλου: «*Γενήκαν τα πουλιά, τα πωρικά και το νερό Δυσσέας*». Φτάνει στη διαπίστωση ότι ο θεός κραυγάζει αιώνια μέσα στον άνθρωπο, για να λευτερωθεί.

Τώρα ο ποιητής αποτείνεται στον Οδυσσέα, για να του πει ότι έχει ξεπεράσει τους περιορισμούς του εγώ του, της φυλής του, όλης της ανθρωπότητας, ακόμα κι όλων των έμψυχων κι άψυχων πραγμάτων, αφού άκουσε και κατάλαβε τη Μεγάλη Κραυγή, που πνίγεται όχι μόνο μέσα σ' όλα τα κορμιά μα και σ' όλες τις ψυχές και παλεύει ν' ανέβει ακόμα ψηλότερα. Αυτή την επίμονη πάλη προς μια ολοένα μεγαλύτερη καθαρότητα μερικοί την ονομάζουν αγάπη, άλλοι θεό, μερικοί θάνατο και μερικοί Μεγάλη Κραυγή. Η ψυχή τώρα δεν φαίνεται στον Οδυσσέα παρά μονάχα σαν ένα φιτίλι που το φλεγόμενο Πνεύμα κατακαίει, καθώς λαχταρά γι' άλλο προσάναμμα, για να μπορεί να καίει με μια φλόγα πιο αραιωμένη. Κάνει τάμα να χτίσει μιαν ιδανική πολιτεία που θα ενσωματώνει για πάντα το όραμά του. Τραγουδώντας από χαρά ο Οδυσσέας έξαφνα βλέπει ένα όραμα του θεού που η μορφή του υφίσταται πολλές αλλαγές: τον βλέπει σαν τον Τάνταλο, τον Ηρακλή, τον Προμηθέα, σαν ορμητικές στρατιές που συμβολίζουν την πολεμικότητα του πνεύματος και τελικά σαν ένα γέρο αλάνη, έναν απόβλητο της κοινωνίας, διαρκώς καταφρονεμένο και κατατρεγμένο, που πάνω του διάκρινε:

*την άγρια πίκρα και το πείσμα του και τ' άπατά του μάτια·
φωτιές ξεχώρισε στα μάτια του και φίδια να σαλεύουν
κι αιματωμένη στράτα ατέλειωτη βαριά ν' ανηφορίζει.*

Τον Οδυσσέα τον λυγίζει η συμπόνια κι ύστερα γεμίζει η ψυχή του γαλήνη, καθώς λάμπουν ταυτόχρονα στις αντίθετες άκρες του ορίζοντα ο ήλιος που βασιλεύει κι η πανσέληνος.

Ημέρα έβδομη (1247 – 1410). Μια εσωτερική φωνή κοροϊδεύει τον Οδυσσέα λέγοντάς του πως τα παλάτια που χτίζει στον αέρα δεν έχουν καμιάν αξία, εκτός πια αν πραγματοποιηθούν, αν γίνουν άμεση πράξη, έργα και κατορθώματα· με χαλίκια, με πηλό και με λάσπη χτίζει ένα υπόδειγμα της καινούργιας πολιτείας που σκοπεύει να δημιουργήσει κι ύστερα ορμά στην κατηφοριά του βουνού· γνωρίζει πως ο κόσμος δημιουργήθηκε, όταν συγκρούστηκαν δυο αντίθετες δυνάμεις, μια αρσενική κι η άλλη θηλυκή, στο χώρο όπου συνθλίβονται φαινόμενα και σκέψεις. Με την πράξη ο άνθρωπος πελεκά τα δάση, φτιάχνει πλοία και με το πολύτιμο φορτίο τους ο θεός, πληγωμένος και καταματωμένος, περνά πάνω απ' τη φοβερή άβυσσο παλεύοντας διαρκώς χρόνο πάνω σε απελπισμένο χρόνο για

ν' ανασηκώσουν απ' τα κύματα τ' ανύπαρχτα ακρογιάλια.

Μια φωνή μέσα του σπρώχνει τον Οδυσσέα να μεταχειριστεί όλες τις ικανότητες της σκέψης και της φαντασίας του, για να πλάσει τη φύση και τη ζωή σύμφωνα με την εικόνα τους, γιατί έτσι ο άνθρωπος όχι μόνο ελευθερώνει τον θεό μα και φτιάχνει έναν θεό. Ο Οδυσσέας αγκαλιάζει την Κυρα-Πράξη σαν το γαμπρό που αγκαλιάζει την καρπερή νύφη και βιάζεται να προχωρήσει στην πραγματοποίηση, στο χτίσιμο της ιδανικής πολιτείας του.

Ραψωδία Ο΄

(Χτίζουν την Ιδανική Πολιτεία)

Στην επιστροφή του ο Οδυσσέας βρίσκει τους οπαδούς του χωρισμένους σε δυο ανταγωνιζόμενα στρατόπεδα, που οι αρχηγοί τους είναι ο Χάλικας και ο Κένταυρος. Απογοητευμένος και γεμάτος θυμό, αισθανόμενος ότι οι άνθρωποι δεν μπορούν ποτέ να φτάσουν εκείνο το ύψος που οι αρχηγοί τους γυρεύουν γι' αυτούς, περιπλανιέται μέσα στο δάσος τρεις μέρες. Την τρίτη μέρα κάθεται και βλέπει μian αγριαχλαδιά που έχει ξεπεταχτεί μέσ' απ' το βράχο, χλιοστριμμένη στην αύξησή της και τελικά ολάνθιστη· του φαίνεται σα σύμβολο της παιδεμένης ζωτικότητας του πνεύματος που δέχεται ό,τι του δίνεται, όποιο έδαφος κι όποια πέτρα, για ν' ανθίσει επίμονο στον ήλιο. Εκεί κοντά βρίσκει ένα τεράστιο σπήλαιο, φωνάζει το Χάλικα και τον Κένταυρο, ειρηνεύει μαζί τους κι αποφασίζει πως πρέπει, όπως η αχλαδιά, έτσι κι αυτός να δεχτεί τις συνθήκες που του δίνονται και να συνεργαστεί με το δύστροπο ανθρώπινο κοπάδι. Την επόμενη μέρα με την αυγή βάζουν τα θεμέλια της καινούργιας πολιτείας. Έξι πετεινοί κι έξι κότες σφάζονται, σύμβολα πως οι δώδεκα θεοί του Ολύμπου παραμερίζονται πια. Ο λαός χωρίζεται σε τρεις ομάδες κατά σειρά προτεραιότητας, σε τεχνίτες, σε πολεμιστές, σε διανοούμενους, κι οργανώνεται ένα σοσιαλιστικό κράτος (σύμφωνα με διάφορες θεωρίες από την *Πολιτεία* του Πλάτωνα, από το *Περί Πολιτείας Θεού* του Αγ. Αυγουστίνου κι απ' την *Ουτοπία* του More). Σ' αυτό το κράτος ο γάμος θα θεωρούνταν παράνομος, τα παιδιά θα μεγάλωναν όλα μαζί και θα μορφώνονταν από κοινού μακριά απ' τους γονείς τους, στους γέροντες και τους άχρηστους θα επιτρεπόταν να πεθαίνουν. Ο Οδυσσέας όμως δεν μπορούσε να βρει τον θεμελιώδη νόμο που θα στήριζε τις σκέψεις του, ώσπου μια μέρα είδε ένα σμήνος από τερμίτες να ζευγαρώνουν στον αέρα· παρατήρησε πως, μόλις οι αρσενικοί εκτελούσαν τη μόνη λειτουργία τους, έπεφταν ξεψυχώντας στη γη και τους έχαφταν αμέσως τα πουλιά, τα σκαθάρια, οι σκορπιοί και τα φίδια. Με άγρια χαρά ο Οδυσσέας δέχεται βαθιά μέσα του τούτο το γεγονός σαν τον ανήλεο νόμο της αναγκαιότητας στη φύση:

*Ό,τι η τυφλή σκουληκομάνα γης χωρίς μυαλό ζετρέχει,
εμείς σωστό με μάτια ολάνοιχτα, με πλέριο νου να θέμε·
πάρε, μονιά, ζαμάρι απ' το θεό τη γης να κυβερνήσεις!*

Ο Κένταυρος κατατρομάζει από τούτο, που το θεωρεί μεγάλη ασπλαχνιά του αφέντη του· ο Οδυσσέας πάλι λαχταρά να μιλήσει στο λαό του για τον καινούργιο θεό, το αναβάλλει όμως, γιατί φοβάται πως δεν είναι προετοιμασμένος να δεχτεί έναν θεό τόσο σκληρό κι ανήλεο.

Κατά την άνοιξη, αφού πέρασαν αρκετοί μήνες, ο Οδυσσέας αναγγέλλει ένα μεγάλο πανηγύρι τριών ημερών για το ζευγάρι των νέων ανδρών και γυναικών. Ελευθερώνει τη μικρή του λεοπάρδαλη, για να βρει κι αυτή το ταίρι της πάνω στα βουνά. Ξαναβλέπει σε όραμα τον θεό σαν Αρχιστράτηγο, οδηγό όλων των ανθρώπων που συνεργάζονται στον μεγάλο αγώνα, όπου πρέπει να μάθουν και να υπακούουν και να διατάζουν· καθένας πρέπει να ενεργεί ωςάν η σωτηρία του κόσμου ακέρια να εξαρτιόταν απ' αυτόν μονάχα, αλλά και σα να μην έχει σημασία αν στον αγώνα κερδίζει ή χάνει, γιατί αυτό που έχει σημασία πραγματική είναι ο ίδιος ο αγώνας. Μια μέρα, γιομάτος φρίκη βλέπει ένα σμήνος από τυφλά μαύρα μυρμήγκια να καταβροχθίζουν ένα νεογνό καμήλας κι ύστερα ένα μωρουδάκι· από τότε για πάντα κρατάει τούτο το όραμα μπροστά στα μάτια της σκέψης του σαν την εικόνα της δύναμης εκείνης που, καταστροφική, κρυμμένη πίσω από κάθε προσπάθεια της φύσης και του ανθρώπου, κατατρώει τα πάντα κι είναι η ρουφήχτρα που χάσκει και μας περιμένει όλους. Τον τσακίζει η συναίσθηση της τραγικής αναγκαιότητας που είναι κυρίαρχη στη ζωή. Τέλος, μια μέρα μιλεί στο λαό του για τον τρομερό νόμο της επιβίωσης και της ύπαρξης και τους λέει ότι ο καινούργιος θεός που θα λατρέψουν δεν είναι εκείνος που προστατεύει, ούτε είναι και παντοδύναμος· δεν είναι πιο αδύνατος ούτε πιο δυνατός απ' τους ίδιους· πραγματικά, ο θεός χρειάζεται την υποστήριξή τους, γιατί ούτε αυτός ο ίδιος ξέρει πούθε έρχεται, ούτε και πού πηγαίνει. Όλοι εκτός από το Χάλικα τρομάζουν αυτόν το θεό που δεν μπορεί να τους βοηθήσει με τρόπο υπερφυσικό, που δεν μπορεί να ξεχωρίσει απ' τους αγωνιζόμενους θνητούς. Ο Κένταυρος σε απελπισία μεγάλη φωνάζει:

Αλώνι το κορμί μας κι ο θεός το θάνατο παλεύει.

Περνά το καλοκαίρι και κατά το φθινόπωρο ο Οδυσσέας κηρύχνει πως ο θάνατος ενός μεγάλου αρχηγού πρέπει να είναι αιτία χαράς, γιατί αυτός ο άνθρωπος θα πρέπει να έχει πια

εκπληρώσει το καθήκον του πάνω στη γη· τραγικός είναι ο χαμός εκείνου που πεθαίνει νέος. (Στην Ιθάκη ο εγγονός του ονειρεύεται πως ο παππούς του του χάρισε, για να παίζει, ένα καράβι. Η Ναυσικά κι ο Τηλέμαχος τρομάζουν απ' αυτό το όνειρο).

Όταν έρχεται ο χειμώνας, όλοι δουλεύουν στις διάφορες τέχνες τους μέσα στο πελώριο σπήλαιο. Ο Οδυσσέας σκαλίζει πάνω στην πέτρα τις Δέκα Εντολές του θεού του κι ο κάθε νόμος περιστρέφεται γύρω στο νόημα που παίρνει τούτος ο θεός, που παρουσιάζεται σαν την αγωνιστική κι εξελικτική ορμή του πνεύματος, μέσα απ' όλα τα φαινόμενα· τούτο το τραγικό κι αναπόφευχτο πρέπει να το αγκαλιάσει ο άνθρωπος με χαρά, γιατί:

*Δεν είναι η πιο τρανή αρετή στη γης ελεύτερος να γίνεις,
παρά άσπλαχνα, άγρυπνα, ακατάλυτα να θες ελευτερία!*

Η τελευταία εντολή είναι ένα σύμβολο του αγώνα που υψώνεται:

*ορθή σαγίτα
με διψασμένο το ραμφί να ορμάει ψηλά κατά τον ήλιο.*

Όταν έρχεται ο καιρός να γιορταστούν τα εγκαίνια στην πόλη, συμβαίνουν διάφορα δυσοίωνα γεγονότα· ο αέρας είναι ζεστός και πνιγερός, τερμίτες διαλύουν την καλύβα και το τόξο του Οδυσσέα, μεγάλα ποντίκια φεύγουν απ' το βουνό σκούζοντας. Καθώς ο λαός στολίζει τα σπίτια και τους δρόμους με φοίνικες, ο Οδυσσέας κοιτάζει με περηφάνια την πόλη του, όπου, καθώς νομίζει, θα μπορέσουν τέλος να ζήσουν όλοι την πρέπουσα ζωή. Πέφτει όμως ένα αφύσικο σκοτάδι, το φεγγάρι γίνεται λεπρώδες, η γη ταράζεται κι ο Οδυσσέας, που υποσυνείδητα καταλαβαίνει τι συμβαίνει, λυσσά τώρα ενάντια στον προδοτικό θεό. Ο Πέτρακας παρουσιάζεται πάνω σ' έναν άσπρο ελέφαντα, γιατί διαισθάνθηκε τον κίνδυνο από μακριά κι ήρθε ν' αγωνιστεί πλάι στον αρχηγό του.

Ραψωδίας ΙΙ'

(Ο Οδυσσέας γίνεται ζακουστός ασκητής)

Μόλο που οι οιωνοί είναι απαίσιοι, μονάχα ο Οδυσσέας φαίνεται να τους προσέχει. Όλοι την επόμενη αυγή σπρώχνονται μέσα στη μεγάλη σπηλιά, για να γιορτάσουν τα εγκαίνια. Την ώρα όμως που ο Οδυσσέας χορεύει, η γη σειέται και μουγκρίζει. Ο Οδυσσέας ορμά έξω και βλέπει το βουνό να βγάζει καπνό και λάβα, τον πιάνει λύσσα ενάντια στο θεό που έκανε

τον κόσμο τόσο ατελή, ώστε ο άνθρωπος να είναι αναγκασμένος με τη δική του προσπάθεια να τον τελειοποιεί. Αναθέτει διάφορα καθήκοντα στους φίλους του, ο ίδιος ορμά να σώσει τα μικρά παιδιά που βρίσκονται στην πόλη. Καθώς το νηπιαγωγείο αρχίζει να λυγίζει, παρουσιάζεται έξαφνα ο Κένταυρος και υποβασιάζει την είσοδο· ο Οδυσσεάς ελεύθερος πηδά, ο Κένταυρος όμως τσακίζεται κάτω από τα ερείπια. Σε λίγο ολόκληρη η πολιτεία, εκτός από τη βόρεια πύλη όπου ο Πέτρακας οδήγησε τον κόσμο που έφευγε, καταποντίστηκε σ' ένα χαίνον βάραθρο. Ο Χάλικας που είχε οδηγήσει μιαν άλλη ομάδα κατά το βοριά επιστρέφει και βρίσκει τον Οδυσσεά με τα μαλλιά ασπρισμένα να σκαλώνει σε μια κολόνα γης που σε λίγο αφήνει να φανεί το αποτεφρωμένο σώμα του Πέτρακα, το σώμα διαλύεται και με τραγική μανία ο Οδυσσεάς κλοτσά τη στάχτη και τα κόκαλα μέσα στην άβυσσο. Ο Χάλικας προσπαθεί να εγκαρδιώσει τον Οδυσσεά, μα:

*πέρα από θλίψη, αγάπη και χαρές οδοιπορούσε ο νους του
μονάχος, έρημος, χωρίς θεό, χωρίς σκυλί, ακλουθώντας
κρυφές, βαθιές φωνές που ξεπερνούν και λευτεριά κι ελπίδα.*

Ο Χάλικας αφήνει για πάντα τον Οδυσσεά και οδηγεί την ομάδα του προς μιαν άλλη ζωή.

Ο Οδυσσεάς τώρα πέφτει στις «συλλοής τον τρόμο», μιαν ατένιση εσωτερική που αστράφτει με φως και τον κάνει να ταυτίζεται με όλη τη φύση, με τα φίδια και το χόρτο, τους άσπλαχνους νόμους του θανάτου και της καταστροφής, το σπόρο που παλεύει για να φτάσει στο φως, φτάνει σ' επικοινωνία με τα έντομα, τους καρπούς κι όλα όσα αυξάνουν, με τα ρυάκια και τις πέτρες. Τα πόδια του ρέουν σαν ποταμοί· χορτάρι φυτρώνει στο στήθος του, αρκουδόβατοι μπλέκονται στα γένια του·

*πλημμύρισε ο Δυσσεάς νερά, δεντρά, καρπούς, θεριά και φίδια·
πλημμύρισαν τα δέντρα, τα νερά, τα ζα, οι καρποί Δυσσεά.*

Φτάνει σε μια τραγική παραδοχή της ζωής, σ' αυτό που ακριβώς είναι, τη μετουσιώνει όμως με τη χαρά κι ύστερα ευλογεί τις πέντε αισθήσεις του για τον παμφάγο και άσβηστο πόθο τους να γνωρίσουν το σύμπαν, γιατί μονάχα με τις αισθήσεις μπορεί ένας άνθρωπος να διδαχτεί άμεσα τη φύση.

Για πολλούς μήνες μένει σε ασκητική στάση κι ατένιση πάνω στο χείλος της αβύσσου και καθώς η φήμη του απλώνεται σ' όλη την Αφρική, έρχονται προσκυνητές να τον

λατρέψουν και να του ζητήσουν να τους γιατρέψει. Ο Τηλέμαχος του παρουσιάζεται σε όραμα και του λέει να μην ξεπεράσει τις δυνατότητες που μπορεί να φτάσει ο άνθρωπος, ο Οδυσσέας όμως επικαλείται τον πρώτο πρόγονό του, τον Τάνταλο, και φωνάζει:

*Α! την αχόρταγη περφάνια σου, παππού, ξεπέρασά τη –
εσύ πεινάς γιατί δεν έφαγες, διψάς γιατί δεν ήπιες,
μα εμένα η δίψα με ξεδίψασε κι η πείνα χόρτασέ με!*

Ταυτίζεται με όλα τα πρόσωπα, με όλες τις ανθρώπινες φυλές, στη σύντομη φλόγα του αστραπιαίου περάσματος των προς το θάνατο. Προσκυνητές κάθε λογής του φέρνουν δώρα και τα κρεμάν στα κλαδιά της αγριαχλαδιάς. Ένας μαύρος φύλαρχος του δίνει βώλους λάσπης από τους τάφους του λαού του ζυμωμένους με δάκρυα, ιδρώτα κι αίμα, για να μπορέσει ο μέγας ασκητής να τους πλάσει έναν θεό που να κουβαλήσει όλο τον πόνο τους· ο Οδυσσέας όμως κοιτάζει με συμπόνια τις προσπάθειες του ανθρώπου να γλυτώσει απ' την οδύνη και πλάθει μόνο πρόσωπα που τρελαίνουν, τερατώδη σχήματα πρωτόγονων φόβων. Μια μέρα ο Πειρασμός φανερώνεται με τη μορφή από ένα φιδόμορφο Αραπάκι, για να τον κοροϊδέψει κι ύστερα του λέει ότι έφτασε το έσχατο γήρας, ότι το μυαλό του έχει αποσυντεθεί κι ότι είναι ακόμα γεμάτος από την περηφάνια και την οργή του εγώ του. Ο Οδυσσέας όμως αντιμετωπίζει έναν αγώνα της σκέψης που θα μπορούσε να τον σπρώξει και πέρα απ' τα φυσικά ανθρώπινα όρια. Ένα τρίτο, εσωτερικό μάτι, το μάτι της ίδιας ροής της ζωής υψώνεται τώρα μέσα του κι ο Οδυσσέας ευλογεί όλη του τη ζωή, καθώς αναθυμάται την τολμηρή του νεότητα, την επίδραση των γυναικών που γλύκανε το χαρακτήρα του, το πόσο λαχταρούσε στην αρχή ν' αγκαλιάσει την πατρίδα του κι ύστερα πόσο πάλι θέλησε να ταξιδέψει μακρύτερα· ευλογεί την ανησύχαστή του αναζήτηση, την ψυχή του που ποτέ δε στάθηκε πιστή σ' ένα πράγμα:

*Γεια σου, ψυχή μου, που είχες πάντα σου πατρίδα το ταξίδι!
την πιο στον κόσμο καρπερή αρετή, την άγιαν απιστία,
με γέλια και με κλάματα ακλουθάς πιστή κι ανηφορίζεις!*

Ο Οδυσσέας τώρα γυρίζει στην παιχνιδιάρικη δημιουργία του νου κι απασχολείται πρώτα με τους βώλους λάσπης που του έδωσε ο μαύρος αρχηγός κι ύστερα με τον αυλό του· βλέπει για λίγο ένα όραμα του θανάτου του ανάμεσα σε παγοδεμένες θάλασσες. Δημιουργεί διάφορες φαντασιώσεις – νύμφες, τους δώδεκα μήνες, χαμόδρακες, πλάσματα του μύθου και του θρύλου και τελικά μian εικόνα του θεού, την εικόνα ενός ματαιόδοξου γενάτου

καυχηματία τζουτζέ. Όταν ο Οδυσσέας κάνει να τον καταστρέψει, ο θεός αλλάζει και παίρνει πολλές πρωτεϊκές μορφές. Παρακαλεί για τη ζωή του, ο Οδυσσέας όμως λέει πως κι ο θεός ακόμα είναι μια δημιουργία του μυαλού κι ότι, όπως ο Ορφός, έτσι κι αυτός ο ίδιος πίστεψε σχεδόν στο δικό του τέχνασμα, καταστρέφει την εικόνα που είχε πλάσει και χαίρεται για τη λευτεριά του. Ίσαμε αυτό το σημείο της αναζήτησής του ο Οδυσσέας προσπάθησε να ξεκαθαρίσει την αντίληψή του για το θεό, τώρα όμως απομακρύνεται ακόμα κι από μια μονιστική κι ανθρωπομορφική σύλληψη, στρέφεται προς μιαν ουμανιστική κι εξελικτική αντίληψη της φύσης, προς αντιπροσωπευτικούς τύπους ανθρώπων πάνω στη γη που στάθηκαν πρότυπα κι εξυμνεί το νου του ανθρώπου σαν δημιουργό –για τον άνθρωπο τουλάχιστον– όλων των φαινομένων· τώρα ο θάνατος, όχι ο θεός, γίνεται ο διαρκής σύντροφός του. Μια φωνή τότε μέσα του φωνάζει τρεις φορές κι ο Οδυσσέας αναγνωρίζει τον Ηρακλή, τον μεγάλο του πρόγονο που είχε παλέψει, για να επιτελέσει τους δώδεκα άθλους και να εξαγνίσει το πνεύμα του στη φλόγα, να το κάνει φως. Αυτός του είχε διδάξει να ξεπερνά όλα τα μικρά πάθη, να βάζει σημάδι εκείνο που ήταν το πιο μεγάλο και ν' αγωνίζεται γι' ακόμα παραπέρα· κι όλ' αυτά με έργα χεροπιαστά. Τώρα απ' τον κόσμο του θανάτου ο Ηρακλής βλέπει ότι ο άνθρωπος μπορεί να φτάσει μακρύτερα κι απ' το δωδέκατο πελέκι· κοιτάζει τον Οδυσσέα σαν κληρονόμο του, τον παρακαλεί να καθαρίσει το δικό του μυαλό από θεούς, δαίμονες, αρετές, θλίψεις, χαρές και τον τελικό και μεγαλύτερο εχθρό, την ελπίδα, ώσπου να μείνει μονάχα η ουσία της φλόγας, υπεράνθρωπη και γεμάτη περιφρόνηση, μια φωτιά που δεν μπορούν να τη θρέψουν αγκάθια. Ο Οδυσσέας καταλαβαίνει ότι έχει πια αποδεσμεύσει τον εαυτό του από την τελευταία αλυσίδα, εκείνη της ελπίδας σ' έναν θεό ανθρωπομορφικό, αδιάφορο πόσο μπορεί αυτός ο θεός να είναι εξαγνισμένος.

Εντελώς ελεύθερος αντιλαμβάνεται πως όλα τα φαινόμενα, όπως το άτομο μπορεί να τα δει, είναι δημιουργίες του νου κάθε ανθρώπου. Ο ήλιος υψώνεται στο δεξί του μελίγγι και δύει στο αριστερό και:

σβήνει ο νους, το κλεφτοφάναρο, και σβηθούν όλα μαζί του.

Με τη βοήθεια των αισθήσεών του ο άνθρωπος υφαίνει το υφάδι της ζωής του πάνω απ' την απύθμενη άβυσσο, πάνω από το Μηδέν και το θάνατο. Ο Οδυσσέας τώρα βγάζει φωνή:

*μήτε θεός υπάρχει αφεντικό, μήτε αρετή και δίκιο,
μήτε ξαντίμεμα στον Ουρανό για παιδωμή στον Άδη!*

Έχει ανεβεί τις επτά σειρές κεφάλια που είχε αγοράσει απ' τον πρματευτή στην Κρήτη.

Τρομαγμένοι από την έκστασή του και το αστραφτερό φως της απελευθέρωσής του απ' τον θεό, οι προσκυνητές φεύγουν γεμάτοι φόβο. Στο χείλος της αβύσσου τώρα ο Οδυσσέας χορεύει εκστατικά, σε μια κατάφαση της ζωής σε όλες τις αντινομίες της. Δαγκάνει τη φτέρνα του και πίνει το αίμα του, σα σύμβολο της τέλειας κοινωνίας και παραδοχής, έχει περάσει πέρα απ' την έπαρση και την περηφάνια, τη μεθυσμένη λύσσα για διαρπαγή κι απόχτηση κι ενοχή, ώσπου, αυτός που είχε αγωνιστεί να γίνει ο σωτήρας του κόσμου, βρίσκει ότι έχει σωθεί ακόμα κι απ' την ανάγκη της σωτηρίας. Σκύβοντας με ταπεινοφροσύνη και σ' ένδειξη σεβασμού φιλεί τη Μάνα Γη και δέχεται τον κόσμο σε όλες του τις όψεις, το καλό και το κακό μαζί.

Ραψωδία Ρ'

(Ψυχαγωγία - Το δράμα της ζωής)

Ο Οδυσσέας βρίσκεται σε μian εκστατική κατάσταση, όπου το παρελθόν και το μέλλον φαίνεται σα να περιβάλλει ένα διαρκές παρόν. Η ζωή κάποτε του φαινόταν να 'ναι το κυνήγι των γυναικών, της ομορφιάς και της απόλαυσης, άλλοτε η επιδίωξη της αρετής και της δικαιοσύνης· άλλοτε πάλι η ανάγκη· να παρασταθεί κανείς έναν θεό που κινδύνευε και να τον ενσαρκώσει σε μian ιδανική πολιτεία· όλ' αυτά όμως τώρα φαίνονται σα σκιές κι ο Οδυσσέας στρέφεται ν' αγκαλιάσει το γυμνό σώμα της ζωής, απογυμνωμένος απ' όλες τις ψευδαισθήσεις. Την παρακαλεί να σηκωθεί πάνω στους απόκρημνους βράχους της δύναμης και της απελπισίας, στις κορφές της μέθης και του γέλιου, σύμφωνα με του μυαλού τις παιχνιδιάρικες επιθυμίες, να δημιουργήσει ό,τι κι αν θέλει – έναν γάμο, έναν πόλεμο, την κανονική ζωή μιας πολιτείας. Ο Οδυσσέας χαμογελά και γεννιούνται τρεις κοπέλες, φωνάζει κι ένας γέρος πέφτει καταγής, αναστενάζει και μια λιγνόκορμη κοπέλα που χορεύει ξεπηδά. Συνοφρυώνεται και τάγματα στρατού πολιορκούν μια πόλη, κοιτάζει το χρυσάφι κι ένα παζάρι μυρμηγκιάζει μ' εμπόρους και συναλλαγές. Τον Οδυσσέα τον πιάνει ανέκφραστη αγάπη και συμπόνια γι' αυτές τις δημιουργίες του μυαλού του, που ορμούν να ενσωματωθούν τους ρόλους των σα να 'τανε πρόσωπα πραγματικά. Σιγά σιγά καθώς βγαίνει από την έκστασή του, οι δημιουργίες του εξαφανίζονται, ώσπου μένει μονάχα ένας γέρος βασιλιάς, ο γιος του το βασιλόπουλο, ο πιστός του σκλάβος, ένας άλλος πολεμόχαρος βασιλιάς και μια κόρη. Παίρνοντας έναν αυλό καμωμένο απ' το κόκαλο ενός πεθαμένου ο Οδυσσέας παίζει, ώσπου τα πρόσωπα αυτά αποκτούν ζωή και ζωντανεύουν τους ρόλους των· όταν σταματά να παίζει,

σταματούν και παγώνουν στις στάσεις τους. Ένα δράμα ξετυλίγεται ανάμεσά τους που περιγράφει τα αιώνια πάθη της ζωής: τον έρωτα, τη λαγνεία, τη ζήλεια, τον πόλεμο, την προδοσία. Η κόρη, θυγατέρα ενός ξακουστού ασκητή, ξαπλώνει σ' ένα δάσος κάτω από ένα δέντρο, εκεί όπου ο πατέρας της είχε πεθάνει. Ο βασιλιάς πάνω σ' ένα χρυσό άρμα που τ' οδηγεί ο σκλάβος του γυρεύει μέσα στο δάσος το γιο του. Το βασιλόπουλο βρήκε την κόρη και της μιλεί για την αγάπη του, μόλο που φοβάται πως αυτή δεν έχει σάρκα μα είναι αερικιά. Ακούοντας να πλησιάζει ο βασιλιάς κι επειδή φοβάται πως θα τους χωρίσει, το βασιλόπουλο προτρέπει την κόρη να ριχτεί στα πόδια του κι αυτό κρύβεται σ' ένα σπήλαιο. Όταν ο βασιλιάς βλέπει την κόρη, τον πιάνει τρομάρα απ' τη γύμνια της, αισθάνεται το κακό και θέλει ν' αποτραβηχτεί. Επειδή όμως εκτιμούσε τον πατέρα της, διατάζει το σκλάβο του να τη ντύσει και να την πάρει στο άρμα. Την ώρα που ο σκλάβος τη σηκώνει, η κόρη θαυμάζει την πρωτόγονη δύναμή του κι αισθάνεται την επιθυμία, αν ήταν δυνατόν, να βρίσκονταν οι δυο τους μόνοι.

Ο Οδυσσέας σταματά και δεν παίζει πια τον αυλό του. Γελάει που βλέπει τη ζωή να κλώθει τους παλιούς της κύκλους: το βασιλιά τρελό από επιθυμία, τη γυναίκα πειρασμό, πολιτείες και κάστρα που καίονται. Πλησιάζει μια καταιγίδα κι ο βασιλιάς σταματάει μπροστά σ' έναν βωμό στην άκρη του δρόμου, για να προσευχηθεί: η κόρη κι ο σκλάβος για να φυλαχτούν καταφεύγουν σ' ένα στάβλο και πέφτουν στη λαγνεία του έρωτα πάνω σ' ένα στρώμα λιπάσματος και κοπριάς. Όταν φτάνουν στο παλάτι και οι τρεις, ο γερο – βασιλιάς, που τον παιδεύει η ζήλεια και το αίσθημα ενοχής, φυλακίζει την κόρη να μην τη δει το βασιλόπουλο. Σε λίγο καιρό ο πολεμόχαρος βασιλιάς πολιορκεί το παλάτι: το βασιλόπουλο δεν δέχεται να οδηγήσει το στρατό στη μάχη, αν ο πατέρας του δε λευτερώσει την κόρη, ο βασιλιάς όμως αρνείται και τον ρίχνει κι αυτόν στη φυλακή. Τότε ο σκλάβος βάζει στο νου του βασιλιά να στείλει την κόρη στον πολεμιστή, για να τον ξετρελάνει κι ύστερα να του κόψει το κεφάλι στον ύπνο: η κόρη δέχεται υπό τον όρο, αν επιτύχει και γυρίσει πίσω, να της δώσει ο βασιλιάς το γιο του: στο τέλος ο βασιλιάς αηδιασμένος κι απελπισμένος υποχωρεί.

Ο Οδυσσέας και πάλι σταματά να παίζει τον αυλό και σπρώχνει την κόρη ν' αποτελειώσει το ρόλο της, τον ρόλο αυτό που δείχνει περιφρόνηση για τη συμπόνια, τη δικαιοσύνη, την καλοσύνη, την αλήθεια και δε λογαριάζει τις αρετές, τις ιδέες, τους ανθρώπους ή τους θεούς. Την αυγή, αφού πέρασαν μαζί μιαν ερωτική νύχτα, ο πολεμόχαρος βασιλιάς ρωτάει την κόρη γιατί δεν τον αποκεφάλισε, όπως του είχε περάσει η υποψία πως εκείνη είχε σκοπό να το κάνει. Η κόρη απαντά πως όταν απόθεσε το χορτασμένο κεφάλι του πάνω στον κόρφο της, είχε αισθανθεί γι' αυτόν τη στοργή μιας μάνας για το παιδί της, τώρα τον σπρώχνει να βάλει στο σακούλι της το κεφάλι ενός άλλου, για να μπορέσει αυτή να ξεγελάσει το γερο – βασιλιά, να τον προδώσει και να του τον παραδώσει. Ο γερο – βασιλιάς νομίζει πως το βασίλειό του σώθηκε, ο σκλάβος του όμως

προδοτικά του κόβει το κεφάλι και το προσφέρει μαζί με τα κλειδιά της πόλης στον πολεμιστή βασιλιά αναγγέλλοντας μεμιάς ότι το βασιλόπουλο χάθηκε μέσα στη φυλακή που καιγόταν. Ο πολεμόχαρος βασιλιάς λέει ότι ο θεός δεν ενδιαφέρεται για την αγάπη ή για τη φιλία, ενδιαφέρεται μονάχα για τους δυνατούς κι υποστηρίζει εκείνους που είναι πραγματικά άξιοι να επιζήσουν και κυβερνούν δίχως καμιά συμπόνια για τους άλλους. Διατάζει να καεί η κόρη πάνω σε μυρωμένη πυρά με τιμές μεγάλου πολεμιστή.

Ο Οδυσσέας τώρα σταματά να παίζει και τους πέντε ηθοποιούς τούς παίρνει ο ύπνος. Αποτείνεται λοιπόν στο Νου, που είναι ο δημιουργός απ' όλα όσα μένουν αδιαμόρφωτα και φωνάζουν για να γεννηθούν, κι ο Νους τα δίνει στο σχήμα τους στις όχθες της τρέλας που είναι η ζωή. Εκεί ο Νους κάθεται και παίζει το παιχνίδι της ζωής, δημιουργεί και καταστρέφει. Μερικοί ονόμασαν Πνεύμα το Νου κι είπαν πως γεννά τη σάρκα· άλλοι τον ονόμασαν Σάρκα κι είπαν πως γεννά το Νου· είναι όμως κάτι πέρα κι απ' τα δυο, που παίζει με την αντίληψη της αβύσσου. Ο άνθρωπος εξασκώντας το μυαλό του, ελεύθερος, κλειδώνει και ξεκλειδώνει τις κάμαρες της ζωής, μόλο που τίποτα δεν ελπίζει. Δεν παραπονιέται για τα χτυπήματα της ζωής, μα διαβαίνει μέσα στο ανύπαρκτο παλάτι των επιθυμιών του, σαν αυτό να 'ταν πραγματικό, κρατώντας τα κλειδιά του Μηδενός, γιατί ξέρει πως στο βάθος όλα είναι σκοτεινή άβυσσος και λήθη. Όταν αρχίζει να ξημερώνει, ο Οδυσσέας εξακολουθεί το ταξίδι του προς τη νοτιότερη άκρη της Αφρικής· βλέπει πως με το μυαλό και τις αισθήσεις όλη η δημιουργική ορμή ρέει και βυθίζεται γελώντας μέσα στην άβυσσο: εικόνα ροής αθάνατης. Μέσα του ο Πόλεμος (ο ακατάπαυτος αγώνας της εξελικτικής ενέργειας) κι ο Νους (αυτό που δίνει στη ροή προορισμό, τάξη, σώμα, σχήμα) αγκαλιάζονται σ' έναν αγώνα δημιουργικό.

Ραψωδία Σ΄

(Ο πρίγκιπας κι η πόρνη)

Ανάμεσα από διάφορα γεγονότα της καθημερινής ζωής και κίνησης ο Οδυσσέας εξακολουθεί το ταξίδι του γνωρίζοντας πως είναι το τελευταίο κι αρχίζει τον ύστατο μεγάλο αποχαιρετισμό στον κόσμο, χαρούμενος για τη ζωή σα να 'βλεπε όλα τα πράγματα για πρώτη φορά. Το μεσημέρι ένας τζίτζικας σκαλώνει στο δεξή του ώμο και ξεσπά σε τραγούδι, ο Οδυσσέας θυμάται πως στην Κνωσό ένας κόρακας, με το ράμφος του ακόμα πιτυλισμένο από το αίμα των βασιλιάδων, είχε σταθεί στον ώμο του. Μ' αυτό το περιστατικό συμβολίζεται η βαθιά πνευματική αλλαγή μέσα του. Τη νύχτα μέσα σ' ένα δάσος καίνε πάνω σε μια πυρά έναν μαύρο φύλαρχο που είχε σκοτωθεί στον πόλεμο. Ο Οδυσσέας συναντά έναν πεινασμένο λύκο, τον χαιρετά όμως σαν αδερφό· ο ίδιος αισθάνεται αδυναμία απ' την πείνα, καλωσορίζει τον θάνατο κι όταν βλέπει ένα παγώνι να ορμά

πάνω σε μιαν οχιά και να την καταπίνει, πέφτει λιπόθυμος κι ονειρεύεται την ειδωλολατρική, τη βακχική Ελλάδα. Την επόμενη αυγή, καθώς εξακολουθεί το ταξίδι του, ξαναπέφτει λιπόθυμος απ' την πείνα. Μια αραπίνα που περνά πηγαίνοντας φαγητό στον άντρα της στα χωράφια τού δίνει να φάει. Εκείνη την νύχτα ο Πειρασμός επισκέπτεται ξανά τον Οδυσσέα παίρνοντας πάλι τη μορφή από ένα Αραπάκι. Του λέει πως τώρα έχει απάνω του τα τριάντα δυο σημάδια του τέλειου ανθρώπου κι ότι έτσι έφτασε στη σωτηρία του και γι' αυτό θα 'πρεπε να διαλυθεί στην ανυπαρξία. Ο Οδυσσέας όμως απαντά ότι ο Πειρασμός δεν ονόμασε το πιο σημαντικό σημάδι:

Εγώ 'μαι ο λυτρωτής και λύτρωση του κόσμου δεν υπάρχει.

Όταν ο Πειρασμός εξαφανίζεται, ο Οδυσσέας λυπάται που δεν του ονόμασε μιαν επίτευξη ακόμα πιο μεγάλην, εκείνη την έκσταση που αγκαλιάζει τα πάντα (όπως στο Λάπις Λάζουλι του Yeats), που μετουσιώνει την τραγωδία, γιατί: «στην πιο αψηλή κορφή της λευτεριάς στέκεται ορθό το γέλιο».

Όταν ξύπνησε την επόμενη μέρα, βλέπει να πλησιάζει το караβάνι ελεφάντων του Πρίγκιπα Μαναγή (ο αντιπροσωπευτικός τύπος του Βούδα). Αυτός ο Πρίγκιπας είχε κάποτε δει τρία φοβερά σημάδια της ανθρώπινης φθοράς –έναν άρρωστο, έναν γέρο, έναν ωραίο νέο που πέθανε στα πρώτα νιάτα του– και τώρα γυρίζει τον κόσμο σε αγωνία, ζητώντας να βρει απαντήσεις για το κακό, το θάνατο και τη φθορά. Ακούοντας από έναν πιστό σκλάβο για τον μεγάλο ασκητή στην Αφρική, ο Πρίγκιπας έκανε ένα τόσο μακρινό ταξίδι, για να τον συμβουλευτεί. Έστησε τις σκηνές του κοντά στο ερημητήριό του κι ύστερα έστειλε τρεις μαντατοφόρους να παν και να 'ρθουν να του αναφέρουν. Κάθε μαντατοφόρος, όταν γύρισε, διηγήθηκε με τρόπο διαφορετικό τα όσα είδε. Ο πρώτος, ένας γέρος, είπε πως είδε ένα μωρό, ο δεύτερος, ένας ώριμος άντρας, είδε Πόλεμο· κι ο τρίτος, ένας άντρας νέος, είδε ένα γερο-παππού. Όταν ο Πρίγκιπας ρώτησε το σκλάβο του να του πει τι γίνεται το σώμα ενός ανθρώπου, όταν πεθαίνει, κι ο σκλάβος απάντησε ότι το τρώνε έξι κύματα σκουληκιών, ο Πρίγκιπας έκλαψε, ανίκανος να δεχτεί τη φρίκη του θανάτου. Παρουσιάζεται έξαφνα ο Οδυσσέας κι ο Πρίγκιπας Μαναγής τον παρακαλεί να του δοθεί κάποιο γιατρικό που θα τον γλυτώσει απ' τον καημό να βλέπει το πρόσωπο του θανάτου σε όλα τα πράγματα. Ο Οδυσσέας απαντά ότι κι αυτός ο ίδιος κι ο Πρίγκιπας είδαν πέρα απ' τους θεούς και από κάθε ελπίδα το πρόσωπο του θανάτου, μα ενώ ο Πρίγκιπας πέφτει ατονισμένος στη γης γεμάτος τρομάρα, αυτός βαστά το θάνατο μπροστά του σα μαύρο φλάμπουρο και προχωρεί, γιατί είναι:

αλάτι ο θάνατος και τη ζωή πολύ τη νοστιμίζει!

Ανίκανος να δεχτεί την ηρωική κατάφαση του Οδυσσέα, ο Πρίγκιπας εντούτοις συνοδεύει τον ασκητή στο ταξίδι του κατά το νοτιά ελπίζοντας να βρει μια πιο ευχάριστη απάντηση και να μην απομείνει στην απελπισία του. Η φήμη του ασκητή έχει απλωθεί σ' όλη την Αφρική κι όλοι μαζεύονται να τον δουν να περνά. Ανάμεσά τους είναι η ξακουστή εταίρα Μαργαρώ που προσκαλεί τον Οδυσσέα και τον Μαναγή σε δείπνο. Ο Οδυσσέας της λέει πως οι μυστικοί δρόμοι σωτηρίας είναι επτά: το παιχνίδι του νου, η καρπερή δουλεύτρα καλοσύνη της καρδιάς, η περήφανη αψηλή σιγή, η παιδεύτρα πράξη, η αντρίκεια απελπισία, πόλεμος κι έρωτας κι ότι εκείνη είχε πάρει τον τελευταίο και πιο κρυφό δρόμο, αυτόν που πάει να ενώσει τις αντιθέσεις, όπως αντιπροσωπεύονται απ' το αρσενικό και το θηλυκό, τον δρόμο όπου εξαφανίζονται οι φραγμοί της σάρκας σε μίαν έκσταση, ώσπου ο ερωτευμένος φωνάζει:

Αχ, δεν υπάρχει εγώ και συ, ζωή και θάνατος είναι ένα!

Αυτή είναι η ίδια η απάντηση που δίνει ο ασκητής κι ο Οδυσσέας αποκαλεί τη Μαργαρώ «συνεργάτισσα ασκητίνα», μάρτυρα της χαράς κι ύστερα της ζητάει να πει με τη σειρά της το απόσταγμα όλης της πείρας της. Η Μαργαρώ απαντά ότι στους εραστές της λέει:

Συ κι εγώ μονάχα υπάρχουμε στον έρμο τούτο κόσμο!

κι ύστερα:

Αγαπημένε, τώρα πια νογώ κι οι δυο πως είμαστε ένα!

Ο Οδυσσέας απαντά πως υπάρχει μια τρίτη σύνθεση:

Άχου και το ένα τούτο, Μαργαρώ, και το ένα ετούτο αγέρας!

Ο Μαναγής χαίρεται, γιατί καταλαβαίνει ότι ο Οδυσσέας θέλει να πει πως ακόμα κι ο θάνατος δεν έχει σημασία, πως κι αυτός ακόμα είναι αέρας κούφιος κι αποφασίζει ν' αρνηθεί τη ζωή σε όλες τις όψεις της και να φτάσει στην τέλειαν άρνηση, στην νέα via negativa. Ο Οδυσσέας όμως αρνιέται τον μηδενισμό του Μαναγή, όπως και την ελπίδα που η Μαργαρώ παραδέχεται, συγχωνεύει τις δυο γνώμες σ' ένα κήρυγμα, όπου λέει πως μονάχα όταν αντιμετωπίσει την άβυσσο του θανάτου που απελπίζει και εκμηδενίζει, τότε μπορεί ο δυνατός άνθρωπος να μιλήσει για την

πλήρη κατάφαση στη ζωή, να υψώσει το οικοδόμημα της ζωής του πάνω στο χείλος του χάους, δίνοντάς της ο ίδιος νόημα, ομορφιά, βάρος, αξία μ' έναν περίπαθο εναγκαλισμό, μόλο που ξέρει πως τούτο είναι ψευδαίσθηση:

*Όρτσα! αδειανός σκιανός είναι η ζωή, μα εγώ θα τη γιομίσω
με πλήθιο χώμα, αγέρα κι αρετή και με χαρές και πίκρες.*

Η Μαργαρώ δεν μπορεί να πετάξει πάνω από τη σάρκα ούτε κι ο Μαναγής να υψωθεί πάνω από τον τάφο. Ο Οδυσσέας λέει πως ο αληθινά ελεύθερος άνθρωπος όχι μόνο παίζει με το θάνατο, όπως μ' ένα οποιοδήποτε άλλο στοιχείο στο ζωντανό, περαστικό ρεύμα του κόσμου, μα πως ο θάνατος τον χαροποιεί κιόλας. Τούτο φαίνεται να 'ναι ένα πολύ δυνατό κρασί ακόμα και για το θάνατο που ξερνά ό,τι κι αν καταπίνει. Η Μαργαρώ αρχίζει να βλέπει αμυδρά τι εννοεί ο Οδυσσέας: ο Μαναγής όμως είναι απόλυτα πεπεισμένος τώρα για την αξία της άρνησης κι εγκαταλείπει το βασίλειό του, τη γυναίκα του, τον νεογέννητο γιο του, επιθυμεί να λευτερωθεί εντελώς απ' όλα τα εμπόδια που υψώνει η σάρκα. Ο Οδυσσέας και πάλι βεβαιώνει την τραγική χαρά για όλα όσα δίνει η ζωή κι έτσι αποχαιρετά τον πρίγκιπα και την εταίρα: καθώς πάει να περάσει το κατώφλι του σπιτιού, εκεί σκοντάφτει κι ο Μαναγής καίει τα χρυσά του φορέματα, για να φέξει το δρόμο του ασκητή.

Ραψωδία Γ'

(Το άπληστο χέρι του ερημίτη)

Καθώς ο Οδυσσέας ταξιδεύει μέσα σ' ένα δάσος, ο θάνατος τον αγγίζει στον ώμο και τον πετά κάτω. Μέσα του ένα τρίτο, ένα εσωτερικό μάτι παρατηρεί τον κόσμο σαν για πρώτη φορά, εκεί που δεν υπάρχει ούτε παρελθόν, ούτε παρόν, ούτε μέλλον. Κρυφοκοιτάζει τον θάνατο, που έχει πάρει τη μορφή ενός γέρου συντρόφου και τον περιμένει κάτω απ' τη σκιά μιας συκιάς, ο Οδυσσέας όμως τον παρακαλεί να κάνει υπομονή, ώσπου να φτάσουν στη θάλασσα, κι όταν εξακολουθεί το ταξίδι, ο θάνατος ακολουθεί σε κατάλληλη απόσταση πίσω του, ενώ ο Οδυσσέας αποχαιρετά τον κόσμο σε μια μυστικιστική έκσταση, όπου όλες οι αντιθέσεις ενώνονται στην αγάπη. Και πάλι ο θάνατος τον ρίχνει κάτω, ο Οδυσσέας όμως τον παρακαλεί να τον ακολουθεί επτά βήματα πίσω, ώσπου να φτάσει στην άκρη της ηπείρου κι εκεί να φτιάξει για τον εαυτό του ένα σκάφος σε σχήμα φέρετρου, για να μπορέσει ακόμα μια φορά να επιστρέψει στη θάλασσα, όπως στη μήτρα. Μια μέρα, καθώς τρώγει το μέλι που είχε αρπάξει από μια αρκούδα, για να κρατηθεί ζωντανός και ν' αγωνιστεί για την ελευθερία, ρωτά κι ο ίδιος απαντά:

*Ποια λευτεριά; την μαύρην άβυσσο κατάματα να βλέπεις,
παλληκαρίσια και χαρούμενα σα να 'ταν η πατρίδα!*

Ο Οδυσσέας φτάνει κοντά σ' έναν τυφλόν ερημίτη που τον ρωτά αν είναι ο σωτήρας, ο ασκητής ο ξακουστός σ' όλη την Αφρική, ο Οδυσσέας όμως απαντά πως είναι ο σωτήρας του κόσμου όπου σωτηρία δεν υπάρχει. Καθώς στα δάση γύρω τους η σκληρή πάλη για την επιβίωση κυριαρχεί, ο ερημίτης ομολογεί ότι όλη του τη ζωή κυνήγησε να βρει απαντήσεις στα αιώνια ερωτήματα: «Γιατί γεννηθήκαμε και για ποιον σκοπό», μα δε βρήκε τίποτα άλλο· αντίκρισε μόνο μια φοβερή άβυσσο που δεν μπορεί να την ερμηνέψει. Παρακαλεί τον ασκητή να του μιλήσει για την τελική αλήθεια, ο Οδυσσέας όμως απαντά πως αν ήταν να δώσει την αληθινή απάντηση κι αν καταλάβαιναν την απάντησή του, το μυαλό του ερημίτη θα γινόταν κομμάτια. Τον συμβουλεύει λοιπόν ν' ακουμπήσει σφιχτά τ' αφτί του πάνω στη Μάνα Γη και ν' ακούσει προσεχτικά. Με τούτο ο Οδυσσέας εννοεί ότι πρέπει ο άνθρωπος να δεχτεί τους νόμους της αναπόφευκτης πάλης που επιβάλλει η γη ή η φύση, την επιβίωση δηλαδή του πιο δυνατού και την ύστατη εκμηδένιση. Ο ερημίτης λυπάται για την εγκράτεια που έδειξε σ' όλη του τη ζωή, τώρα αισθάνεται ότι θα 'θελε να είχε ζήσει σαν ένας ισχυρός βασιλιάς, να είχε δοκιμάσει όλες τις χαρές απονέμοντας δικαιοσύνη και κάνοντας καλοσύνες δίχως να ρωτά για το σκοπό της ζωής. Τον παίρνει ο ύπνος κι ονειρεύεται το τι θα ήθελε να ήταν· βλέπει στ' όνειρό του έναν μεγάλο βασιλιά που είχε όλες τις χαρές της ειρήνης και του σπιτικού του γύρω του, έξαφνα όμως τον πιάνει μελαγχολία. Τίποτα δεν μπορεί να τον ευχαριστήσει, ούτε τζουτζέδες, ούτε σοφοί. Ακούει το τραγούδι ενός λυράρη και καταλαβαίνει πως είναι μονάχα ένα μοιρολόι, φωνάζοντας λοιπόν: «Έχει δίκιο!» πετάει πέρα το στέμμα του και προσπαθεί να δραπετεύσει απ' το ίδιο το βασίλειό του. Καταλαβαίνει όμως πως αυτό είναι αδύνατο, γιατί το βασίλειό του είναι ένα νησί τριγυρισμένο από τη θάλασσα που βογγά, από την άβυσσο. Ένα τέρας, ο Νόμος, προσπαθεί να τον κρατήσει δια της βίας μέσα στα όριά του, το μυαλό όμως του βασιλιά καταπίνει το τέρας. Τότε προσπαθεί να τον σταματήσει ο θεός στο τελευταίο σύνορο, πέρα απ' το οποίο δεν μπορεί να προχωρήσει ο άνθρωπος· πίσω όμως απ' τον θεό ο βασιλιάς ακούει πάλι τη θάλασσα να βογγά, αιωνιότητα απώτερη, ώσπου κι ο θεός βουλιάζει μέσα στο νου του ανθρώπου. Τότε ο Νους ο ίδιος ορθώνεται και κράζει: «Γης κι ουρανού, μονάχα εγώ του αντρούς ο μέγας Νους υπάρχω!». Όμως ακόμα και πίσω απ' το νου του ανθρώπου η θάλασσα βογγά και περιγελά κι ο νους τραντάζεται. Φτάνοντας τέλος στη θάλασσα ο βασιλιάς φτιάχνει μιαν εικόνα ενός τραγικού Αγέλαστου ανθρώπου, τη βάζει σημάδι και βιάζεται να εξακολουθήσει την αναζήτησή του. Μια μέρα όμως, καθώς σκοντάφτει πάνω στην ίδια την εικόνα του, καταλαβαίνει πως ο άνθρωπος είναι για πάντα πιασμένος στην κυκλική παγίδα της ίδιας του της ύπαρξης, του

κόσμου του, του μυαλού του, των ίδιων του ορίων· γυρίζει προς το εσωτερικό του νησιού, σκαλώνει στην κορφή ενός βουνού καμωμένου από ανθρώπινα κρανία και κοιτάζει την μακρινή του εξέλιξη από τη θάλασσα και τα ποικίλα σχήματα ζωής ως την τωρινή του εξύψωση σαν Τραγικού Ανθρώπου· φωνάζει ότι ο κόσμος για κάθε άνθρωπο έχει την αξία του όσο ο άνθρωπος είν' αυτού για να τον καταλαβαίνει, εντούτοις, όταν μυρίζεται πως πλησιάζει ο θάνατος, έξαφνα απλώνει ένα χέρι ακόμα αχόρταστο κι αρπάζεται απ' τη μάνα του τη Γη. Σε τούτη τη στιγμή του ονείρου του ο ερημίτης φωνάζει «Μάνα!» και πεθαίνει με το χέρι τεντωμένο, άπληστο κι ανικανοποίητο.

Όσο οι γύρω χωρικοί προσπαθούν να τον θάψουν, βλέπουν πως δεν μπορούν να κλείσουν το τεντωμένο χέρι του κι ο Οδυσσέας τους λέει ότι δεν θα κλείσει, αν δεν το γεμίσουν με τον πιο ακριβό τους θησαυρό. Οι γεροντότεροι ρίχνουν μέσα σ' αυτό το χρυσάφι τους, οι νέοι τα όπλα τους, οι αρχηγόι τα μπρούντζινα κλειδιά της πολιτείας, οι μάνες τα δάκρυά τους, οι κοπέλες τα φιλιά τους, ένα παιδί το μόνο του παιχνίδι, το χέρι όμως ακόμα χάσκει ανικανοποίητο· τότε ο Οδυσσέας σκύβει, γεμίζει το άπληστο χέρι με χώμα και το χέρι κλείνει τέλος χορτασμένο. Παραδοχή της αναγκαιότητας πάνω στη γη και του νόμου της εκμηδένισης, αυτή είναι η πικρή απάντηση.

Ο Οδυσσέας εξακολουθεί το ταξίδι κατά το νοτιά και διαρκώς συλλογίζεται το δίλημμα του ερημίτη γνωρίζοντας πως κάποια αόρατη δύναμη μάς ποδοπατεί, όπως το πόδι ενός ανθρώπου ποδοπατεί ένα σμήνος μυρμηγκιών. Ταξιδεύει και βλέπει γύρω του σκηνές σφαγής και καταστροφής, ώσπου φτάνει σ' ένα πολυάνθρωπο χωριό με ανατολίτικο χρώμα και τόση διάθεση ζωής, που ακόμα κι ένα περαστικό κορίτσι θα μπορούσε ν' αποτραβήξει τους γιους απ' την κηδεία του πατέρα τους. Εκεί ακούει έναν λυράρη να τραγουδεί για τον καπετάν Ηλία {= καπετάν Ελιά} που ο γέρος πατέρας του, ο βασιλιάς, δεν έλεγε πια να πεθάνει ή να παρατήσει το θρόνο. Ένας κουκλοπέτεινας τραγουδάει μ' ανθρώπινη φωνή και λέει στον καπετάν Ηλία {= Ελιά} πως μόνο με το τραγούδι, που 'ναι η πιο αψηλή κορόνα, αυτή που κερδίζεται για ν' αποδειχτεί η μεγαλύτερη ανθρώπινη προσπάθεια, μπορεί να ελπίζει πως θα γίνει ένδοξος κι αθάνατος. Ο καπετάν Ηλίας {= Ελιάς} παραγγέλλει μια λύρα εφτάχορδη, που όμως μένει μουγγή όσες φορές πάει ν' αγγίξει τις χορδές της. Ο κουκλοπέτεινας τότε λέει στον καπετάν Ηλία {= Ελιά} ότι τα τραγούδια πληρώνονται πανάκριβα κι ότι κάθε χορδή της λύρας χρειάζεται να βαφτιστεί στο αίμα καθενός απ' τους εφτά γιους του. Ο καπετάν Ηλίας {= Ελιάς} παίρνει τους γιους του στον πόλεμο και καθώς ο ένας ύστερα απ' τον άλλο σκοτώνονται, βρέχει κάθε χορδή με το αίμα τους· τότε η λύρα ξεσπά σ' ένα τραγούδι εκστατικό.

Ο πατέρας του καπετάν Ηλία {= Ελιά} τον καταριέται κι αυτός με τη σειρά του καταριέται τα πάντα της ζωής, ρίχνει τη λύρα στον ώμο του και περιπλανιέται σ' όλο τον κόσμο. Ο λυράρης λέει

πως μια μέρα είδε τον καπετάν Ηλία {= Ελιά} να κάθεται στην άκρη ενός γκρεμού και να παίζει τη λύρα του κι οι χορδές:

σα σπλάχνα ανθρώπου πήδηξαν που κλαιν, σα σπλάχνα που γελούνε.

Σε τούτη τη ραψωδία ο Καζαντζάκης προβάλλει την αντίθεση ανάμεσα στο περιττό κυκλικό κινήγημα που κάνει ο ερημίτης και στην απάντηση που δίνεται σε κείνον που προσέχει κι ακούει από κοντά την απάντηση της γης, που κι αυτή όμως εκμηδενίζει. Ο άνθρωπος είναι φυλακισμένος στο βασίλειο της γης του και μέσα στην ίδια του οντότητα πίσω απ' τις προσπάθειες του ανθρώπου να εξουσιάσει τα φαινόμενα με το νόμο, με διάφορες αντιλήψεις περί θεού, με το νου που περιβάλλει τα πάντα, βογγά η αιώνια θάλασσα του μηδενός. Εντούτοις ο άνθρωπος με τα έργα του, μ' ένα τραγούδι που χαρούμενα και λεβέντικα το τραγουδά πάνω απ' την άβυσσο, μπορεί να ελπίζει πως θα κρατήσει την αθάνατη φλόγα να καίει λίγο περσότερο. Μ' αυτόν τον τρόπο συμβολίζεται ακόμα μια φορά χαρούμενα η τραγική κατάφαση στη ζωή.

Ραψωδία Υ'

(Ο δίχως πρακτικό πνεύμα Ιδεαλιστής, ο Ηδονιστής κι ο Πρωτόγονος Άνθρωπος)

Ο καπετάν Ένας (ο τύπος του Δον Κιχώτη) φοράει και πάλι τη σκουριασμένη πανοπλία του και ξεκινά πάνω στη γερασμένη καμήλα του, την Αστραπή, για να σώσει τον κόσμο απ' τη σκλαβιά και την αδικία. Τον πιάνουν ανθρωποφάγοι, οι σκλάβοι τους τον δένουν και τον τοιμάζουν, για να τον μαγειρέψουν, ο Οδυσσέας όμως που παραφυλάει τρέχει να τον σώσει. Οι ανθρωποφάγοι από φόβο του ξακουστού λευκού ερημίτη αφήνουν ελεύθερο τον καπετάν Ένα, ο μαύρος φύλαρχος όμως λέει ένα παραμύθι, για ν' αποδείξει πως οι άνθρωποι μένουν πάντα άγριοι και ποτέ δεν μπορούν να διδαχτούν πολιτισμένους τρόπους, απλώς καταβροχθίζουν τους ιδεαλιστές σωτήρες τους. Μ' όλα τούτα ο καπετάν Ένας, μόλις ελευθερώνεται, ορμά και πάλι μανιώδης, για να λευτερώσει τους σκλάβους. Ο Οδυσσέας, μόλο που θαυμάζει τούτη την απερίσκεπτη κι ατίθαση καρδιά, τη φαντασία που τολμά να ξεπεράσει στην ορμή της εκείνο που φαίνεται κατορθωτό, καυτηριάζει τούτη την ανθρώπινη διάθεση, γιατί μένει έξω απ' την πραγματικότητα κι επιμένει στην εκπλήρωση της επιθυμίας μόνο φανταστικά. Ο Οδυσσέας εύχεται κάθε καλό στον καπετάν Ένα και ξεκινά για πιο μακριά. Καθώς περνά από κάτι χωριά όπου πίνουν χασίς, συλλογίζεται στενοχωρημένος:

*Μπορεί η πιστή του ανθρώπου υποταγή στις πιο τρανές ανάγκες,
αλί μας! να 'ναι το μονάκριβο της λευτεριάς ξεπόρτι!*

Εξακολουθώντας το ταξίδι του φτάνει σε μεγάλα βάλτοτόπια και σ' ένα νησί όπου ένας πύργος τυλιγμένος στον κισσό υψωνόταν μέσα απ' τα θολά νερά. Τον πηγαίνουν στον πυργαφέντη, έναν ηδονιστή παχύ και νωθρό, που επιθυμούσε να μιλήσει με τον ξακουστό ασκητή και του τοίμασε κι ένα τραπέζι όλο λιχουδιές. Πρώτα όμως θέλει να διασκεδάσει ο καλεσμένος του με μια κοκορομαχία. Θαυμάζει τον Οδυσσέα που, διαφορετικός από άλλους καλεσμένους του, παρατηρεί τη σκληρή πάλη δίχως να δείχνει ούτε ευχαρίστηση ούτε αποστροφή. Ο Οδυσσέας του λέει πως τ' αληθινά του μάτια είναι συγκινημένα και δείχνουν χαρά κι αγωνία για τον μέχρι θανάτου αγώνα πάνω στη γη, κοιτάζει όμως όλα τα πράγματα και μ' ένα εσωτερικό, ένα Τρίτο Μάτι, που μένει γαλήνιο κι ασυγκίνητο.

Ο πυργαφέντης απαντά πως ο αδιάφορος νους είναι κι ο πιο εκλεκτός, αυτός που συλλέγει το μέλι του από καθετί που δοκιμάζει, σαν από λουλούδι, χωρίς ποτέ ο ίδιος να μπερδεύεται σε τίποτα. Ο Οδυσσέας καταλαβαίνει πως ο αφέντης τούτος είναι ένας άνθρωπος που ποτέ δε μίσησε ούτε αγάπησε, που ειρωνεύεται όλες τις πνευματικές αξίες, το τελευταίο κατακάθι μιας ύπαρξης παρακμασμένης και ηδονιστικής. Του λέει λοιπόν πως κι ο ίδιος είχε πολύ ατενίσει το θάνατο, ώσπου μεταμόρφωσε κάθε φόβο, κάθε χαρά και τον θεό σε μια φλόγα πνευματική. Ο πυργαφέντης όμως παρανοεί τον Οδυσσέα και νομίζει πως λέει ότι η ζωή είναι δίχως αξία κι ότι το ελεύθερο πνεύμα κρατιέται υπερήφανο μ' έναν τρόπο άγονο. (Ο πυργαφέντης, ο πρίγκιπας Μαναγής κι ο Οδυσσέας έχουν και οι τρεις αντιμετωπίσει τον θάνατο και την Άβυσσο, αλλά με τρόπους διαφορετικούς: ο πυργαφέντης με την ειρωνική και περιγελαστική αδιαφορία, ενδιαφερόμενος μονάχα να τρυγά όποια περαστική απόλαυση μπορεί, ο Μαναγής με την άρνηση και την παραίτηση, ο Οδυσσέας με την αγωνία και τη χαρά που όλα τα μεταμορφώνουν και που είναι και οι δυο ορμητικές, δημιουργικές δυνάμεις, οδηγήτρες). Ο Οδυσσέας απαντά:

*Κι οι δυο κατέχουμε το μυστικό μα εσύ, ξεθυμασμένος,
με σκνή περγελαχτή καρδιά, ζωή και θάνατο αναπαίζεις·
μα εγώ χυμώ κι αρπώ στην αγκαλιά το πιο μικρό σκουλήκι
και του φωνάζω: αδέρφι μου, ζωή και θάνατο μαζί σου!*

Καθώς ο Οδυσσέας φεύγει, θυμάται τους νόθους στη Σπάρτη, που είχαν παλέψει με τέτοια ζωντάνια κι επαινεί κάθε αγώνα που δυναμώνει τη ζωή. Ένα μεσονύχτι στα δάση μέσα κοιτάζει τους έντεκα γιους ενός μαύρου φύλαρχου (που είχε προηγουμένως σκοτώσει έναν απ' τους δώδεκα

γιους του) να κυνηγούν τον γέρο και στείρο πατέρα τους, για να τον σκοτώσουν σε τελετουργία σύμφωνα με την παράδοση κι ύστερα να κάνουν δικά τους τις γυναίκες και το βασίλειό του. Αφού τον σκότωσαν, κάθε γιος τρώγει ομαδικά μαζί με τους άλλους εκείνο το κομμάτι απ' τον πατέρα του που περιέχει τη δύναμη που εποφθαλμιούσε κι ύστερα όλοι αποφασίζουν να πολεμήσουν μεταξύ τους, ώσπου να μείνει μόνο ένας, για να 'χει δικά του το βασίλειο και τις γυναίκες. Μια γριά ξορκίστρα όμως μιλεί για νόμους πιο πολιτισμένους: «Μη σκοτώσεις!» «Μην αγγίσεις τα θηλυκά που στις βαθιές σπηλιές μεστώσαν του κυρού σου!» και τους προτείνει να πάρουν γυναίκες από άλλες φυλές. Καθώς κοιτάζει ο Οδυσσέας, αισθάνεται πως κι αυτός σε χρόνους μακρινούς περασμένους έτσι ήταν κι έχει εξελιχθεί και πως κι αυτός κάποτε έχει σκοτώσει τον πατέρα του· (ο ποιητής εδώ εσκεμμένα αντιθέτει τον τόσο σοφιστικό και παρακμασμένο πυργαφέντη με τον πρωτογονισμό τον έμφυτο και κληρονομικό). Ο Οδυσσέας τώρα ακούει τη Μάνα Γη που φωνάζει βοήθεια, για να λευτερωθεί απ' την πρωταρχική καταγωγή της.

Ραψωδία Φ΄

(Ο ευγενικός, νιος μαύρος ψαράς)

Ύστερα από πολλούς μήνες ο Οδυσσέας ατενίζει τον ωκεανό και καθώς βιάζεται να φτάσει στην ακτή, περνά και βλέπει μια φυλή ανθρώπων κίτρινη με λοξά μάτια, που δεν την είχε δει ποτέ πριν, κι έναν θεό με κοιλιά καμωμένη από ένα πελώριο σμαράγδι, καθισμένον σταυροπόδι με μισόκλειστα, νωθρά μάτια. Όταν φτάνει στην ακτή, βουτά στα κύματα με χαρά και παίζει μαζί τους για πολλή ώρα, καθώς έπαιζε με τον Άργο, το πιστό του σκυλί. Ύστερα τη νύχτα προχωρεί κατά το πολυθόρυβο λιμάνι και μπαίνει σε μια ταβέρνα, όπου γεροδεμένοι καπεταναίοι περιγράφουν τις πατρίδες τους. Κάποιος απ' τον πιο μακρινό Νότο μιλεί για τις χώρες του χιονιού. Ένας ερυθρόδερμος καπετάνιος μιλεί για μια χώρα ηλιόλουστη, μια φλογογή με τους κήπους και τα εμπορικά πλοία της κι ο Οδυσσέας με τη σειρά του τους μιλεί νοσταλγικά για την Ελλάδα. Εκείνη τη στιγμή όλοι ορμούν στην πόρτα, για να δουν μια λιτανεία που περνά και λεν στον Οδυσσέα ότι μερικοί ναυαγοί Κρήτες, που είχαν εγκατασταθεί εκεί, γιορτάζουν τον καινούργιο θεό τους που άλλοι τον ονομάζουν Φονιά κι άλλοι Σωτήρα, μα που οι ιερείς στην κρυφή ιεροτελεστία τους ονομάζουν «Οδυσσέα». Γελώντας ειρωνικά ο Οδυσσέας αντιλαμβάνεται ότι έχει καταντήσει θεός:

*Κατάντησα θεός και περπατώ τη γης σαν παραμύθι·
έρμη ψυχή του ανθρώπου, δεν μπορείς χωρίς ελπίδα ή φόβο
ελεύτερη στο χώμα να σταθείς κι ορθή να σεριανίσεις,
αχ, πότε πια θα 'ρθουν συντρόφισσες ψυχές σαν την ψυχή μου!*

Τα σύμβολα του καινούργιου θεού είναι φωτιά, ένα τόξο, ένα καράβι μ' όλη του την εξάρτιση, το φτερό ενός άσπρου παγωνιού και ο Πολικός Αστέρας κολλημένος πάνω σ' ένα άσπρο κρανίο.

Το επόμενο πρωί, αφού έπαιξε και πάλι με τη θάλασσα, ο Οδυσσέας βαδίζει μέσα στην πόλη μ' ένα κύπελλο ζητιάνου στο χέρι, ευχαριστημένος που έφτασε σε τούτη την κατάσταση της ουσιαστικής απλότητας, αυτός που είχε κάνει έρωτα με τη θεά Καλυψώ και του είχε προσφερθεί η αιώνια νεότητα. Καθώς σταματά και κοιτάζει έναν γέρο κηπουρό που ταιριάζει και ορίζει το σχήμα ενός νάνου πεύκου, λογαριάζει πως ένα τέτοιο χέρι ακριβώς το αστήθι μας αργοπαλεύει πιτήδειο, ερωτικό κι ανέσπλαγχο κι άλλοι θεό το λένε,

*άλλοι γραφτό και σκύβουν ταπεινά κι εγώ ψυχή του ανθρώπου
που λευτερώθη πια και πλάθεται βαθιά της αρεσκιάς της.*

Οι νεαρές πόρνες στην περιοχή με τα κόκκινα φανάρια κοροϊδεύουν το γερασμένο σώμα του και τ' άσπρα του μαλλιά, μια γριά πόρνη όμως, η κυρά Καλή, τον λυπάται και του δίνει μερικά ρόδια. Ύστερα χτυπάει την πόρτα ενός νιόπαντρου ζευγαριού κι όταν η νεαρή νύφη τού ανοίγει, της λέει ότι υπάρχουν τριών ειδών ελεημοσύνες: η πρώτη και η πιο μετρημένη δίνει μονάχα με έργα, η δεύτερη ταυτίζεται με τον ζητιάνο, ώσπου αυτός να καλοτραφεί, μα η τρίτη κι η πιο μεγάλη θρέφει τις ψυχές και τους θεούς, ώσπου όλα να συγχωνευτούν στο Ένα και τότε εγκαταλείπει το σπιτικό και τον άντρα για μια ανήλεη αναζήτηση.

Μια μέρα κατά την αυγή ο Οδυσσέας κόβει μερικά δέντρα, για να φτιάξει το τελευταίο σκάφος του. Διαδίδεται ότι τον βοηθούν αερικά. Οι κάτοικοι της πόλης τού φέρνουν τροφή και τάματα κι όταν ένας ψαράς τού κάνει την παρατήρηση πως το καράβι του μοιάζει με φέρετρο, ο Οδυσσέας απαντά πως έχει μετρήσει το σώμα του, την καρδιά του, το μυαλό του, όλη τη γη, τον ουρανό, το φόβο, την αγάπη, την ευτυχία και τον πόνο κι ότι τούτο το κιβούρι - σκάφος ήταν το αποτέλεσμα απ' όλα τούτα τα μετρήματα. Οι παλιοί σύντροφοί του, τα μέλη του πληρώματος, μαζεύονται γύρω του σαν φαντάσματα, αρνιέται όμως να τους πάρει μαζί του στο τελευταίο του ταξίδι ακόμα και σα μνήμες. Η ατένιση ενός πολυκατεργασμένου κοχυλιού τού φέρνει στο νου τη σιγανή προοδευτική εξέλιξη του σύμπαντος. Στ' όνειρό του βλέπει πως χτυπά με το βέλος του ένα ελάφι κι είναι σα να αισθάνεται πως έχει διαπεράσει την ίδια την καρδιά του, μ' όλα τούτα όμως τρώει το κρέας με νοστιμάδα, γιατί:

Πολλά μεγάλος τίγρης κυβερνάει τον κόσμο τον απάνω.

Την επόμενη μέρα δεν πετυχαίνει να χτυπήσει κανένα ελάφι, για να μπορέσει να φτιάξει από τα κέρατά του το τελευταίο τόξο του, βρίσκει όμως κάτι κέρατα ελαφιού ανάμεσα στα τάματα που του άφησαν οι κάτοικοι της πόλης και μ' αυτά φτιάχνει το τόξο. Μια μέρα ανάμεσα σε κάτι ψαράδες ακούει έναν νιο μαύρο ψαρά να μιλεί για Έναν Πατέρα Αιώνιο που είναι όλος αγάπη και να λέει πως η γη είναι ένας δρόμος που οδηγεί στον ουρανό. Ένας άλλος νεαρός ψαράς αντικρούει τα λόγια του λέγοντας πως τούτη δεν είναι ρεαλιστική άποψη της ζωής, επιμένει πως η αδικία κυβερνά τον κόσμο και το κακό κυριαρχεί. Ένας γέρος απαντά πως μονάχα με καλές πράξεις μπορεί κανείς να περάσει τις πόρτες του θεού· ο νεαρός ψαράς όμως απαντά πως ο άνθρωπος θα πάει στον ουρανό μονάχα με τη χάρη του θεού· με ημεράδα βεβαιώνει πως αν κάποιος τον χτυπήσει στο ένα μάγουλο, θα γύριζε και το άλλο, τότε ο Οδυσσέας τον χτυπά δυνατά όντας βέβαιος πως ακόμα και τούτο το ασθενικό παιδί θα σηκωθεί, για ν' αμυνθεί, το αγόρι όμως πρῶο γυρίζει πραγματικά το άλλο μάγουλό του κι ο Οδυσσέας τρέμει από φρίκη μπροστά σε μια τόσο επαναστατική αντίληψη του κόσμου. Τέλος, οι δυο τους κουβεντιάζουν πλάι στη θάλασσα όλη τη νύχτα, ο Οδυσσέας είναι υπέρ του πολέμου και της πάλης και το παλληκάρι (ο τύπος του Χριστού) υποστηρίζει τον δρόμο που οδηγεί με τη γαλήνη και την ανιδιοτέλεια σ' ένα ύστατο βασίλειο, όπου ο άνθρωπος κι ο θεός γίνονται Ένα. Ο Οδυσσέας απαντά πως ακόμα κι αυτό το τελικό Ένα είναι κούφιος αέρας, το παλληκάρι όμως επιμένει πως μόνο αυτό το τελικό Ένα είναι το πραγματικό:

Είναι ο θεός το πνέμα που κλωσσάει σαν άγιο αβγό τον κόσμο.

Ο Οδυσσέας κατηγορεί το παλληκάρι ότι αγαπά μονάχα την ψυχή του ανθρώπου, ενώ αυτός αγαπά και τη σάρκα του ανθρώπου, τη βρομιά του, τη γη, ακόμα και το θάνατο, αρνιέται ότι η ψυχή έχει αξία χωριστά από τη σάρκα, γι' αυτό πρέπει να εξελιχθεί και να εξαγνιστεί μέσα απ' τη σάρκα. Όταν κατά την αυγή χωρίζουν αγαπημένοι, ο Οδυσσέας παίρνει σαν μόνα όπλα του το τόξο του, δυο τσακμακόπετρες, ένα πελέκι, ό,τι του είχαν αφήσει οι κάτοικοι της πόλης από τρόφιμα και ρίχνει στη θάλασσα το σκάφος του. Η κυρά Καλή έρχεται τρεχάτη φέρνοντάς του για τελευταίο δῶρο ρόδια. Πηδώντας στη βάρκα του ο Οδυσσέας αποχαιρετά για τελευταία φορά τη γη δοκιμάζοντας τη γλύκα της, πριν ξεμακρύνει, σα σταγόνα μέλι από μια κερήθρα χωμένη σ' έναν γκρεμό.

Ραψωδία Χ΄

(Ο Οδυσσέας αρμενίζει προς το Νότιο Πόλο)

Ο ποιητής επικαλείται την Αρετή που 'ναι χαρούμενη όσο είναι πιο κυνηγημένη, εκείνη που αγωνίζεται μονάχα για τη χάρη του αγώνα.

Καθώς ο Οδυσσέας αρμενίζει κι οι γραμμές των βουνών εξαφανίζονται, θυμάται τρεις στιγμές έντασης στη ζωή του· όταν για πρώτη φορά κράτησε το σώμα μιας γυναίκας, όταν για πρώτη φορά έπιασε στα χέρια του το παιδί του, όταν σκότωσε τον πρώτο εχθρό του· τώρα όμως αντιμετωπίζει τη στιγμή την πιο σημαντική απ' όλες: το θάνατο. Βλέπει ένα κοπάδι καρχαρίες, όπου τ' αρσενικά χτυπιώνται άγρια για τη θηλυκιά. Ένας συνωστισμός των ψαριών που θυμίζει τη θαυμαστή ροή της ζωής, που τώρα την ευλογεί με όλους τους πολέμους της, τους πονηρούς θεούς της, τους ανόητους ανθρώπους της, τα δάκρυα και το γέλιο της. Όταν περνά κοντά σε νησιά από κοράλλι με πελώρια αγάλματα πρωτόγονων θεών, με βουλιαγμένες πολιτείες στα ρηχά νερά τους, φωνάζει:

Μωρέ, πολλά κακοπαθήσαμε στα χέρια σας, δαιμόνοι

Τώρα φτάνει στα τελευταία αντιθετικά όρια του κόσμου, τα πελώρια συγκρουόμενα βουνά του Ναι και του Όχι· καθώς πλησιάζει όμως, βρίσκει πως είναι ειρηνικές κορφές κατοικημένες από σμήνη πουλιών. Σκαρφαλώνοντας σε μια απ' τις κορφές βλέπει μπροστά του μian ατέλειωτη άγωνα θάλασσα απ' όπου φυσάει άνεμος ψυχρός. Αφού έφαγε, προχωρεί μέσα στην παρθένα και κρύα τούτη θάλασσα· ο ήλιος άρχισε να γίνεται ολοένα πιο χλομός και κρέμεται πιο κοντά στον ορίζοντα· βλέπει μια φάλαινα να καταπίνει ένα σμήνος ψαριών που έφευγε και θυμάται τα μαύρα μυρμήγκια που έφαγαν τη μικρή καμήλα και το μωρουδάκι, αναφωνεί πως ήταν ένας καιρός που ονόμαζε τη σπάταλη λαχτάρα και την άγρια επιθετικότητα στη ζωή «θεό», τώρα όμως συμπεραίνει πως:

Ταξίδι 'ναι ο θεός πολύγαλο βαθιά στην κεφαλή μας·

οι δόλιοι σκλάβοι τον θαρρούν νησί της λευτεριάς κι αράζουν·

κι ανήμποροι σταυρό τα χέρια τους, σταυρό και τα κουπιά τους

αποσταμένοι αχνογελούν και λεν: Ταξίδι δεν υπάρχει!

Μα εντός μου εγώ καλά κατέχω το κι ανοίγω τις μαϊστρες,

στράτες νερό ο θεός που απλοκαμούν μες στην καρδιά του ανθρώπου!

Ο πρώτος παγετώνας περνά πλάι του.

Μια βραδιά, ύστερα απ' τη δύση του ήλιου, βλέπει το βόρειο σέλας σαν ένα στιλπνό στέμμα θανάτου πάνω απ' το κεφάλι του και την ίδια νύχτα χτυπάει πάνω σ' ένα παγόβουνο, πέφτει στη θάλασσα και με την ανατολή του ήλιου σκαρφαλώνει απαυδισμένος πάνω σ' έναν απόκρημνο βράχο. Καθώς επίμονα προχωρεί πάνω σε χιόνια και πάγους, βρίσκει ένα σιντριβάνι με ζεστό νερό που έχει γύρω του θάμνους και πουλιά· εκεί τρώει και κοιμάται και την επόμενη μέρα πάνω από έναν ογκόλιθο διακρίνει γύρω απολιθωμένα σημάδια που μαρτυρούσαν έναν τόπο με κλίμα που θα 'ταν κάποτε ζεστό. Ύστερα από πολλές μέρες επίμονης πορείας κρυφοκοιτάζει έναν συνουικισμό με καλύβες από πάγο, οι κάτοικοί του τον καλωσορίζουν σαν τον Πρόγονο, το Μέγα Πνεύμα. Ζει στην παγοκαλύβα με το μάγο, μοιράζεται τη ζωή τους κι ανακαλύπτει ότι εκεί ο άνθρωπος δεν ζητάει την άνεση ή τη χαρά, μα μονάχα να μην τον σκοτώσουν, γιατί εκεί ο Φόβος κι η Πείνα είναι οι μόνοι θεοί. Ο χλομός ήλιος εξαφανίζεται και μέσα στη μεγάλη ανταρκτική νύχτα ο Οδυσσέας βλέπει πολλούς να πεθαίνουν από πείνα· όλοι περιμένουν να έρθει η άνοιξη, για να λιώσουν οι πάγοι. Κι εδώ όμως ακόμα ο Οδυσσέας ευλογεί τη ζωή. Όταν τέλος έρχεται η άνοιξη, όλοι τοιμάζονται με χαρά για το ταξίδι τους στα μέρη όπου ξεκαλοκαιριάζουν. Φεύγουν γοργά με τα έλκηθρά τους τραγουδώντας, ο Οδυσσέας τους αποχαιρετά και γι' ακόμα μια φορά μπαρκάρει μόνος στο καινούργιο σκάφος του από δέρμα φώκιας. Έξαφνα όμως η γη βογγά, το έδαφος σειέται, ο πάγος ανοίγει κι όλοι, άνθρωποι, σκυλιά κι έλκηθρα, χάνονται σε μιαν άβυσσο όπου μουγκρίζουν τα παγωμένα νερά.

Γι' άλλη μια φορά και τελευταία, ο ποιητής μάς θυμίζει το σκοτεινό χάος που περιβάλλει το σύμπαν και τις αδύναμες προσπάθειες του ανθρώπου.

Γεμάτος φρίκη ο Οδυσσέας κοιτάζει, συγκρατεί όμως τις βλαστήμιες του και δεν καταριέται πια, όπως όταν η άβυσσος κατάπιε την πολιτεία του, λέει μονάχα με απλότητα:

*Ήλιε, που όλο τον κόσμο συντηράς κι όλα τ' αντιφεγγίζεις
και δίχως προτιμή καμιά ζωή και θάνατο αχτιδώνεις
και δε λυπάσαι εσύ τα βάσανα, την αρετή του ανθρώπου,
ήλιε, να 'χα κι εγώ τα μάτια σου ν' αντιφεγγίζω ανέγνοια
τη γης, τη θάλασσα, τον ουρανό και την παντέρμη μοίρα!*

Μιλάει στην ψυχή του ανθρώπου που αρμενίζει πάνω στα σκοτεινά νερά της απελπισίας, με το θάνατο στο τιμόνι, γνωρίζοντας πως δεν υπάρχει σίγουρο λιμάνι και πατρίδα, μονάχα ο μαύρος καταρράχτης του θανάτου που στριφογυρίζει τα πλοία του προς τα μπρος. Ο Οδυσσέας λατρεύει πίοτερο την ψυχή, όταν αυτή γνωρίζοντας πως δεν υπάρχει σωτηρία σταυρώνει τα χέρια της πάνω στους γκρεμούς της απελπισίας χωρίς ελπίδα ούτε φόβο και καλωσορίζει το θάνατο τραγουδώντας.

Ραψωδία Ψ'

(Ο Οδυσσέας ευλογεί τη ζωή και την αποχαιρετά)

Ο ποιητής επικαλείται τον Ήλιο, την πηγή της θερμότητας και της ζωής. Καθώς το σκουλήκι του θανάτου αρματώνεται για να φάει τον δοξαρά, ο ήλιος μοιρολογάει και λέει πως τώρα κι αυτός θα χαθεί, γιατί υπήρχε μόνο μέσα στον δοξαρά το νου. Όταν το σκουλήκι σέρνεται στο μέτωπο του Οδυσσέα, αυτός ανατριχιάζει κι ύστερα βλέπει μια σκιώδη μορφή στην πλώρη της βάρκας του. Αυτή, αφού πάρει πολλά σχήματα, κατασταλάζει στο πρόσωπο του παλιού του συντρόφου, του θανάτου, και τα χαρακτηριστικά του είναι όμοια εντελώς με του Οδυσσέα· γιατί ο καθένας μας κουβαλά το θάνατο στο σώμα του, που φθείρεται και τον τρέφει όσο αυξάνει ο ίδιος. Ο Οδυσσέας καλωσορίζει το θάνατο σαν έναν καλεσμένο που τον περίμενε από καιρό, αναθυμάται το παρελθόν του αναζητώντας αυτού τ' αγνάρια της ζωής του, ξεκινώντας από τα γερατεία κι επιστρέφοντας ως το έμβρυο και τους συμπαντικούς ρυθμούς. Καθώς αισθάνεται τα πέντε στοιχεία του σώματός του να ξεχωρίζουν, καλεί τον Τάνταλο για να του πει πως κι αυτός παράτησε τη μια βεβαιότητα ύστερα απ' την άλλη και τώρα συναντά το τέλος του δίχως κανένα πια φορτίο· έτσι ο θάνατος δεν θα βρει τίποτα άλλο ν' αρπάξει, μονάχα κατακάθια. Ζωηρά θυμάται τρεις εικόνες που είχε δει στη ζωή του: ένα τριαντάφυλλο στην άκρη ενός γκρεμού που έριχνε τα πέταλά του στην άβυσσο, τα καναρίνια που κελαϊδούσαν στο ολοκαύτωμα της Τροίας και μια πεταλούδα καψαλισμένη στη λεηλασία της Κνωσού. Επικαλείται και παινεύει τη γυναίκα στη ζωή του, γιατί μονάχα με τον έρωτα πέφτουν οι φραγμοί της σάρκας κι εισχωρεί ο άνθρωπος στην πηγή της ζωής. Αποκοιμιέται κι ονειρεύεται τους πεθαμένους προγόνους του και τον πατέρα του Λαέρτη. Όλα τα φαινόμενα ορμούν μες στο κεφάλι του για τον αποχαιρετισμό· τα πουλιά με μαζεμένα τα νύχια τους, τα ζώα δαμασμένα, τ' άστρα και το φεγγάρι, σκέψεις μεγάλες που πάλεψαν να λυτερώσουν τους ανθρώπους από το φόβο και το σκοτάδι, οι καλές κι οι κακές δυνάμεις συμφιλιωμένες. Ξυπνά και χαίρεται που βλέπει ακόμα τον παλιό του φίλο στην πλώρη· καθώς όμως ο θάνατος έξαφνα χάνεται, ο Οδυσσέας γνωρίζει ότι το τέλος του πλησιάζει κι αρπάζει το τόξο του, τις τσακμακόπετρες του και το πελέκι του, για να μπορέσει να πεθάνει οπλισμένος. Αναθυμάται ακόμα και τη σύλληψή του στη μήτρα της μάνας του κι ύστερα τη γέννησή του σε μιαν ακρογιαλιά, όταν μακρινά οράματα της Τροίας μέσα στις φλόγες και της Κνωσού υψώνονταν ακολουθώντας τη γέννησή του κι οι δώδεκα θεοί του Ολύμπου σκορπίζονταν φοβισμένοι. Ύστερα ο Οδυσσέας ευλογεί τα πέντε θεμελιώδη στοιχεία του σώματός του: τη Γη, το έρμα που κρατεί το πλοίο πάνω στην ίσια καρίνα του· το Νερό, την ανήσυχη ροή που πάντα κυλά, τον αχόρταστο ταξιδιώτη· τη Φωτιά που αναλώνει όλη τη σάρκα κι όλα τα φαινόμενα και τη μεταμορφώνει σε πνεύμα· τον Αέρα, τον τελικό καρπό της φλόγας, το φως, τον

κηφήνα που καρπίζει τη βασίλισσα μέλισσα, τη γη· το Νου, το ρυθμιστή και δημιουργό όλων των πραγμάτων, τον ηγίοχο των άλλων τεσσάρων στοιχείων που τα οδηγεί κατακέφαλα μέσα στην άβυσσο με ατρόμητη χαρά. Ονειρεύεται το θεό να δημιουργεί τον άνθρωπο και να τρομάζουν τα πουλιά και τα ζώα που αισθάνονται ότι γεννιέται ο αφέντης τους. Ονειρεύεται τον άνθρωπο που αυξάνει σε περηφάνια και δύναμη, ώσπου στο τέλος επαναστατημένος κι ελεύθερος διώχνει τον θεό από τη γη στον ουρανό.

Καθώς ο Οδυσσέας βυθίζεται βαθιά στις ρίζες της γης, μέσα στη Μάνα Σιγή, παραδομένος στο ρεύμα της ανυπαρξίας, ακούει να πλησιάζει ένα παγόβουνο κι όπως υψώνεται απειλητικό μπροστά του όγκος ολόκληρος και συγκρούεται με το καράβι του, αυτός πετιέται, ρίχνεται πάνω στον ολισθηρό τοίχο, σκαλώνει αυτού με ματωμένα δάχτυλα και προσπαθεί να φωνάξει βοήθεια καλώντας τους παλιούς του συντρόφους· η κραυγή όμως πνίγεται στο λαρύγγι του. Το πελέκι γλιστράει από τη μέση του, το τόξο πέφτει απ' τους ώμους του, οι τσακμακόπετρες πέφτουν απ' το λαιμό του, ο βοριάς τον ξεγυμνώνει κι ολόκληρη η φύση ξεσπάει σε μοιρολόι. Τα εφτά λιγνά κοράκια που τον έχουν ακολουθήσει από τότε που γεννήθηκε τώρα μαζεύονται γύρω στα πόδια του κι οι εφτά ψυχές του έρχονται κωπηλατώντας πάνω σ' ένα σύννεφο· η τελευταία φλόγα του νου του τρεμοσβήνει στο φιτίλι της ραχοκοκαλιάς του και το σκουλήκι αρπάζει την πρώτη του δαγκωματιά, καθώς τα πέντε στοιχεία του σώματός του τσακίζονται και διαλύονται κι ο ήλιος τοιμάζεται να πνιγεί. Μονάχα η Αγάπη κι η Μνήμη απομένουν και κάνουν τους πεθαμένους των να προβάλουν σε μια τελευταία προσπάθεια. Το πνεύμα του Οδυσσέα, η συνειδησή του, πηδά σε μια φλόγα απ' το φιτίλι της και για μια αιώνια στιγμή λάμπει ασώματη στον αέρα, πριν να χαθεί για πάντα:

*Κι ως τη στερνή στερνήν αναλαμπή πηδάει του λύχνου η φλόγα
και ξεφτιλιέται απ' το στεγνό λαιμό κι ανηφοράει του αψήλου
κι όλη χαρά κατά το θάνατο γιομάτη φως πετιέται –
όμοια τινάχτηκε η σφοδρή ψυχή πρι σβήσει στον αγέρα.*

Σε τούτη την αιώνια στιγμή πυκνώνεται ολόκληρη η κίνηση της εικοστής τέταρτης και τελευταίας ραψωδίας. Η φωτιά της μνήμης λαμπαδίζει, αγκαλιάζει όλες τις ψυχές που είχε αγαπήσει πάνω στη γη και τις φωνάζει να την παρασταθούν:

«Όσοι πιστοί, νεκροί και ζωντανοί, συντρόφοι αγαπημένοι!»

Ραψωδία Ω΄

(Ο θάνατος του Οδυσσέα)

Οι τέσσερις άνεμοι σπάνουν κι ανοίγουν τις τέσσερις πύλες της κεφαλής του Οδυσσέα· μέσα απ' τη βορινή πύλη όλα τα φυτά ορμούν, για ν' απλώσουν βαθιές ρίζες· μέσ' απ' τη νότια πύλη ορμούν τα ζώα, τα πουλιά και τα έντομα, για να σώσουν τις ψυχές τους. Απ' την ανατολική πύλη ορμούν ανάκατα σκέψεις, όνειρα και δημιουργίες της φαντασίας· κι απ' τη δυτική πύλη μαζεύονται άνθρωποι κάθε ράτσας και κάθε είδους· όλοι συναθροίζονται στους δρόμους και στις αυλές του πλατιού μυαλού του δοξαρά, για να εξακολουθήσουν να ζουν στη μνήμη του· ο Οδυσσέας όμως φωνάζει ότι δεν θα παραδώσει την ψυχή του, πριν έρθουν οι πεθαμένοι σύντροφοί του.

Ο Κένταυρος ακούει το κάλεσμα του αφέντη του και πηδάει έξω απ' τον τάφο του μαζεύοντας τη μουχλιασμένη κοιλιά του, βρίσκει τον Ορφό που έκλαιγε, γιατί είχε προδώσει τον αφέντη του· μαζί ορμούν μέσα απ' τον αέρα να τον ανταμώσουν. Ο καπετάν Ένας κείτεται στο κρεβάτι του θανάτου, όταν ακούει τη φωνή, ορμά πάνω στην ακρογιαλιά, για να πάει να βοηθήσει το φίλο του και συναντάει τον Καρτερό με το κεφάλι σκισμένο στα δύο. Ο καπετάν Ένας τρέχει να προσφέρει τη συμπαράστασή του, για να νικήσουν τους εχθρούς του Καρτερού, αυτός όμως απορεί γεμάτος περιφρόνηση που ο Οδυσσέας περιμάζεψε έναν τέτοιο άνθρωπο φανερά παλαβό. Η κυρά Καλή με τα χέρια γεμάτα ρόδια τρέχει κι αυτή μαζί με τη Μαργαρώ που μοιρολογάει, γιατί περνούν ο έρωτας κι η ηδονή. Η κυρά Καλή όμως, για να παρηγορήσει τη φίλη της, μετράει τους εφτά τύπους ανδρών στους οποίους το σώμα της χάρισε κάποια παρηγοριά· λέει πως αν ξαναζούσε, θα 'παιρνε τον ίδιο δρόμο πάλι· η Μαργαρώ όμως θέλει να πει στον μεγάλο ασκητή πως έμαθε καλά το μάθημά της, πως μόλο που τα πάντα χώνεψαν μέσα στα μπράτσα της σ' Ένα, τούτο το Ένα δεν ήταν παρά αγέρας. Ο Πέτρακας τρέχει πάνω στον άσπρο του ελέφαντα συντροφεμένος απ' τις δυο νεαρές Αιγύπτιες που τον είχαν φιλέψει στο σπίτι τους, όταν όμως συναντά τον Χάλικα επικεφαλής ενός μεγάλου караβανιού φορτωμένου με καρπούς και μπαχαρικά, πηγαίνει χαρούμενος με το φίλο του κι αφήνει πίσω τις δυο κοπέλες. Η Ελένη με τα μαλλιά ασπρισμένα απ' τα χρόνια πεθαίνει ξαπλωμένη στην όχθη ενός ποταμού στην Κνωσό έχοντας γύρω τα παιδιά της και τα εγγόνια της, όταν όμως ακούει το κάλεσμα του Οδυσσέα, επιθυμεί και πάλι να ρημάξει το σπιτικό της και να πάρει τις θάλασσες, έτσι που την τραβά η μοίρα της. Την ώρα που πεθαίνει γίνεται ένα δωδεκάχρονο κορίτσι στις όχθες του Ευρώτα και καθώς καβαλώντας ένα καλάμι περνά πάνω απ' τον τάφο του ερημίτη, αυτός πηδάει έξω, καβαλάει το δρύινο μπαστούνι του, πάει μαζί της και ποθεί ένα σπιτικό, ένα τζάκι με γυναίκα ένα τέτοιο κορίτσι. Η Δίχτεννα και η Κρινώ έρχονται καβάλα πάνω στον μαύρο ταύρο που είχε σκοτώσει τη Βουνοκυρά. Η Κρινώ αναστενάζει και λέει πως αν μπορούσε να ζήσει τη ζωή της ακόμα μια φορά, θα ήθελε να χαιρέται όπως η Δίχτεννα τα

σώματα νέων αντρών, η Δίχτεννα όμως με τη σειρά της λαχταρά να δοκιμάσει την αγνή χαρά της παρθενιάς. Ο καπετάν Στρειδάς βιάζεται κι αυτός να φτάσει με τη Φίδα, επιθυμεί ν' ανταμώσει τον καπετάνιο του στο τελευταίο τους ταξίδι του θανάτου κι η Φίδα παραπονιέται πως δε θα μπορέσει ποτέ να ξεπλύνει τα χέρια της απ' το αίμα του πατέρα της, πως η παρακμασμένη Κνωσό καταστράφηκε άδικα, γιατί οι σκλάβοι με χαμέρπεια ξαναγύρισαν πάλι στη σκλαβιά τους.

Ο Άργος πηδάει έξω απ' τον τάφο του στην Ιθάκη χαρούμενος και περήφανος, γιατί ο Οδυσσέας απ' όλους στην πατρίδα του, από γυναίκα, γιο, πατέρα, μάνα, διάλεξε μονάχα το σκυλί του.

Κάτω από ένα δέντρο στην Ανατολή ο πρίγκιπας Μαναγής κείτεται και πεθαίνει περιτριγυρισμένος απ' τους κιτρινόχρωμους μαθητές του που του ζητούν να πει τον τελευταίο του λόγο, χαμογελά αγνά. Όταν επιμένουν για μian απάντηση, λέει πως οι δρόμοι προς τη σωτηρία είναι πέντε: της αγάπης, της απελπισίας, της ομορφιάς, του παιχνιδιού και της αλήθειας, μα πέρα απ' όλα αυτά, πέρα απ' το Λόγο, υπάρχει ένα αμίλητο χαμόγελο. Καθώς τοιμάζεται να πεθάνει, φτάνουν δυο άνθρωποι απ' την Ελλάδα, γιατί είχαν ακούσει για το μεγάλο ανατολίτη σοφό κι έρχονταν να τρυγήσουν το μέλι της σοφίας του. Συζητούν με τους μαθητές του για τις πνευματικές αξίες της Ανατολής και της Δύσης. Οι Ανατολίτες επιμένουν ότι όλα είναι όνειρο και ψευδαίσθηση, οι Έλληνες υποστηρίζουν την ανθρωπομορφική σύλληψη των θεών, αρνιούνται την άβυσσο και δίνουν σημασία ιδιαίτερη στα έργα αρετής, στην απολλώνια αντίληψη αρμονίας και μέτρου. Ο πιο ηλικιωμένος απ' τους δυο αποτείνεται απευθείας στον Μαναγή και μιλεί για φιλοσοφία, για το πως πρέπει η τάξη να κυβερνά την άναρχη μανία και πως ο Λόγος πρέπει να βασιλέψει, αγαθό υπέρτατο, κι όχι το χαμόγελο. Όταν όμως γι' απάντηση ο Μαναγής απλώς χαμογελά, ο νεότερος ορμά ν' αγκαλιάσει εκείνο που του φαίνεται τώρα πιο λαμπερό κι από το νου και φωνάζει πως ο Μαναγής είναι ένας ανώτερος Διόνυσος. Καθώς όμως ο Μαναγής ολοένα βυθίζεται στο θάνατο, η κραυγή του Οδυσσέα που ζητάει βοήθεια ξεσκίζει τα ουράνια κι ένας αετός πέφτει κι αρπάζει στα νύχια του τον μεγάλο σοφό.

Η Ράλα τρέχει να πέσει στην αγκαλιά του αντρός που αγαπά και λυπάται που κάποτε είχε υποστηρίξει μian αφηρημένη ιδέα κι αρνήθηκε στον εαυτό της άντρα και παιδιά· δεν δίνει σημασία που πάνω στη γη τώρα τη λατρεύουν παρθένα μάρτυρα. Μαζί της είναι κι ο νιος μαύρος ψαράς, αυτός που είχε κηρύξει την αγάπη και την ειρήνη· η Ράλα όμως είναι γεμάτη λύσσα εναντίον του, τον περιφρονεί, γιατί βρίσκει τη φιλοσοφία του ισχνή, άνανδρη, αγνή και γλυκερή. Όταν η μικρή λεοπάρδαλη πηδάει έξω απ' τους θάμνους, η Ράλα τη δέχεται σα δίδυμη αδερφή.

Έτσι όλοι εκείνοι που ο Οδυσσέας είχε κρατήσει μ' αγάπη ζωντανούς στη μνήμη του ορμούν να βοηθήσουν τον αφέντη τους στην τελευταία του στιγμή. Η Ράλα κι η Φίδα αγκαλιάζονται σα φίλες, η Κρινώ πέφτει στην αγκαλιά της Ελένης, η Μαργαρώ κι η Δίχτεννα ενώνουν τα χέρια τους.

Ο Οδυσσέας τους κοιτάζει από μακριά, τους καλωσορίζει στο άσπρο καράβι του θανάτου του και παρακαλεί να κρεμάσουν στα κατάρτια σύκα και σταφύλια που τόσο τ' αγάπησε. Βλέπει τη ματωμένη λύρα του καπετάν Ηλία (= Ελιά) και λαχταρά: «να πιάσει το δοξάρι και τις μεγάλες όρτσες της ζωής του θανατά να παίζει». Όλοι ορμούν και το παγωμένο καράβι του θανάτου γεμίζει κόσμο, ο Πέτρακας πάνω στον ελέφαντά του, η Κρινώ με τον μαύρο ταύρο της, ο Άργος που γλείφει τα πόδια του αφέντη του. Τώρα όμως έρχονται οι τρεις πρόγονοι, οι τρεις Μοίρες, ο Τάνταλος, ο Ηρακλής, ο Προμηθέας, και στυλώνονται πάνω στο κατάστρωμα σαν τρία πυργωτά κατάρτια κι απάνω τους οι γυναίκες κρεμούν ρόδια, σύκα και σταφύλια, ώσπου το νεκρικό καράβι λάμπει σαν κήπος. Ο τζιτζικας που κάποτε είχε σκαλώσει στον ώμο του Οδυσσέα έρχεται ξανά, κρύβεται στα γένια του και ξεσπά στο επίμονο τραγούδι του. Τέλος, ο Πειρασμός, το μικρό Αραπάκι, μαζεύεται στα πόδια του Οδυσσέα και καθώς κοιτάζονται στα μάτια γελώντας παίζουν με τα πάντα της ζωής, ώσπου ο κόσμος χωνεύει σε μια διχαλωτή φλόγα κι ο νους πετάει σαν φωτιά και λαχταρά να κατακάψει όλα, να τα φέρει στο μηδέν ακόμα μια φορά. Καθώς το Αραπάκι αποκοιμιέται, ο Οδυσσέας το χαϊδεύει κι όταν το αγόρι ξυπνά και κοιτάζει πάλι προς τα πάνω, ανατριχιάζει που βλέπει όλον τον κόσμο να στριφογυρίζει σε χορό μέσα στα μάτια του κοσμοκαταλύτη. Όταν το αγόρι ξανακοιμάται, ο Οδυσσέας το κρεμά σαν σκιάχτρο σ' ένα απ' τα κατάρτια.

Τώρα που ήρθε η ώρα για τον τελευταίο αποχαιρετισμό, ο Οδυσσέας γελά, μπήχνει τα χέρια του μέσα στα ρόδια, στα σύκα, στα σταφύλια κι όλα έξαφνα χάνονται. Τότε ο νους του πηδάει, πετάει και λευτερώνεται από το τελευταίο κλουβί του, εκείνο της λευτεριάς του.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Ο ποιητής επικαλείται τον ήλιο που από τη μεγάλη του λύπη έχει βυθιστεί πίσω απ' τον ορίζοντα κι αρνιέται το φαΐ και το πιωτό που του τοίμασε η μάνα του· αναποδογυρίζει τις τάβλες, ρίχνει το κρασί στη θάλασσα και μοιρολογάει που ο πολυαγαπημένος του έχει σβήσει σαν σκέψη που μικραίνει ολοένα. Έτσι το ποίημα αρχίζει και τελειώνει με τον ήλιο, όντας το ίδιο μια αλληγορία της μεταλλαγής όλης της ύλης σε φλόγα, φως και πνεύμα.

(Επιμέλεια: Βασίλειος Α. Γεώργας)